Книжка III. [334 (08)]

Кооперативний Альманах.

Орган неперіодичний.

м. Грудень 1925 р.
Подебради.

Видання „Т-ва Українських Кооператорів“ при У.Г.А.

06 10

26-719

Книжка III. [334 (08)]

Львів. Бібліотека АН УРСР

Кооперативний Альманах.

к. 107

Орган неперіодичний.

м. Грудень 1925 р.
Подєбради.

Видання „Т-ва Українських Кооператорів“ при У.Г.А.

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 6313

26.719
Львів. Бібліотека
АН. УРСР

ВІД РЕДАКЦІЇ.

Нарешті після довгої і упертої праці керуючих органів "Т-ва Кооператорів при У.Г.А. виходить в світ 3-тє число "Кооперативного Альманаху".

Наукове студіювання кооперативного життя, та кооперативного руху взагалі нашим студенством, під керовництвом своєїж професури сприяняється до виникнення окремих розвідок, в галузі як описових так і чисто теоретичних питань. На превеликий жаль брак матеріяльних засобів стоїть на перешкоді до видання свого періодичного органу, в якому б можна було приміщувати повністю весь готовий до друку матеріял, та ще більш заохочувати молодих кооператорів до самостійної наукової та журналістичної діяльности.

Приступаючи до підготовки видання 3-го числа "Альманаху" редакційна колегія роспоряджала матеріялом на 20 аркушів літографованих, але за браком коштів випускає лише 13. Решта праць примушена чекати своєї черги. Віримо, що Управа Т-ва Кооператорів за допомогою Академії та окремих катедр кооперації роздобуде засоби до видання й решти матеріялу та нових праць студенства.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ.

Проф.Б.Мартос.

ВСЕСВІТНЯ КООПЕРАТИВНА ВИСТАВКА В ГЕНТІ
/1924/

Перша всесвітня кооперативна виставка була 1902 р. в Менчестері. З того часу минуло вже 22 роки, і тому не дивно, що в кооперативних колах теперішній виставці надавалося особливе велике значіння, і дійсно, вона в історії кооперації повинна відограти велику роль. І то не тільки, як один із засобів пропаганди кооперативних ідей, ні, на виставку покладалося також завдання заманіфестувати життєздатність кооперації, як системи ведення господарства. Далі виставка дала можливість кооператорам зробити підрахунок кооперативних сил, особливо розмірів та якости кооперативної продукції. Зробити це було тим більше необхідно, що за останні роки старанно розроблялося питання про товарообмін між кооперативними установами в міжнародньому масштабі. З цього погляду мало велике значіння побачити на власні очі вироби споживчих товариств та їх союзів, як також вироби продукційних спілок та товариств по збуту. Разом з тим на виставці мали бути представлені статистичні дані, які говорили-б про розвиток кооперації в ріжних країнах, про значіння в господарському житті, як в товарообміні, так і в продукції.

Виставка блискуче виправдала покладані на неї надії. Те завзяття, з яким кооператори ріжних країн готувались до участи в виставці, та відданість справі, яка так характерна кооперативному рухові,- зробила те, що виставка перевищила всі сподівання: з ріжних кінців світу було надіслано таку силу річей, що треба було уперто працювати кілька тижнів аби все розглянути, абиб знайомитись з цим багатим матеріялом.

ЗОВНІШНІЙ ВИГЛЯД ВИСТАВКИ.

Виставку уміщено у міському парку. Широкі сходи ведуть високо в гору до великого будинку. Просторі залі його розбиті перегородками на секції: кожна країна має свою більшу, чи меншу секцію. Все уквітчано прапорами; поруч з інтернаціональним кооперативним прапором і червоним робітничим прапором - прапори всіх народів, не тільки державних, але й таких недержавних, як фламандці або жиди /Палестина/. Є й російський трьохкольоровий прапор, є й совітський червоний з серпом і молотом; не має тільки одного... українського.

В центральному павільоні стоїть велика алегорична група: кілька чоловіків і жінок гуртом спільними зусиллями високо піднімають земну кулю з написом: "КООПЕРАЦІЯ".

Кожна країна прибрала, як тільки вмогла ліпше, свою секцію: арки, колони, та інші оздоби архітектурні, малюнки, килими, инша драпіровка, скрізь квіти і знов національні прапори. Де-які країни витратили на це величезні кошти і їхні станки відзначаються пишністю, бідніші прибрали свої станки чим змогли, але й у них все зроблено чепурно, а головне, скрізь видно дбайливу руку, видно бажання надати всьому привабливий вигляд.

Найбільша секція -це Італія /більше десяти станків/, яка витратила на виставку кілька сот тисяч франків.

Богато великих, гарних фотографій з діяльности ріжних кооперативів, великі ґіпсові моделі будинків і кооперативних колоній; гарно видані на ріжних мовах брошури про діяльність ріжних видів кооперації; художні альбоми з фотографіями і шкіряні мапки для справоздань кооперативів, - все це імпонує, все говорить про великі затрати. Але повстає питання: хто дав на це все гроші? Безумовно, уряд, щоб зробити враження, ніби кооперація в Італії пишно розвивається, що звістки про утиски, про знищення фашістами ряду кооперативних установ - неправдиві.

Найменші секції: Люксенбрг та наша Академія, що за браком коштів змогла заняти лише 4 метри.

Поруч великого відділу Росії міститься невеличкий павільон - Україна. Вхід - українські двері: в горі розмальовано, як килим, а ще вище - різьба на дереві, ніби-то в укр. стилі. В середині тісно, бо щоб зробити більшу площу стіни, павільон розбито на кілька маленьких станків. Більше ніяких прикрас немає, але народня творчість - кустарні вироби, вже самі по собі - найліпша прикраса: скрізь розвішані й постелені килими, плахти, рушники, крайки, вишивки; виставлені Українкустарспілкою, на полич-ках вироби гончарські та деревляні. А над усім цим - портрет Леніна в червоних рямцях. В инших секціях виставлені бюсти й портрети національних та всесвітніх кооперативних діячів: у поляків - Войцеховський, у англійців - ціла низка портретів видатних кооператорів, у бельгійців - Анзеле, Серві, Ванбеверн, у чехів - Р. Оуен, Марки та Масарик, а в У.СС.Р. - тільки Ленін; так само у італійців - тільки Мусоліні.

У виставці бере участь 28 країн. Головні експонати - ріжні вироби, що характеризують кооперативну продукцію, або кооперативний збут. Своєю ріжноманітністю й художнім виконанням вони роблять велике враження, говорячи про ріжноманітність кооперативного руху, про можливість успішного приміненння кооперації в усіх галузях господарського життя. А розвішані на стінах картограми та діяграми говорять про розвиток і поширення кооперативного руху. На жаль, кооперативна статистика й досі ще не поставлена належним чином. Тому не легко зробити якісь певні висновки теоретичного характеру, хиба лише той, що давно вже всім відомий висновок, що кооперація невпинно розвивається, з кожним роком поширюючися на нові території, захоплює все нові й нові галузі народнього господарства, з кожним роком збільшуючи свою міць /зріст кількости організацій, їх учасників, суми

їх капіталів та оборотів/. А численні фотографії й моделі дають ілюстрації з кооперативного життя, говорять про поважність кооперативних установ та їхньої діяльности.

Ріжного матеріялу виставлено така сила, що нічого й думати за один раз все переглянути: щоби як слід з усім ознайомитися, доводиться витратити кілька тижнів. Кожна секція дає цікавий матеріял з того, або иншого погляду; кожну секцію треба уважно студіювати. Коли-ж через кілька годин людина стомлюється, увага слабне, доводиться робити відпочинок; в центрі виставки простора кругла заля, де щодня грає оркестр. Тут-же по неділях виступають аматорські оркестри, організовані при кооперативах, або з допомогою кооперативів. Таких оркестрів та співочих гуртків у Бельгії - кілька десятків, і кожен із них уважав для себе необхідним хоч раз виступити на виставці.

Для бажаючих пообідати гентське споживче т-во "Вперед" улаштувало ресторан, кавярню й холодний буфет. Тут-же на виставці поставлена велика модерна піч така, як в хлібопекарні "Вперед", весь час коло неї працює двоє пекарів, і тут-же продаються свіжі булочки. А недалеко продаються пукерки і шоколад фабрики "Вперед". Ліежський кооператив поставив на виставці невеличку шоколадну фабрику., де на очах у публики робляться шоколадки, які тут-же й розкуповуються. Робочий банк в Генті в своїму станку організував розмін валюти для відвідувачів виставки. По понеділках - сеанси кінематографу, що показує картини з кооперативного життя. А швайцарський союз організував навіть невеличкий кооперативний театр, на жаль, не дуже цікавий.

Загальне враження від виставки залишається дуже гарне. Виставка імпонує не тільки широкій публіці, а й досвідченим кооператорам. Успіх безумовний.

За три місяці на виставці перебувало не тільки десятки тисяч гентців, з ріжних міст Бельгії, але також і з инших держав приїздили до Генту сотні тисячі людей тільки для того,

щоб оглянути виставку. Часами просторий будинок був переповнений людом; юрба на ріжних мовах просила пояснень од завідуючих секціями. Самих членів міжнароднього кооперативного Конгресу, що відбувався в цьому-ж таки будинкові, було до 500 чоловік, між ними кілька професорів, кілька кооперативних діячів зі світовим імям.

Чимало екскурсій перебувало на виставці, в тім числі декільки з Чехословаччини. 26. липня на виставці був французький міністр праці, а на другий день виставку відвідали бургомістри північної частини Франції. Коли взяти на увагу, що преса кооперативна й некооперативна уділила виставці значну увагу, то не можна не визнати, що як засіб кооперативної пропаганди, виставка цілковито здійснила покладані на неї надії і мати буде величезний вплив на розвиток кооперативного руху.

ЖИТТЄЗДАТНІСТЬ КООПЕРАЦІЇ.

Кожна країна виставила діаграми, що характеризують розвиток кооперативного руху, і кожна діаграма показує постійний зріст всіх галузей кооперації: зростає кількість кооперативних організацій, зростає загальна кількість їх членів, зростають власні капітали й обороти кооперативних установ. Цей зріст йде невпинно аж до 1920 р. і тільки за останні три роки картина зросту до деякої міри міняється; післявоєнні роки відбилися тяжче на розвитку кооперативних установ, ніж сама війна; хитання валюти, хитання цін позбавили обороти кооперативів колишньої певности, окремих випадках привели до значних втрат і ослабили фінансову міць кооперативів. Разом з тим несвідомі елементи, що за часи війни тисячами вливалися в кооперативний рух, тепер під впливом невдач кидають кооперативи, й можна бачити, як в окремих країнах кількість населення, обєднаного кооперацією, зменшується. Про те з діаграм ми бачимо, що кооперація витримала цей іспит блиску-

че і побідно вийшла з економічної розрухи 1919-1923 рр. з меншими жертвами й втратами, ніж організації приватні або державні, а в окремих країнах навіть ще зміцнішала.

Найбільше враження робить розвиток а н г л і й с ь к о ї споживчої кооперації, представлений простенькою, але по змісту дуже імпозантною діаграмою. Ось цифри, що характеризують розвиток англійських споживчих т-в:

Роки:	1881	1901	1921	1922
Членів в т-вах	547	1:493	4.548	4.519
Оборот:	16.414	52.461	218.780	169.582
Власні капітали	6.052	25.292	85.664	84.891
Власна продукція:	—	4.649	38.646	29,980

Кількість членів показана в тисячах; обороти, капітали та вартість власної продукції показані в тисячах фунтів стерлінгів.

Тим -же темпом розвивалися операції центр. обєднань англійської та шотляндської кооперації:

Роки:	1881	1901	1921	1922
Капітали вл.і поз.	665	4.044	28.982	31.658
Оборот:	4560	23.342	103.982	82.914
Продукц.	133	4.515	37.925	27.619

Все в тисячах фунтів стерлінгів.

Криві цих діяграм показують невпинний зріст за всі роки; правда, в 1917 р. сума власної продукції центральних обєднань трохи понижається, але за те вже з 1918 р. рівно йде в гору. Тільки, як бачимо, 1922 рік показує значний підупад опе-

рацій / відомости за 1923 і 1924 рр. не показані на діяграмі, але вже опубліковані в справозданнях говорять про нове збільшення операцій більш як на 30% проти 1922 р./.

Не такі грандіозні, але не менш ефектні цифри розвитку кооперації в Норвегії:

Роки:	1908	1911	1915	1919	1923
Членів в т-вах:	9000	19000	36000	70984	96401
Обороти ц.обєдн:	615	1233	4458	12063	23954
Обороти т-в:	3592	5934	16252	71215	108971

Обороти показані в тисячах норв.корон.

Тут ми бачимо зріст не тільки абсолютний а й у відношенню до кількости членів.

Дуже повчаючою є діяграма розвитку оборотів центрального союзу споживчих т-в в Швеції:

Роки:	1904	11	14	15	16	17	18	1919
Обороти в міл. шв.кор.	1	5	10	17	22	22	28	69

А за роки зросту шведської валюти маємо таку картину:

Роки:	1920	1921	1922	1923
Обороти в міл. шв.кор.	70	62	64	72
Курс шв. кор.до зол.пар.	76,5	84,1	97,7	99,1

Підвищення курсу шведської корони викликає з початку зменшення оборотів союзу, але в слідуючі роки цифри вирівнюються, і в 1923 р. оборот досягає найбільшого розміру, хоч валюта майже досягла золотого паритету.

Слід думати, що на обороти споживчих т-в мали вплив не зміни в курсі валют самі по собі, а зміни в цінах на товари, викликані хитанням валют.

В цьому переконує діяграма швайцарського союзу споживчих т-в. ш в а й ц а р с ь к а валюта не зазнала великих змін, але ціни за час війни та після війни пережили значні зміни:

Роки:	1914	1915	1920	1921	1922	1923
Індекс ціни:	100	120	250	190	160	170
Курс шв. франка:	100	_	87,6	89,9	98,8	93,6
Оборот шв.союзу в міл.	45	50	172	144	118	119

В цьому випадку обороти міняються майже в повній залежности від індексу цін, але все-ж таки обороти зростають швидше; це показує, що обороти розвиваються і незалежно від індексу цін; себ-то споживча кооперація Швайцарії не тільки видержала війну і післявоєнне хитання цін, а ще й розвинулася за той час: порівнання цифр за 1914 та 1923 рр. показує збільшення обороту в 2,6 рази при підвищенні індексу цін тільки в 1,7 рази. Останні роки 1920 - 1923 говорять про припинення росту операцій, одначе й тут, при пониженні індексу цін на 32% /з 250 на 170/ оборот зменшився тільки на 30% / з 172 на 119/.

Розвиток операцій швайцарського союзу уявляє з себе, так мовити, найбільш показний зразок розвитку кооперативної установи; ось цифри розвитку його оборотів до війни в тисячах швайцарських франків:

Роки:	1892	1895	1900	1905	1910	1913	1914
Обороти:	43	1135	3657	9143	27765	44400	45717

На виставці можна було бачити багато діяграм, які показували зріст кооперації в різних країнах; шкода тільки, що дані торкалися головним чином споживчої кооперації. Всі вони показували невпинний зріст, тільки иноді темп розвитку був слабший, иноді - більш швидкий.

Цікаву діяграму виставила федерація б е л ь г і й с ь к и х соціялістичних кооперативів: вона показувала зріст продажу ріжного роду товарів по роках, в такий спосіб: художньо роставлені ящики з цукром /передня стінка - скляна/, мішки з кавою, з борошном, пляшки з прованською олією - своїми розмірами й кількістю показують наочно вагу проданого краму по роках. Тут-же ця кількість показана і в цифрах:

Роки:	1901	1907	1913	1920	1923
Продаж цукру в тонах:	38	390	973	4430	5455
Продаж кави в тонах:	14	114	490	524	1151
Прованська олія в л.	978	2820	24600	82120	176030

Ця таблиця з особливою наочністю показує невпинний зріст операцій кооперативних установ: не спиняє їх ні війна з загальною недостачею краму, з перешкодами в торговельних оборотах, з загальною народньо-господарською розрухою, ні навіть післявоєнна доба - хитання валюти

та цін. Таку саму картину невпинного розвитку дає й діяграма жидівського споживчого союзу в Палестині:

Роки:	1916/17	1917/18	1918/19	1919/20
Продаж краму:	640	3652	55194	28794

Роки :	1920/21	1921/22	1922/23
Продаж краму:	92024	108864	84194

Обороти показані в єгипетських фунтах стерл.

Відступлення від загальної тенденції розвитку ми помічаємо тільки в операційному році 1919/20 /рік безробіття/, але слідуючий рік вже цілком виправляє попередній, в 1922 -23 р. знов помічаємо пониження оборотів, але це вже слід віднести до впливу всесвітньої депресії в торговлі.

Цей союз, ще зовсім молодий, вже має власні майстерні: одягу, взуття, та шорну. З теоретичного боку він цікавий тим, що взяв на себе збут виробів палестинських продукційних спілок та т-в по збуту. Це дуже ускладнює його роботу і в майбутньому буде цікаво простежити, як він справиться з своїм завданням: обєднати товариства продупентів із товариствами споживачів в одній союзній організації.

Дуже богато ріжноманітних діяграм ставила Чехія: видно, що статистика кооперативного руху вже здавна поставлена тут дбайливо; це треба приписати діяльности ревізійних союзів.

Чеські діяграми мають велике значіння тим, що дають картину розвитку ріжноманітних галузів кооперації. Подаю дані з них у скороченому виді /більш повні дані можна найти в брошурі, виданій "ОчвіС -ом в 1924 р. "Coopération et prévoyance Sociale en Tchécoslovaquie".

Кредитові товариства:

Роки:	Товариств:	Членів	Резерви	Вклади:
1901	787	68400	221000	22835000
1912	2316	250564	3459000	209959000
1919	2552	252761	8391000	804632000
1921	2583	266103	13263000	1523489000

Т-ва для збуту й спільних закупок:

Роки	Товариств	Членів:	Закупки:	Збут:
1912	127	33.632	17.355	6.997
1920/21	282	121.228	27.516	44.373

/Цифри закупки й збуту показують кількість в а р о ні в ріжного краму/.

Т-ва для сушки цікорії:

Роки:	Т-в	Членів	Перероб.сировини	Рез.капіт.
1909	25	2530	464.438 сотн.м.	39.000 К.
1912	32	3533	609.451 " "	71.000 "
1918	34	3700	509.844 " "	950.000 "
1920	34	4932	564.323 " "	2,799.000 "

Продукційні товариства:

Роки	1914	1918	1920	1922
т-в усіх:	33	51	172	253
з них подало справоздання:	33	43	116	184
Членів:	2315	3189	9241	13082

(продовження)

Роки:	1914	1918	1920	1922
Паїв:	245	901	5078	10103
Резерв. фонд:	94	32	1287	3170
Инші фонди:	160	179	545	1738
Продано краму:	6625	9718	99267	173562

/Капітали й обороти подані в тисячах кор.ч./.

Споживчі товариства:

Роки:	1908	1913	1918	1922
Т-в	86	272	345	1373
Членів:	14.267	66.496	108514	556749
Паї:	417	1.662	3946	77495
Рез.кап:	20	183	495	9.059
Оборот:	7.180	28.742	66954	1.326315

/Паї, резерви й обороти показані в тисячах./.

Кооперативні гуральні:

Роки:	1900	01	02	03	04	05	06	07	08
Кількість гуралень	15	16	19	26	30	36	32	34	35
Роки:	1909	10	11	12	13	14	15	16	17
Кількість гуралень:	40	44	45	65	71	94	95	95	95

(далі)

(продовження)

Роки:	1918	19	20	21	22	23	
Кількість гуралень:	95	97	98	103	111	130	

Кооперативні крохмальні заводи:

Роки	1918/19	19/20	20/21	21/22	22/23	23/24
Кількість заводів:	1	4	5	7	6	8

Всі подані вище цифри відносяться до товариств, обєднаних в чеські союзи, союзи німецьких кооперативів у чехословаччині улаштували на виставці окремий відділ, також богатий діяграмами і ці діяграми показують таку саму тенденцію розвитку.

Між иншим одна з них діяграм наочно показує, яку помилку роблять ті дослідувачі кооперативного руху, які й досі розвиток споживчої кооперації міряють кількістю т-в; збільшення чи зменшення кількости товариств може бути показчиком в перші десятиліття кооперативного руху, а пізніше, в міру насичення території кооперативними товариствами, кількість їх вже не може таким шпидким темпом, як раніш, зростати і в решті решт досягає максімальної цифри, після чого може навіть зменшуватися, через обєднання кількох організацій в одну. Це добре видно на прикладі німецьких товариств у Чехії:

Роки:	1922	1923
Кількість т-в:	275	239 /зменш./
Кількість у них крам-ниць:	1.220	1.253 /збільш./

Отже зменшення кількости т-в тут не може свідчити про підупад кооперації; можливо, що декілько т-в і було ліквідовано, а не злито з другими, але ця втрата була покрита, ще й з лишком, розвитком тих, що залишились і можна думати - відчинили свої крамниці в районах діяльности загинувших.

Слід ще спинитись на польських діяграмах, що були виставлені у великій кількости і відзначались художнім виконанням. Цікаві вони тим, що ілюструють кооперативний рух за богато десятиліть, підкреслюючи його невпинний розвиток. На жаль не показано до якої території відносяться наведені в них цифри, до етнографічної Польщі, чи до сучасної її державної території.

Розвиток кредитової кооперації в Польщі:

Роки:	Кількість т-в	В них членів:	Паї	Резерви	Сума бал.
			в тисячах зол.франків		
1873	67	21156	2280	180	9061
1880	180	68431	5391	912	29417
1890	286	171758	13699	3726	71287
1900	805	508367	45690	13531	279390
1905	1.543	850743	82748	26689	597488
1911	3.390	1,714355	191024	55965	1,621736
1918	3.861	1,190384	76993	49998	1,484526
1922	3.638	1,196033	1502	475	92526

Ця таблиця показує невпинний зріст кількості кредитових т-в та їх учасників, також і зібраних ними капіталів аж до 1911 р. З 1911 до 1918 рр. кількість товариств значно збільшилася, але кількість їхніх учасників зменшилася на 30%. Це вплив війни: частина членів кредитових товариств загинула, а друга частина, використовуючи обезцінення грошей, виплатила свої борги кооперативам і виступила з їх складу. Таким чином, не дивлячись на поширення кредитової кооперації за часи війни, сила й значіння її замітно упали. Замітно упала й її фінансова міць: коли рахунок вести в золотій валюті, то видно, що зібрані нею капітали значно зменшились; навіть сума загального балансу, як що її рахувати в золотій валюті, понизилась проти 1911 року; а між тим всім відомо, як інтензивно припливали капітали в кредитові кооперативи за часи війни,- обезцінення валюти йшло ще інтензивніше.

В 1918 р. Польща стала самостійною, але всім відоме жахливе обезцінення її валюти, коли золотий паритет польської марки приняти за 100 - то курс її в 1920 р. був 2,3; в 1921 р. - 0,3 а в 1922 р. він упав до 0,08 /"Statist. Antbog" стор. 223/; на кредитову кооперацію вона мала майже руйнуючий вплив, зменшивши пайовий капітал більше ніж у пятьдесять раз, а резервовий більше ніж у сто раз. Кількість кредитових т-в зменшилася, правда, не дуже /на 6,5%/, а загальна кількість їх членів навіть трохи збільшилася; але через обезцінення її капіталів вона втратила майже всяке значіння.

Споживча кооперація перенесла війну значно легче.

/ Таблиця на стор. 16/.

З цієї таблиці ми бачимо, що кількість т-в невпинно росте: за час війни вона зросла в півтора рази, а з 1918 по 1922 р.- більше ніж у три рази. Пересічна кількість членів в т-вах весь час, аж до 1918 р., послідовно

Розвиток споживчої кооперації в Польщі:

Роки:	Кількість т-в:	Перес. кільк. членів на т-во:	Пересічно на одного члена в золотих франках		
			паї	Резерви:	Обороти:
1869	1	1.212	24	3	170
1880	6	616	24	8	350
1890	15	313	68	17	510
1900	28	286	77	28	670
1905	65	200	113	32	910
1913	850	160	47	21	505
1918	540	140	54	57	1.080
1922	1.708	565	1,16	0,75	50

зменшується; це показує, що споживча кооперація в Польщі почалася в містах та більших містечках, а потім поширилася й на села з малою кількістю населення, і в роки особливо інтенсивного поширення споживчої кооперації /1905-1918/ було відчинено богато споживчих дрібних т-в з невеликою кількістю членів. Одначе за останні роки кооперація і на селах приняла масовий характер і разом з її поширенням йшло й поглублювання: пересічна кількість членів в т-вах збільшилась в чотири рази.

За те обезцінення валюти та економічний хаос /хитання цін/ зруйнували фінансову міць також і споживчої кооперації: капітали її зменшились до мінімальних розмірів, а разом з тим упало й значіння її,- на протязі року вона змогла постачити своїм учасникам крамy, пересічно на одного учасника, лише на 50 золотих франків.

Таким чином споживча кооперація проявила життєздатність а навіть більшу ніж кооперація кредитова. Навіть роки 1918-22, роки економічного лихоліття, що переживала вся Европа після світової війни, роки обезцінення польської валюти, її постійного хитання

26-719

а разом з тим і хитання цін,-не спинили кількісного розвитку споживчої кооперації,навіть поглибили його і прискорили його темп,одначе якість кооперативного руху та його роля в господарському житті катастрофично понизились.

В Америці кооперація не досягла такого розвитку, як у країнах европейських. Не дало привід американським кооператорам замість діяграм виставити гумористичний малюнок ,де порівнюється розвиток кооперації в Европі й в Америці; на лівій стороні напис:"Кооперація в Европі", а під ним намальовано цілу вулицю гарних кількаповерхових будинків. На правій стороні під написом:"Кооперація в Америці" намальована дорога, на якій не видно ні одного будинку, а лише край дороги робітник кладе фундамент першого будинку і вже поклав кілька цеглин. Дивлючись на цей малюнок можна прийти до думки, ніби-то в Америці немає грунту для розвитку кооперації,але картограма поширення кооперації в Сполучених штатах говорить инше: в де-яких штатах /Небраска,Канзас/ бачимо густу сітку кооперативів,-більше сотні в кожному; в инших-же кооперація ще тільки починається /Невада -два т-ва/,а в штаті Арізона ще немає ні одного кооператива. Отже й в Америці грунт для поширення кооперації є; тільки умови життя там ліпші немає тих злиднів, що примушують европейську бідноту з таким запалом шукати спасіння в інтенсивній організації кооперативних товариств.Лише з часом,з розвитком капіталізму, зі зростом населення й американці приходять до необхідности, використати кооперацію,як засіб до поліпшення свого добробуту, як зброю до боротьби з визиском.І видно,що кооперативи там розвиваються дуже буйно,так мовити,в американському масштабі.Так Франкліновське споживче т-во в Мінеаполісі /штат Мінезота/виставило невелику ,але дуже показну діяграму своїх операцій; воно постачає своїм членам молоко з метою дати продукт чистий,без всяких підмішок.Для того воно має власні фер-

Львівська державна наукова бібліотека 83/3 №

ми, а молоко продає у власних магазинах, або розвозить до дому по замовленнях у спеціяльних автомобілях /тут-же вивішені фотографії молочних ферм, складів молока й автомобілів/. Діяграма показує такий велитенський зріст операцій по збуту молока: 1921 р.-трохи менше 1,000,000 дол. в 1925 р. - більше 5,000,000 дол. /точних цифр на діяграмі не подано/.

Аргентинський станок показує також поширення ріжних видів кооперації в Аргентині, але - на жаль - в цьому станку більше матеріялів було присвячено самій Аргентині та урядовій колонізаційній акції, ніж кооперативному рухові.

Розмір статті не дозволяє докладно спинитись над діяграмами та картограмами инших країн, але й наведених даних вже досить, щоб прийти до висновку, що кооперація встигла виявити надзвичайну життєздатність: кооперативний рух з кожним десятиліттям буйно зростає, поширюючись кількісно і зміцнюючись матеріяльно; на протязі кількох десятиліть він пережив ріжні перешкоди, але успішно поборов їх, і ні війна, ні післявоєнна розруха економічна не знищили його, а хиба лише тимчасово осмабили. В ріжних країнах він находить для себе грунт: почавшись в Европі, він перекинувся в Азію /Індію, Китай, Японію/, Америку, Африку й Австралію- скрізь він найшов для себе грунт, не дивлячись на ріжницю умов географічних, національних, політичних та економічних.

Лише одно може загрожувати його існуванню, це - окупація країни чужоземною владою. Так литовська діяграма показує катастрофичне зменшення /майже до нуля/ кількости кредитових, молочарських і инших т-в продуцентів за роки 1914-1918, се-б-то за час військових подій, що відбувалися на терені Литви, та особливо за час. німецької окупації. Лише в 1919 р. литовська кооперація починає відживати: кількість т-в зростає з кожним роком, так що в 1925 р. кількість кредитових товариств досягає цифри 287 /в 1914 р. було їх 112/.

Одначе слід зазначити, що вплив окупації на споживчу кооперацію був значно слабший, так що кількість товариств споживчих зростала весь час, навіть і при окупації, так що в 1923 р. кількість їх перевищила 400 /в 1914 р. їх було 200/.

Розвиток кооперації в Литві:

Роки :	1914	1919	1921	1923
споживчих т-в	200	253	315	410
продукц. "	–	8	24	40
будівельн. "	–	–	–	4
с.господ. "	80	–	–	131
кредитових "	112	11	96	287

Ще тяжче прийшлось кооперації Латвійській, що пережила окупацію не тільки німецьку, а й большевицьку:

Роки:/на 1-е січня/	1914	1919	1924
споживчих т-в:	88	?	348
кредит. "	240	17	266
с.господ. "	181	–	366
молочарськ."	88	12	322
контрольн. "	294	2	244
машинових "	149	–	77
страхових "	296	–	218
риболовних "	9	10	51
пасішниц. "	28	–	112
союзів	9	2	11
Разом:	1382	55	2015

За час окупації латвійська кооперація по-

несла втрат до 100,000,000 золотих рублів рос. Для кооперативних організацій такої невеличкої країни це - колосальна втрата; про те,як бачимо, це не знищило кооперації: вона зараз вже віджила,як тільки;безли зовнішні перешкоди для її розвитку,і за якихсь пять літ не тільки досягла колишньої сили,а пішла далеко вперед, дивуючи всіх буйним темпом свого росту.Ось таблиця, що показує розвиток Центр.Союзу латвійських споживчих т-в "Конзум":

Роки:	1919	1921	1923
Кількість т-в в Союзі:	145	278	332
Продано краму:	5.046.000	5.298.000	19598000
Видатки на пропаганду:	6.871	25.777	59356
Чистий зиск:	6.160	1.300	50000

/Суми дані в золотих франках/.

Дуже цікавий склад споживчих товариств,що входять в Союз:

Роки:	1921	1923
хлібороби	63,0%	64,2%
службовці й особи вільних проф.	10,3%	8,0%
робітники	11,4%	11,1%
ремісники	8,3%	7,9%
инші	7%	8,8%

Це доводить цілковиту безпідставність думки, що споживча кооперація не має значіння для селянства, і тому ніби-то не поширюється

на села.

Що поруч з споживчими товариствами розвиваються в Латвії і инші і то дуже швидким темпом, показує таблиця розвитку молочарських т-в, обєднаних в центр. союзі:

Роки:	1921	1922	1923	
кількість т-в в союзі:	13	28	129	
сума балансів	17.800	193.200	640.300	/в золот.
продано краму:	109000	2746.000	8654.000	/ франках
чистий зиск:	837	26.279	35.265	/
експортовано союзом масла /в кілогр./:	15.164	642.878	1874.780	

Весь експорт масла з Латвії в 1923 р. був 2,898.619 кілогр., так що кооперативний експорт масла в 1923 р. складав 65% загального експорту масла.

Тяжкі роки окупації довелося пренести й українській кооперації. Радянські кооператори не посміли виступити з відомостями про це на міжнародній виставці: занадто тяжке враження роблять ці цифри. Користуючись офіційним виданням "Вукопспілки" наведу тут відомости про середній оборот споживчих т-в на Україні в золот. карб. :

Роки:	1918	1919	1920	1921	1922
оборот:	7.009	4.290	7.806	1.796	5.572

/ "Потреб. кооперация на Украине за пять лет 1918 - 1922; издание "Вукопспілки Харьков 1923 стр. 7./.

В цій-же книжці є й пояснення такого підупаду кооперації:
"В период гражданской войни и военного комунизма кооперация мало-по-малу растеряла и свои материальние ценности и личний состав. Испитивая крайнюю нужду, как в помещениях, товарах и техническом оборудовании, так и в живой рабочей силе, власть не-вольно обращала свое внимание на кооперативний аппарат, которий всегда бил на виду. Ми наблюдаем в етом периоде весьма частие реквизиции и конфискации кооперативнаго имущества, откомандирования наиболее ценних и активних работников для работи в советских учреждениях. Потеря в личном составе усилилась еще и отходом от кооперации по разним оображениям /!/ найболее деятельних работников" /там-же ст.5/.

Наслідки цього погрому можно було бачити з діяграми виставленої Українською Господарською Академією: на ній порівнювалась кількість товариств і союзів до окупації і на 1-е січня 1923 р.:

Губернії:	На 1.I.1920 союзів	На 1.I.1920 т-в	На 1.I.1923 союзів	На 1.I.1923 т-в
Волинь	17	700	3	200
Катеринослав.	21	1.800	6	500
Київщина	35	2.500	6	650
Поділля	34	2.000	5	850
Полтавщина	15	1.700	8	800
Таврія	11	600	4	200
Харьківщина	51	2.000	6	600
Херсонщина	20	2.700	6	900
Чернигівщина	18	1.500	5	950

В радянських діаграмах на виставці подані дані лише за 1923 р., коли кооперації дано трошки вільніше дихати і коли середній оборот споживчого товариства вже досяг 8.476 зол.карб.

Цікаво глянути як відживала споживча кооперація по місяцях 1923 року:

Місяці 1923 р.	середній оборот:
січень:	352,8
лютий	404,1
березень	620,4
квітень	412,8
травень	520,2
червень	903,9
липень	762,0
серпень	750,0
вересень	554,0
жовтень	927,0
листопад	942,0
грудень	1.216,0
РАа з о м :	8.476,2

Одночасно збільшилися обороти й районових союзів:

Місяці 1923 р.	середній оборот:
січень	13.159 зол.карб.
липень	41.480 " "
грудень	95.664 " "

Стає на ноги і центр споживчої кооперації "Вукопспілка":

Місяці 1923 р.	середній оборот:
січень	453.186 зол.карб.
липень	2,169.174 " "
грудень	3,161.756 " "

Цей швидкий темп розвитку операцій уявляє з себе дуже гарний доказ життєздатности кооперації; як тільки розвязали їй руки, кооперація зараз-же розвинула свою роботу, не дивлячись на те,

що ще залишилася урядова опіка і з нею цілий ряд перешкод. Одною з таких перешкод є монополія зовнішнього торгу, що не дає кооперації увійти в зносини з зовнішнім ринком і тому штучно підпорядковує її державним установам та неповським трестам. З діаграм видно, що

участь в експорті кооперації - 0,2%
" " „хлебекспорту" 96,3%
" в імпорті кооперації - 8,7%
" " держ.установ 80,6%

В наслідок цього - недостача краму в кооперативних установах та занадто високі ціни. До того-ж уряд направляє крам через свої та неповські підприємства нерівномірно до всіх кооперативних організацій, а переважно до робітничих; таким чином постачання населенню в 1923 р. необхідних річей через кооперацію по діяграмі "Вукопспілки" випадає так:

сільському населенню	-	29,5	міл.зол.карб.
робітничому "	-	26,0	" " "
міському "	-	5,4	" " "
транспорт.службовцям	-	4,5	" " "
військовим "	-	1,1	" " "

а на душу населення це дає пересічно 2 зол.карб.

Не легко довелося й галицькій кооперації. В брошурі, що була роздана підчас міжнароднього кооперативного конгресу, росповідається про те, що довелося витерпіти українській кооперації в Галичині: встановлення штучного /офіційного/ курсу польської валюти /70 польських марок = 100 кор.австр./, що зруйнувало кооперативні капітали; втрати й шкоди від армії, що оцінюються в кілька мільонів золотих франків; арести кооператорів /1922 р./, труси в кооперативних установах; замкнення адміністрацією кооперативних крамниць і контор; реквізіції помещкань, навіть безплатні; перешкоди в скликанню загальних зборів, в подорожах службовців, в улаштуванню кооп. курсів, лекцій, що паралізує кооперативну пропаганду; конфіскація кооперативних часописів / напр. за вираз "західні землі українські"/; до цього ж треба взяти ще на увагу збіднення населення; постійне хитання польської валюти / на 50 -60% за день/, що нераз мало наслідком про-

даж краму значно нижче собівартости; обезцінення капіталів, власних і позичених, а це приводило до припинення пасивних операцій /вклади, позики/ і до незадоволення населення.

Все-ж таки все це не змогло знищити української кооперації в Галичині, а в 1923 р. вона вже робить де-який крок вперед:

склад членів Крайового Ревізійного Союзу /існує з 1904 р./:	1914 р.	31/XII 1923.
кредитових т-в	839	190
споживчих "	42	454
молочарських "	40	28
инших "	116	162
членів у товариствах:	18.000	231.758 .-

ПІДРАХУНОК КООПЕРАТИВНИХ СИЛ.

Уяву про поширення на земній кулі кооперації дає велика мапа, виставлена кооперативним відділом Міжнароднього Бюро Праці, на ній означено кількість кооперативів у кожній країні. Отже на всій земній кулі немає країни, де би кооперативів не було зовсім: чи візьмемо Сіам, чи Парагвай, чи Нову Зеландію,-скрізь знайдемо кооперативні організації. На жаль тільки не скрізь є точна статистика, а тому не можна зробити точного підрахунку кооперативних сил всесвіту. Лише там,де встигли організуватися центральні кооперативні союзи, зроблено бодай приблизний підрахунок.

На стінах центрального залу уділено місце кожному центральному союзові,обєднаному в міжнародньому кооперативному аліянсі. Кожен союз означив тут кількість обєднанмх ним товариств, кількість членів у них та обороти видніших кооперативних установ. Тут-же намальовано деякі кооперативні будівлі, а в горі - характерний для кожної країни краєвид;московські кооператори намалювали Кремль. Українська радянська кооперація не знайшла собі відповідного місця

і помістилася на нижній половині пано під Югославією.

Загальний підрахунок зроблено Міжнароднім Кооперативним Бюро: кількість товариств, що входять в обєднані ним центральні кооперативні союзи, в 28 державах вже перевищує 84.000, а членів в них нараховано 37,792.000. Службовий персонал, занятий в цих кооперативах, уявляє з себе армію в 452.000 осіб. /Agenda für den XI internat. Genossen.-Kongress 1924, стор.107/.

Продаж краму досягла грандіозної суми 21 мілліардів доларів. Міжнародній кооперативний товарообмін, се-б-то товарообмін між центральними кооперативнимиорганізаціями ріжних держав складає 29,231.290 фунтів стерлінгів.

Ось матеріяльна сила сучасного кооперативного руху. До цього ще слід додати ті кооперативи, які не обєднані в союзи зовсім, або входять в склад союзів, що не належать до Міжнар. кооперативного Альянсу; а між ними є дуже поважні організації, що обєднують міліони осіб і роблять те-ж немалі обороти.

Що-ж дає кооператив своїм учасникам? Що до споживчих кооперативів - то відповідь на це дав французький споживчий союз, виставивши моделі кооперативних підприємств: крамниця бакалійна, мануфактурний магазин, мясна лавка, виноторговля, ресторан, кавярня, аптека, клініка, притулок для літнього відпочинку. Московська кооперація виставила модель вагона - крамниці. Італійські будівельні товариства виставили моделі величезних будинків для мешкання членів, а також моделі гарненьких віль на одну родину і навіть кілька моделів міст-садів, вже збудованих італійськими кооперативами. Данці поставили навіть цілий будинок на одну родину /4 кімнати й кухня/. На стінах у кімнатах розвішено діаграми зросту будівельної кооперації і зменшення смертности.

Коли добавити до цього силу книжок та журналів, виставлених ріжними кооперативними організаціями, видрукуваних здебільшого у власних кооперативних друкарнях, - то побачимо, що кооперація в сучасному її становищу може задовольнити всі потреби споживача.

Инші види кооперації демонстрували на виставці свою працю по задоволенню потреб їхніх учасників,як продупентів: постачання кредиту,машин,сировини; збут виробів, страхові операції і обєднання праці для спільного виробництва,-все це найшло на виставці собі місце, все це продемонстровано нечисленними фотографіями,діаграмами,картограмами і різного роду виробами.

Особливу увагу звертали альбоми фотографій італійськх сільсько-господарських продукційних артілів, що мають вигляд добре впорядкованих сільських господарств великого розміру / по кілька сот десятин землі кожне/ з гарними будовами та зразковим інвентарем, як мертвим, так і живим.

Імпозантне враження робили також будови численних кооперативних банків,що своїми розмірами не уступають капіталістичним банкам.

Розуміється, як теоретика, так і кооператора-практика в першу чергу цікавить власне виробництво ккооперативних установ, а тому не дивно,що продукти кооперативного виробництва притягали особливу увагу всіх відвідувачів.

КООПЕРАТИВНЕ ВИРОБНИЦТВО.

Як і слід було сподіватись,найбільше враження робили вироби англійських споживчих товариств. Центральне обєднання англійських споживчих товариств має 107 власних фабрик, не рахуючи друкарень, лісопилок, заводу пляшок та каменоломень; опріч того - 13 сільсько-господарських та 2 лісних маєтки з загальною площею біля 35.000 акрів. Далі,йому належать плантації на Цейлоні, в Південній Індії і в Ассамі з загальною площею більш 35.500 акрів. Воно має власні пристані, портові склади в різних частинах світу і 5 власних пароплавів.

Отже не дивно,що секція цієї кооперативної установи притягала увагу всіх відвідувачів і дивувала різноманітністю своїх виробів та їхньою якістю.

В шкляних вітринах тут був самий різноманітний крам,

Взуття: чоловіче, жіноче й дитяче, дешеве й дороге /але не люксусове/; шкіра ріжного гатунку; білизна ріжних сортів.
Одежа, панчохи, рукавиці, краватки, парасолі, плащі, капелюхи.
Шерстяні й шовкові матерії, бумазея, фланель.
Мило, свічки, синька, крохмаль, мильний порошок, фарби, крем на чоботи, щітки.
Перфюмерія: крем, одеколон, пудра, помада, гліцерин і т.д.
Оцет, гірчиця, перець, прованська олія, пікулі.
Фруктові вина, лимонад.
Самі ріжноманітні повидла й варення; засахарені овочі й овочеві консерви.
Ріжні цукерки гарних сортів: шоколадні, овочеві.
Пряники, бісквіти, борошно.
Ціла вітрина ріжних сортів чаю, кави, какао.
Оселедці, сушена риба, рибні консерви.
Масло, маргарін, сало, сир, кондензоване молоко.
Тютюн, гільзи, цигарки й сігари.
Навіть велосіпеди й мотоціклети.
Все це - продукція англійських кооперативних фабрик.

Кожен, хто все це оглядав виніс звідтіль з переконанням, що споживач може задовольнити всі потреби, користуючись виключно виробами кооперативних фабрик, особливо коли пригадати, що англійські кооперативи мають власні фабрики посуду, постелів, меблів і инших річей, потрібних для хатнього господарства.

В 1924 р. продукція фабрик центрального обєднання англійських споживчих товариств перевищила 24 мільони фунтів стерлінгів, а до них треба ще добавити продукцію шотландського обєднання споживчих товариств - 5 міл. ф. стерлінгів.

Голандія, Франція, Данія, швайцарія, Бельгія і т.и. виставили також чимало виробів власних фабрик і заводів, перевежно одежу, взуття, кондітерський крам, парфюмерію.

Французький *Magasin de gros* виставив крім того вина, овочеві консерви, сіль, велосіпеди та люльки.

Бельгійське товариство "Vooruit" виставило пиво, меблі, ковбаси і організувало на виставці ресторан-кафе та хлібопекарню.

Швайцарський союз виставив між иншим вівсяну крупу, зубний порошок та цілу колекцію сабо /деревяні черевики/.

І скрізь у всіх відділах бачимо книжки: сила книжок кооперативних видавництв; особливо багато дитячої літератури, дуже гарно виданої, виставили голяндські кооперативи.

Що до кооперативного збуту, то великою ріжноманітністю відзначався станок мадярський: зерно, крупа, борошно, овочі, овочеві консерви, вино, стрюковатий перець, паприка, шинка, сало, ковбаси, мед, ріжні кустарні вироби /особливо відзначалися вишивані хустки/.

З ним станком конкурував болгарський, де ріжні продукти сільського господарства в сирому й перероблёному виді були розміщені з дуже великохудожнім хистом; особливе враження робили мед, віск, тютюн, рожева олія, шовкові коконі, шовк, а з кустарних виробів - килими й вишивки.

Іспанські кооперативи виставили фасолю, ячмінь, прованську олію, оріхи, мігдали, ріжки, а також ріжних сортів вино та коняк.

Данія виставила свою гордість - кооперативне масло; Голяндія - ріжних сортів сир; а Литва й Естонія - льняне прядиво.

Дуже імпозантним був станок московської кооперації: центральні кооперативні союзи виставили багато виробів з дерева: іграшки, деревяний посуд, шкатулочки, ящички, глиняний посуд, самовари, протези, кружева, гудзики, вишивки, між ними богато українських скатертин та рушників; килими, тут-же українська плахта, одежа, взуття, мило, вироби зі щетини, смола, дьоготь, скіпідар, крохмаль, меляса, льон, ключчя, мотузки. Тут-же карта Росії, на якій означено район діяльности "Льноцентра": карта охоплює Україну, Кавказ, одначе без Грузії, за те з Бесарабією, хоч "Льноцентр" поширюється тільки на півночі і не охоплює навіть всієї Великоросії. Очевидно, карту креслив не кооператор, а політичний діяч.

Політичну тенденцію помітно в московському відділі на всьому: так і видно, що влаштувала його держава, а не кооперативи; скрізь портрети Леніна /навіть на шматках мила і на щітках/ та Маркса, державна емблема - серп і молот; про кооперативних-же діячів і не згадується. А головне - не розберем, де продукти кооперативного виробництва, де кооперативний збут, а де предукти зовсім стороннього походження, придбані спеціяльно для виставки. Так, велике місце уділено хутрам, а між виробами центрального союзу споживчої кооперації - чучело білого та бурого медведів, вовків, рисі, соболя; "Сельськосоюз" виставив хутра лисиць, білок, горностаїв. Все не у великій кількости і із всього цього видно, що московські кооператори не посоромились похвастати чужим добром; принаймні в московській кооперативній літературі не згадується ні про кооперативне ловецтво, ні про кооперативний збут горностаїв та медведів. І ці всі роскішні чучела, напевно, у свій час були прикрасою вітрин звичайних столичних магазинів. Таке саме враження реклямами залишається від виставленого чаю, вина, парфюмерії /чи не брокаровської фабрики/ то що, у кожного, хто знає, що такого виробництва московською кооперацією не було організовано.

Секція української кооперації так само відзначається хаотичним накопиченням ріжного роду виробів, кооперативне походження яких підлягає дуже великому сумнівові: насіння люпену, коноплі, льону, соняшнику, горох, фасоля, гусячий пух, кінський волос, хутра лисиць, тхорів, вовна, каракульові смушки. Все це виставлено Укопспілкою поруч із милом, цукерками, пряниками, левровою та юхтовою шкірою, се-б-то з продуктами дійсно кооперативного виробництва, організованого не Дніпросоюзом та Центром.

Із діяграм довідуємося про справну продукцію Укопспілки, загальна сума якої досягла за 1923 р. 2,711.966 зол.карб.:

кожі -	1,120.570	зол.карб.
мило -	589.917	" "
консерви -	380.080	" "

цукерки - .	285.643	зол.карб.
сірники -	166.968	" "
вироби з дерева -	140.985	" "
трикотаж -	39.588	" "
крохмаль і инші -	20.950	" "
цегла -	11.925	" "

Як бачимо, продукція одійшла недалеко від колишньої продукції Поволжя.

Далеко краще враження робить куточок Українкустарспілки. Художні кустарні вироби, збут яких організовує кустарспілка, роблять велике враження самі по собі: кролевецькі рушники, полтавські плахти, крайки, коци, килими, а особливо чудові вишивки, гончарні вироби та ручна різьба по дереву. Правда, хто був у колишньому кустарному складі Полтавського земства, той бачив далеко кращі речі, але й те, що було виставлено, мало великий успіх: як тільки було оголошено продаж, майже все було роскуплено в один день, не дивлячись на досить високі ціни.

Але й кустар-спілка не утрималася од спокусу реклямування й виставила старовинний килим з полтавського музею /я його зразу пізнав/; це - дуже оригінально: кооперативний збут музейних цінностей.

Взагалі радянська кооперація не постіснялась виставити речі, які мали дуже мале відношення до кооперації, аби вони самі по собі мали імпонуючий вигляд. Досить того, що Всеросійський кооперативний банк виставив збірку грошей не тільки совітських, а й инших урядів, в тому числі й уряду У.Н.Р. Тут-же фігурували й грошеві сурогати, як напр. банківські чеки, купони, міські бони; окремо були виставлені українські поштові марки. Єдине, що в цій великій збірці знайшлося кооперативного, це - бони Вяземського робочого кооперативу по 10 та по 3 рублі.

Слід ще спинитись окремо на виробах продукційних артілів; вони прямо таки захоплюють своєю ріжноманітністю й художнім виконанням: італійська кераміка надзвичайно майстерна; чесько-словенські шклянні вироби; румунські меблі, з богатою різьбою в національному стилю, що так нагадує стиль український; болгарський мідяний посуд; французькі

годинники та статуетки, своїм художнім виконанням звертали загальну увагу і у всіх глядачів викликали здивування.

Щілковито неможливо хоч-би схематично перерахувати виробництво продукційних спілок,-остільки воно ріжноманітне: телєфонні апарати,рукавички держалка до парасолів,взуття й одежа,кожухи,залізні печі, музичні інструменти, ріжні машини й частини машин,величезний корабельний гвінт, модель збудованого артіллю пароплаву і т.д.

Досить зазначити,що чеські продукційні артілі в своїй діяльности сягають до 35 галузів ремесла / з 54,яких узнає чеський промисловий регулямін/, до 11 галузів /з 35/ підприємств концесійних і до 28 вільних професій.

Союз чеško-словенських продукційних спілок на 1-е січня 1924 р. рахував у своїому складі 250 продукційних та робочих артілів ріжного фаху.

Що до робочих артілів - то їх праця була представлена на виставці численними фотографіями. В цій галузі кооперації перщенство має бути визнано за Італією,яка виставила силу фотографій будинків, мостів, робіт портових, дорожних та меліоративних. Особливу увагу звертають на себе фотографії двох залізниць,збудованих робочими артілями.

Далі слід відзначити працю жидівських робочих артілів у Палестині: вулиці,шосейні дороги, підїздні колії залізничні,дренаж, електрофікація, водопровод,- все це зроблено там руками робочих артілів. Поруч з фотографіями цих робіт виставлено також фотографії будинків, фабрик,поставлених будівничими артілями.Ці артілі мають власні каменоломні, гіпсові,цементові заводи;майже всі роботи,звязані з жидівською колонізацією в Палестині, доручається робочим артілям; їм-же доручено будівлю жидівського університету в Палестині. За останні три з половиною роки палестинські робочі артілі поставили 730 будинків і провели 100 кілометрів доріг.

З фотографій видно, що кооперативні підприємства організовано нісколько не гірше від приватних:контори, крамниці,ресторани,хлібопекарні,

аптеки, склади краму, пароплави, елєватори, млини, фабрики, друкарні,- все імпонує, як своїми розмірами, так і загальним виглядом.

Розглядаючи ці фотографії дивуєшся ріжномантности завдань, які бере на себе кооперація, і не можеш уявити собі такої ділянки господарського життя, де не могли-б з успіхом працювати кооперативи. Колись невдачі артілів левицького наводили економістів на думку, що хліборобські продукційні артілі не мають шансів на розвиток; тепер не тільки італійські хліборобські артілі своєю довголітньою працею свідчать протилежне, а й щаслива спроба використати цей вид кооперації при переведенню земельної реформи в Чехії яскраво доводить її пілковиту придатність до життя. Великий інтерес викликають численні спроби організації сільсько-господарських підприємств споживчими кооперативами: вже не тільки англійське центральне об'єднання споживчих т-в та т-во "Продукціон" в Гамбурзі мають свої ферми, а й швайцарський союз веде господарство на 500 десятинах землі, і Клятовське споживче т-во в Чехії також з успіхом господарить в маєтку, одержаному ним при земельній реформі.

Румунські лісові артілі з власними лісопилками та столярними майстернями та московські артілі смолокурів говорять про можливість використання продукційних спілок у лісовому господарстві.

Електричне т-во в Дражицях /Чехія/ виставило освітлену малесенькими електричними лямпочками карту району своєї діяльности, демонструючи тим свою 25-літню працю на полі електрофікації.

РОЛЯ КООПЕРАЦІЇ В НАРОДНЬОМУ ГОСПОДАРСТВІ.

Яке значіння має кооперація в сучасному житті, видно хоч-би з того, що Данія вступила в 1924 р., маючи всіх кооперативів біля 9.000, а членів у них - понад 1,250.000. Це невеличка Данія, яка має населення всього 3,266.881, се-б-то не більше одного міліона родин. Сама споживча

кооперація обслугувала 337.700 родин, що складає біля 40% населення.

Обороти кооперативів досягають вже значних цифр, які показують велику ролю кооперації в народньому господарстві.

В 1923 р. у Литву ввезено штучних угноєнь 23.400 тон, з них через кооперативи - 19.900 тон, се-б-то 85%.

Експорт масла із Естонії в 1923 р. определюється в слідуючих цифрах:

через кооперативи 32.545 тон ,с.т.85%,
через приватні підпр.5.138 тон,с.т.15%.

В Данії:експорт яєць:

через кооперативи 28%,
через приватні підпр. 72%

імпорт фуражу:

через кооперативи: 320,000,000 кіл.-40%,
через приватні підпр. 480,000,000 кіл.-60%

продаж свиней:

через кооперативи: 2,300,000 шт.- 82%,
через приватні підпр. 600,000 шт.- 18%

молочарень в Данії:

кооперативних: 1.335 - 80%,
приватних: 320 - 20%,

а експорт масла через кооперативи доходить вже до 90% всього експорту масла.

Переробка картоплі в Естонії:

Союз по збуту картоплі складається з 85 товариств, які мають власного капіталу 2,568.000 ест.марок /85.700 доларів/. В 1922/23 р.вони виробили 20.165 гектолітрів 95% спірту, що складає 37% всієї естонської продукції спірту. З двох сот гуралень кооперативи експльоатують 84,се-б-то 42%.

Діяграми цього року показують, що в де-яких галузях народнього господарства кооперація вже встигла заняти впливове становище,а в де-яких почала навіть витісняти приватне підприємство. Страхові товариства, які стали розвиватися за останні часи, успішно конкурують з приватними страховими підприємствами й з кожним роком набірають все більшого значіння. Слідуюча таблиця взята з болгарської діяграми, що порівнює розвиток операцій болгарського кооперативного т-ва з двома найбільшими болгарськими приватними фірмами:

одержано страхових премій:

Роки:	1905	1910	1920	1922
т-во "Болгарія"	553	1383	4532	5859
т-во "Балкан"	1286	1592	6041	11949
т-во кооперативне	44	747	12170	21542

/ цифри показують тисячі левів/.

Таких успіх кооперативних організацій пояснюється тим, що їхні підприємства постановкою справ не уступають підприємствам капіталістичним, своїми завданнями та методами праці вони притягають симпатії ширших мас населення.

Всім відома на приклад боротьба кооперативних інституцій з фальсифікацією. В Бельгії хліб тоді тільки став доброї якости, без усякої підмішки, коли появилися кооперативні хлібопекарні, що примусило й приватні підприємства поліпшити якість продукта.

На виставці був окремий відділ боротьби з фальсифікацією; тут були уміщені наслідки діяльности аналітичних лабораторій, улаштованих споживчими товариствами та їх союзами. Кілька діяграм показували недостачу в вазі хліба; так напр. хліб, так званий кілограмовий, взятий в ріжних приватних пекарнях, в дійсности важив не кілограм, а значно менше. Ось висліди двох аналізів:

1. хліб коштує 1 фр.50 с., вага 850 грамів, підмішки знайдено 98 грамів,
2. хліб коштує 1 фр.25 с., вага 970 грамів, підмішки 31 грамів.

Тут-же наведено цілу низку инших аналізів, які дають, так би мовити, середній ефект, а над ними в-горі, намальовано 75 хлібини, що їх втрачає щороку родина, яка споживає 2 кілограми хліба денно, коли купує їх в приватних пекарнях. А в-низу в мисочках, зразки того, що підмішується в хліб: фасоля, картопля. В нормальному хлібі на 1 кілограм має бути: 650 грамів матерії сухої та 350 гр. води; в хлібі з приватної хлібопекарні знайдено 620 гр. матерії сухої і 380 гр. води. На приклад: хліб, замість кілограма важить 935 гр; з них: 569 гр. матерії сухої і 366 гр. води. Один кілограм пикорію по бельгійському закону повинен мати найбільше 150 гр. води і 100 гр. золи; аналізи взятих проб дали:

1 - 250 гр. води і 70 гр. золи,
2 - 80 гр. води і 200 гр. золи.

Не можна також обминути мовчки відношення кооперативних організацій до своїх службовців. Не кажучи вже про добру оплату й скорочений робочий день праці, кооперативи намагаються поставити своїх службовців у найкращі умови. На фотографіях можна було бачити, скільки повітря і світу в тих помешканнях, де приходиться працювати кооперативним службовцям. Але найбільш цікаво було бачити фотографії тих санаторій і притулків для літнього спочинку, що збудували кооперативи для своїх службовців. Таке відношення до працюючих в кооперативних установах, розуміється, не могло не вплинути на поліпшення становища й службовців приватних підприємств.

Заслуговують уваги також фотографії, що показують піклування кооперативів про дітей: екскурсії до моря та літні колонії, улаштовувані кооперативами для дітей своїх учасників, уявляють з себе щось нове, що говорить про величезну зміну в суспільстві, зроблену кооперативами: для найбідніших дітей стало досяжним те, чим раніше могли користуватись тільки багачі.

Взагалі, хто проходив виставкою і оглядав все, що зроблено кооперацією, той на кожному кроці мав нагоду переконатися, яке велике значіння має кооперація не тільки для її учасників, а й для всього суспільства.

Характерно, що якраз ті країни, де найліпше розвинулась кооперація, найбільше зробили й в ділі соціяльного опікування. Гентська кооперативна виставка була одночасно й виставкою соціяльного опікування. Де-які країни майже не виставили нічого по соціяльному опікуванню. За те такі країни, як Данія, Бельгія виставили богато дуже цікавих матеріялів. От на приклад Данія, де здавна споживча кооперація удешевила продукти й поліпшила їх якість, де будівельна кооперація дала вже чимало гігієнічних помешкань, де сільсько-господарська кооперація піднесла добробут селянства на височину, якій ми можемо тільки дивуватися, - Данія виставила діаграму смертности:

Роки:	1870-80	1895-1900	1911-1915
смертність:	100	90	81

А друга діаграма показує, що зниження смертности припадає саме на рахунок смертности од туберкульозу та заразних хвороб. Звичайно, це зменшення смертности не можна віднести на рахунок виключно кооперації; так напр. на зменшення смертности мусіло вплинути також зменшення робочого дня:

Роки:	1872	1906	1924
робочий день:	10-11	9-10	8 год.

Але-ж зменшення робочого дня не могло значно вплинути на зменшення смертности серед селянства, а зменшення смертности тільки серед пролєтаріяту не могло понизити загальну смертність аж на 19%

Не можу утриматися од спокусу навести дані діаграми міста Roubaix, що виставило відомости про муніціпальне піклування: лікування, санаторії, дезинфекція, душ, басейн для купання, екскурсії до моря, сніданки, роздача одежі, нарешті літні дитячі колонії, де на вільному повітрі проводиться навчання, гімнастика й розваги. Це все показує, скільки уваги присвячує це демократичне місто соціяльному опікуванню. В звязку з зменшенням робочого дня та з поширенням кооперації це не могло не дати яскравих наслідків і ось що ми бачимо з діяграми смертности в місті Roubaix:

Роки:	1900	1905	1910	1915	1923
смертн. випадків:	2.139	1.700	1604	1617	1370
в тім числі:					
від епідемії:	220	212	87	43	23
" тифоїду:	48	16	5	10	1
" туберкул.	315	268	209	230	132

Таким чином, за 23 роки смертність понизилась на 36%. З приводу цього не у одного з відвідувачів виставки вирвалось: " О щасливі міста на землі!"

Багато держав вже зрозуміли значіння кооперації і важливі соціяльні реформи переводять, опираючись на неї.

Досить вказати хоч-би на будівельний рух: в Чехії, Італії, Франції, Бельгії, Німеччині будівельні кооперативи ставлять тисячі нових будинків, будують цілі міста-сади за допомогою держави. В ряді країн держава кредитує продукційні спілки і здає їм підряди на де-які державні роботи. Це дало можливість італійським робочам спілкам збудувати дві залізниці, пристань і перевести меліораційні роботи. В Іспанії морське міністерство широко кредитує риболовні артілі, в тій-же Іспанії в широкому маштабі переводиться, так звана внутрішня колонізація, при чому утворюється цілий ряд кооперативів: в кожній колонії засновується кооператив, який має власну крамницю і хлібопекарню; плантації та сінокоси передаються колоністам у спільне володіння; льохи, млини, склади, олійниці, навіть почасти живий і мертвий інвентар належать кооперативам; ощадно-позичкові товариства і кооперативне страхування довершують кооперативизацію життя новоутворених цією реформою колоній.

В Мадриді знаходиться федерація /союз/ колонізаційний кооперативів. В богатьох країнах /Чехія, Італія/ допомога військовим інвалідам переводиться утворенням із них ріжного роду кооперативів, головним чином продукційних артілей. На виставці можна було бачити багато робіт виконаних такими артілями. Інвалідна кооперація розвинулася і на Україні, де вона має де-які привілеї, як от звільнення від державних та місцевих податків: 1-го квітня 1925 р. склад "Вуіко" /Всеукр. інвалідна кооперація/ входило 270 товариств з 5.061 чл., а на 1е січня 1924 р. 55 районних союзів з 814 товариствами / з них 677 продукційних т-в/, що обєднували 14.978 осіб /всього інвалідів на Україні влада рахує 93.000/.

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА КООПЕРАТИВНА ПРОПАГАНДА.

Раніш було вже зазначено, яка сила книжок була виставлена ріжними кооперативними організаціями

є спеціяльні кооперативні товариства, засновані для того, щоби утримувати друкарні.

Особливо багато книжок видало бельгійське т-во „L'Eglantine", засноване кількома споживчими кооперативами. Видавництва не обмежуються лише книжками кооперативного змісту: переважає белетристика та науково-популярна література.

Українське кооперативне видавництво „Книгоспілка" теж виставило чимало книжок; на жаль вражає та хаотичність, з якою „Книгоспілка" вибірає матеріял для видавництва. Тут ми бачили шкільні підручники такі, як практична трудова педагогіка, "Живий рахунок", навіть початки метеорології; чимало з них видано російською мовою, напр. "Елементарная геометрия" - Кіселева. З белетристики виставлено кілька дрібних оповідань Винниченка, Вишні, вірші Сосюри, переклади з Доде. Все це малесенькі книжечки в один-два аркуші; а поруч з цим справочник: "Руководство к ведению железно-дорожних дел в рекламаціонном и судебном порядке". Ця книжка, видана в 1924 р., є дуже характерним явищем для сучасної української кооперації, як по мові, так і по змісту. А над всим цим у горі портрет Леніна, уквітчаний українським рушником. В російській секції книжок більше і самі книжки більші; та й не дивно, бо сучасна „Книгоспілка" уявляє собою дуже слабеньку організацію. Ось дані з її балансу:

матеріяли	15.000	зол.карб.
крам	227.000	" "
капітали	316.000	" "
кредитори	217.000	" "

Таким чином, в рік свого заснування „Книгоспілка" була матеріяльно сильніша ніж тепер, тому й не дивно, що кооперативне видавництво маленької Фінляндії може успішно конкурувати з нею.

Дуже богато було виставлено кооперативних часописів. Величезна зала була вся заставлена столами з кооперативними місячниками, тижневиками, щоденниками. По підрахунку інтернаціонального кооперативного бюро, кооперативних часописів видається 257. Гентське споживче товариство „Vooruit" /"Вперед"/ підтримує щоденний часопис "Vooruit", що виходить в 30 тисяч примірників, має пять редакторів і 35 службовців. При часопису періодично виходять додатки до нього: "Кооперація" і "Для жіноцтва".

На Україні виходить тільки три кооперативних часописи: "Сільський Господар", "Кооперативна Зоря", та "Громада". А, скільки їх було в 1917-18 роках! Латвія й Литва видають по сім часописів, Румунія 6, а Фінляндія - 12.

Чимало було виставлено листків та плакатів для кооперативної пропаганди, при чому країни з добре грамотним населенням використовують для пропаганди листки й журнали, а плакати вживають лише для реклями кооперативних виробів /мило, підтяжки, мануфактура/. Країни-ж з менш культурним населенням /Східна Европа/ дуже богато уваги уділяють плакатам агітаційно-кооперативного змісту. Особливо багато плакатів виставлено польськими кооперативами. На одному, напр., намальовано посередника /торговельного/, що одною рукою доїть корову, а другою подає споживачеві молоко в маленькій ложці. На другому намальована війна між капіталістами й робітниками: з обох боків стріляють гармати. Капіталісти в гармати закладають набої, на яких написано: "Визиск", "Спекуляція", "Контрабанда", а робітники несуть до своїх гармат набої, на яких написано: "Пай". На плакаті: "Тепер - завтра" намальовано на лівій половині /"Тепер"/ обдерте село, тільки один добрий будинок, по середині з написом: "Шинок", на вулиці - п'яна бійка. А на правій стороні /"Завтра"/ цілий ряд кооперативних будинків: "Споживче т-во", "Кредитове т-во" і т.д.; на вулиці люде везуть до дому з кооперативного складу машини.

З допомогою кооперації розвивається цілий ряд культурно-просвітних установ. Прикладом того може служити хоч-би й гентське споживче товариство "*Vooruit*", що підтримує більш десятка ріжних товариств; між ними: музичне товариство з оркестром в 80 музикантів, співоче товариство з хором в сто осіб, театральне товариство, де-кілька т.зв. фанфар /невеликі духові оркестри/, де-кілька спортових гуртків і т.и.

"*Vooruit*" дає їм помешкання з опалом і освітленням для репетицій, а також і грошову допомогу. "*Vooruit*" виставило моделі власних будинків /більш 20/, між ними два великих імпозантних народних доми і кілька менших; в залах цих будинків і відбуваються концерти і театральні вистави;

тут-же уміщені й книгозбірні для загального користування. Головна книгозбірня "Voorwit" має понад 10.000 книжок, друга - 5.000, а ще є декілька менших.

Кооперативні книгозбірні взагалі дуже поширені, а мадярський союз навіть привіз на виставку зразок мандрівної книгозбірні. Взагалі культурно-просвітній діяльности кооперативи присвячують багато уваги. Як напр. можна вказати на 255 товариств, об'єднаних в литовському союзі, що уділяють на кооперативну пропаганду та на культурно-просвітну діяльність взагалі 1/2% з суми річного обороту.

Улаштування лекцій і курсів, загально - освітніх, чи спеціяльно кооперативних, входить в план культурно-освітної діяльности майже всіх великих кооперативних інституцій. "Voorwit" утримує 14 пропагандистів, на обовязку яких лежить читати лекції. Шляхом лекцій та курсів поширюються серед населення як загальні, так і кооперативні знання, а також ведеться підготовка членів кооперативів до виконування ріжних обовязків в кооперативних установах. Ось, напр., які курси були улаштовані в Латвії:

курси для підготовки рахівників,
курси для членів управ,
курси для контрольорів худоби,
курси для адміністраторів молочарень,
курси для машиністів,
курси по яєчному експорту.

Такі курси продовжуються від двох до чотирьох місяців.

З'їзд уповноважених з латвійських споживчих товариств в 1924 р. постановив утворити спеціяльний фонд для організації кооперативної школи, а другий фонд - для кооперативного інституту. Швайцарський споживчий союз утримує кооперативний семінар. Майже в кожній державі вже існують кооперативні школи, утворені самими кооперативами. А в Римі вже роспочав свою діяльність вільний кооперативний університет.

Стараннями кооперативних організацій, часом з їх матеріяльною допомогою, кооперація введена в план навчання багатьох комерційних та сільсько-

господарських шкіл, а в багатьох університетах вже заведено катедри кооперації /Париж, Галле, Рига і ин./

Але що до кооперативного шкільництва то перше місце належить кооперативному підвідділу нашої Академії, що виступив на на виставці скромно, але дуже солідно: ні одна школа не має такого повного, так гармонійно уложеного програму; тай підручниками своїми ми сміло могли похвалитись перед цілим світом. Місце на виставці коштувало досить дорого, і Академія змогла виставити тільки підручники, "Кооперативний Альманах", фотографії кооперативних установ та кілька схем. За те відвідувачам вистави було роздано брошуру на французькій мові про кооперативний підвідділ Академії.

КООПЕРАТИВНІ МАНІФЕСТАЦІЇ.

Діяграми зросту кооперативних установ, картограми поширення кооперації в окремих країнах, фотографії кооперативних підприємств, продукти кооперативного виробництва, - все не красномовно говорило про міць та силу сучасної кооперації; правда, вони промовляли, головним чином, до розуму й вимагали пильного студіювання. Щоби вплинути на почуття і то на почуття широких мас; щоби перед всіми продемонструвати силу кооперативного руху; щоби звернути увагу навіть байдужих, - бельгійські кооператори улаштували підчас виставки чотири великих кооперативних маніфестацій, і треба признати, що це їм цілком удалося. Своєю грандіозністю та видатною організацією ці маніфестації робили величезне враження не тільки на тих, хто мало знайомий з кооперативним рухом, а й на тих, хто близько стоїть до нього, хто й без того знає його силу і хто до певної міри вже наперед міг уявити їх собі бодай приблизно; в дійсности вони перевищили всі сподівання.

Перша маніфестація відбулася 27 липня. В цей день до Генту прибула з Остенде бельгійська кооперативна флотилія, що складається з восьми паро-

плавів та одного великого моторового парусника. Кожен корабель має назвою призвище якогось із провідників бельгійської кооперації: "Едмонд - ван - Беверн","Еміль Вандервельде",Едмунд Анзеле", "Луї Бертран" і инші. Кораблі нові,куплені у англійського уряду по 7 тисяч фунтів стерлінгів кожен. Прикрашена прапорами флотілія помало посувалася через все місто по каналу, а з окрема їх вітали кооперативні оркестри та десятки тисяч люду.

30го серпня була улаштована друга маніфестація: на цей раз через місто до виставки і через всю виставку пройшла армія .... пенсіонерів гентського споживчого товариства "*Vooruit*". /Пенсіонером робиться кожний, хто досяг 60 років і пробув членом "*Vooruit*" не менше 20 років/.Попереду виступав оркестр музичного товариства "Гармонія", який користується матеріяльною підтримкою "*Vooruit*" , а за ним кілька сот більш або менш старих дідів та бабусь з золотим значком - гілка папороті - на грудях. В першому ряді Анзеле - незмінний голова т-ва "*Vooruit*", що першим підписав статут цього товариства. Більшість пенсіонерів мала вигляд ще зовсім бадьорий. Де-які йшли, гордо підніс ши голову: це певно активні працьовники, які творили "*Vooruit*", які в свій час терпіли насмішки, а може й утиски за свою відданість кооперативній ідеї. Тепер,проходячи по виставці,вони з гордістю поглядають на наслідки своїх жертв, своєї праці. Проходячи повз бюст Анзеле, вони вітають помахом руки. Инші особливо бабусі,просто виявляють безпосередню радість, вибиваючи гопака. А у третіх течуть по щоках слези. Слези на очах бачив я і серед публики,у молодших членів кооперативної родини,що дивилася на цей похід.

Як у кожній армії, є свої відсталі й тут; з заду, вже не в порядку, тяжко ступаючи,йдуть немічні діди; упорядчики ведуть їх під руки. Похід пройшов по виставці у велику залю, де було влаштовано для пенсіонерів конперт, після якого їм подали чоколяду у виставочній реставрації "*Vooruit*".

Всіх пенсіонерів "*Vooruit*" має біля 800;

у цього

кожний одержує фінансову пенсію плюс додаток, встановлений відповідно суми його закупок в крамницях "Voorwit" за всі роки перебування його членом цього кооперативу.

Характеру маніфестації набуло також святкування ювілею 50-и літньої громадської праці Анзеле. Величезна святочна зала в будинку "Voorwit" - повна народу, на сцені делегації різних товариств і їх так багато, що не можна протовпитись, багато їх стоїть ще й за кулісами: представники політичних організацій, професійних спілок, кооперативів та культурно-просвітніх товариств. Вони підходять по черзі до Анзеле, вітають його, підносять квіти й подарунки; більшість подарунків зготовлено руками членів цих організацій. Привітання здебільшого - короткі, але процедура тягнеться кілька годин. Поволі на сцені депутацій зменшується, але коли вони вже всі залишили сцену - то вона вся була заставлена квітами й подарунками. Тоді ювіляр відповідає на привітання. Він зовсім не робить враження стомленого. Дивлячися на нього, ніхто не скаже, що йому більше як 70 років: рухливий, життєрадісний, він виголошує ще дзвінким голосом довгу промову; почувається ще невичерпана енергія; часом промова його набирає жарту, і хвиля сміху котиться по всій залі; а в місцях патетичних у відповідь йому розноситься по залі грім оплесків. Це дійсно - вождь; його всі знають, всі люблять і підуть за ним.

Четвертою й найбільшою маніфестацією кооперативною був грандіозний похід від головного будинку "Voorwit" до виставочного палацу. В поході брало участь кілька десятків тисяч осіб, і він довго тягся по вулицях Генту; сила - прапорів; десятки оркестрів, що засновані з кооперативною допомогою, розмістилися в різних кінцях походу; алегоричні вози демонстрували ідейну єдність кооперативного руху всіх народів /і український народ був теж представлений синіми штанами та синьою шапкою/.

Не можна не згадати участи дітей у цьому поході: вони несли картонові моделі будинків товариства "Voorwit".

В кінці походу - вози, в корих "Voorwit" розвозив або тепер розвозить хліб та инше; це ті

гармати, з яких, по вислову Анзеле, обстрілювали кооперативи дешевим хлібом капіталістичну кріпость. Над кожним возом був означений рік та кількість випеченого хліба в цьому році. Спершу йшов малесенький возик, запряжений собакою /з цього дійсно й почалась діяльність "Voorwit"/, далі більший возик, запряжений кількома собаками, далі йшли вози вже запряжені кіньми, а нарешті цілий ряд авт, спеціяльно призначених для розвозки /власність "Voorwit"/.

Дійсно бельгійські кооператори мають чим пишатись: і кількістю обєднаних в кооперативи людей, і розвитком діяльности кооперативних установ, і їх фінансовою силою.

Щаслива країна, де держава хоч і не дуже допомогала, так принайменше не перешкоджала розвиткові кооперативного руху.

Коли б у нас на Україні були не гірші політичні й культурні умови - то й наш кооперативний рух досяг би вже неменшого розвитку. І в економічних умовах, і в народній психології ми маємо всі умови для успішного розвитку кооперації; аби тільки у нашого народу не були звязані руки. Короткий час волі дав можливість нашій кооперації зробити те, на що инші витратили десятки років, і коли б не чужинецька навала, Україна пишалась би кооперативними установами, і на міжнародній виставці їй належало б одно з перших місць.

Подєбради, 1925 р.

XI. МІЖНАРОДНИЙ КООПЕРАТИВНИЙ КОНГРЕС.

I. Завдання Конгресу і його склад.

З 1-го по 4-е вересня 1924.р. в індустріальній столиці Бельгії - Генті відбувся XI.Конгрес Міжнародного Кооперативного Альянсу.

Як відомо, Альянс є міжнародне обєднання кооперативних установ, яке має своєю метою загальний захист інтересів кооперації та її розвиток і ідеальною метою якого є заміна сучасного режіму приватних підприємств - кооперативним режімом, зорганізованим в інтересах всього населення, на принціпах взаємо- і само-допомоги.

Періодичні конгреси цього Альянсу, які скликаються раз в 3 роки, є зібраннями делєгатів кооперативних установ ріжних країн і є вищим органом Альянсу - органом, який вирішує всі принципові справи, якими тільки свіжо цікавиться кооперація, і який дає напрямок діяльности Альянсу.

У вересні минулого року Альянс зорганізував XI. свій конгрес. На ньому було 455 делєгатів, представників 29 ріжних країн з 85.000 кооперативів, які обєднували більш 40 міліонів членів. На конгресі були представлені уряди слідуючих країн: Бельгії, Велико-Британії, Данії, Італії, Ірландії, Норвегії, Польщі, Франції, Чехословаччини, Швеції. На конгресі були присутні деякі відомі, кооперативні діячі, що вже давно працюють в міжнародньому масштабі, між иншим: Альберт Тома / представник Міжнароднього Бюро Праці/, Генрих Кауфманн /Гамбург/, Пуассон /Франція/, Віктор Серві /Бельгія/, Луї Бертран /Бельгія/, В.О.Тотоміянц і Фоке - директор Кооперативного Відділу Міжнар. Бюро Праці. Були також представники инших кооперативних установ: Міжнароднього сільсько-господар-

ського Інституту в Римі - Болле; Міжнароднього Професіонального Союзу в Амстердамі - Мартене, Міжнародн.Об'єднання для розвитку міст-садів -Вінк і Міжнародн.Комісії для вільного торгу - Шав.

Крім цих представників були пристуніми декілька запрошених осіб без права приймати участь в дискусіях,як не делегати кооперативних організацій: між ними були і предстаники Академії п.доп. Мартос, а також автор цієї статті.

Всім членам конгресу перед його відкриттям були надіслані Виконавчим Бюро Конгресу різні реферати і матеріяли, між иншим, і брошура на французькій мові /*L'Enseignement Supérieur Coopératif à l'Académie Polytechnique Ukrainienne en Tchécoslovaquie* -автора цієї статті з докладними відомостями про Академію, кооперативний підвідділ при ній і планом навчання на ньому.

II. ВІДКРИТТЯ КОНГРЕСУ.

Конгрес відкрив президент Альянсу Ледгард в 10 1/2 год. 1/IX. у великій залі в центрі Міжнародньої кооперативної виставки, що в той час відбувалася в Генті. Почався конгрес, як і завше, привітаннями. Першим виголовив привітання відомий історик кооперації в Бельгії Бертран. Він підкреслив,що, завдяки професійному і кооперативному рухові,робітнича кляса, яка ще 50 літ назад була нічим /"*rien* "/, завоювала помітне становище;Бельгія має 600.000 членів професіональних сіндікатів, в неї 257 споживчих кооперативів з 387.000 членів і майже 1.625 тисяч організованих споживачів.Після Бертрану трибуну заняв відомий соціяліст Анзе-ле, організатор і голова знаменитого споживчого кооперативу в Генті "*Vooruit*". Він привітав конгрес, цей"парламент" кооператорів всього світу", і висловив надію, що в 1944 р.,коли знов буде міжнародн. кооперативна виставка в Генті,всі будуть бачити, яким шляхом робітнича кляса дійде до того,що буде господарем всього світу.Далі вітали конгрес голова міжнароднього кооперативного союзу - Гедгарт; потім представники деяких урядів та згаданий вище представник міжнародн.бюро праці - Альберт Тома

від своєї установи, яка буде активно ставитися до кооперативних питань. П.Мартенс - від Міжнародн. Федерації професіональних союзів, висловив надію, що при умові тісного з'єднання усієї федерації з Кооперативним міжнародним центром, буде досягнутий ідеал: всесвітний мир і повна емансипація робітничої кляси. Нарешті пп.Шав та Болле висловлюють привітання Конгресові від імени своїх організацій.

III. ДІЯЛЬНІСТЬ МІЖНАРОДНЬОГО КООПЕРАТИВНОГО АЛЛІАНСУ.

До ділових питань конгрес перейшов зі свого другого засідання, яке почалося докладом про діяльність Алліансу за часи після останнього конгресу в Базелі 1921 р. до 1924 р. Згідно цього докладу, в складі членів Алліансу було 1924 р. 74 кооперативні організації з 85.000 кооперативів і біля 40 мільонів членів, що, лічучи осіб, які входили в склад семї кождого члена /родина в складі 4 осіб/, дає біля 160 мільонів організованих кооператорів. За браком коштів видавничa діяльність Алліансу в цілях пропаганди ідеї кооперації та освідомлення з наслідками кооперативної праці, за цей період була зовсім непомітна.

Що до Міжнародньої кооперативної політики, то Альянс вживав усіх заходів, щоби з ріжних нагод подавати свій голос на ріжних зібраннях міжнародного характеру: конференції в Генуї; світовому конгресу миру в Газі 1922 р.; перед Лігою Націй і т.п. Від імени своїх членів Альянс висловувався за необхідність охороняти світ від бійки і домагався від Ліги Націй визнання кооперативного руху одним з елементів, який є тісно звязаний з тими завданнями, що їх ставить собі і Ліга.

Альянс встановив органічний звязок з Міжнароднім Бюро Праці з метою впливати на нього в напрямкові уважного відношення Бюро до кооперативних поглядів на ріжні господарські питання.

Альянс, по пропозиції Московського Центросоюзу послав 1922 р. до Росії спеціяльну делегацію для

зясування становища кооперативного руху на Радянській Росії і можливости навязання з нею через посередництво кооперативів ділових зносин. Цілком позитивні висновки делегації з того, що вони бачили на протязі 3 тижнів у Росії в царині не тільки господарській, але також музикальній та артистичній, зафіксовані в коротенькому рефераті делегації, підписаному п.п. Месм, Пуассоном і Алленом.

Подібна-ж делегація на чолі з Віктором Серві ознайомилась з кооперативним рухом в Грузії, але її заключення було далеко не таке оптимістичне.

За цей час Альянс встановив, так званий, кооперативний день, а саме: першу суботу місяця липня для щорічного свята кооперації. Альянс встановив також для кооперації міжнародній прапор, який складається зі всіх фарб веселки.

За ініціятивою бельгійських кооператорів, Альянс згодився на утворення в 1924 р. в Генті кооперативної виставки, другої з черги. Перша була організована в 1902 р. в Манчестері. Далі, Альянс вживав заходів до найліпшого вирішення питання про взаємні відношення між кооперацією і міжнародньою організацією професіональних союзів. Він також робив спроби дати практичний напрямок питанню про розвиток міжнародніх кооперативних торговельних зносин, виходячи з тієї думки, що майбутнє кооперації залежить від розвитку товарового обміну між різними національними організаціями. Питання про міжнародню кооперативну банкову організацію також звертало увагу Альянсу, при чому банківський Комітет Альянсу збірався на протязі 1922 - 24 рр. шість разів; розробив головні принципи утворення і діяльности Міжнароднього Кооперативного банку.

Нарешті, Альянс утворив 1922 р. спеціяльну комісію по страхуванню, головне завдання якої виробити положення для утворення міжнародьої організації в цілях об'єднання робітничих і кооперативних страхових товариств.

IV. НЕЙТРАЛЬНІСТЬ АЛЬЯНСУ.

Реферат про діяльність Альянсу був приводом для відкриття дуже гарячих дискусій, при чому перш за

все , висунута була, по ініціативі президента Альянсу, справа про так звану нейтральність міжнародного кооперативного Альянсу. Згідно його статуту /§.7./, Альянс однаково терпимо мусить відноситися до кооперативів ріжних напрямків, як тих, що організуються по принципах політичних, напр. приймають в склад членів тільки соціалістів, так і тих, які ставлять в основу організації релігійні ознаки, напр., приймають в свій склад тільки католиків, і т.и. Сила кооперації є у тому, що вона йде до своєї мети шляхом переконання, а не примусу; шляхом повної терпимости до всіх осіб, як би вони не ріжнилися між собою політично, чи релігійно. Але такі наслідки відносно всіх кооперативів ми будемо мати за де-який час. Для цього ще треба проробити велику працю інтелєктуально-морального характеру. А поки що, для того, щоб не розєднувати кооперативного руху, треба терпіти небажані відступи ріжних кооперативів від ідеальних кооперативних принципів; не треба такій центральній установі, як Альянс, ухилятися від таких кооперативів, відмовляти їм в їх бажанню війти в склад членів Альянсу. І Альянс мусить відноситися нейтрально до таких кооперативів, приймаючи їх в свій склад, але вживаючи заходів до ступневої зміни поглядів самих членів таких кооперативів на те, щоб політичні, релігійні та інші мотиви не перешкоджали об'єднувати в кооперативах можливо найширші кола населення. Це є завданням Альянсу згідно його статуту, але останні, можна сказати, 20 років він став трохи ухилятися від такої нейтральної лінії і виявляти ніби-то більшу прихильність до кооперативів з переважним складом робітників, навіть соціалістів і наслідком цього було те, що богато деяких союзів кооперативів вийшли зі складу Альянсу і що поруч з ним були утворені інші міжнародні кооперативні союзи /Міжнародній Сільсько-господарський Союз/ і що Альянс виробився в союз, який майже виключно цікавився тільки справами споживчої і до де-якої міри продукційної кооперації. Останніми роками це помічалося ще більш різко під впливом прихильности до такої системи де-яких видатних активних діячів Альянсу, між иншим, його генерального секретаря Генриха Мея. Наслідком такої політики було те, що в 1920 р. поміх 4.150 всіх членів Альян-

су було 3.700 споживчих кооперативів[x]. Тому ясно, що відкриваючи дискусії над рефератом про діяльність Альянсу, президент його, отверто настоював на необхідности постановою Конгресу підкреслити нейтральність Альянсу і тим дати йому можливість зробитися дійсним міжнародніи центром всіх галузів і напрямків кооперації.

У. УКРАЇНСЬКА ДЕЛЕГАЦІЯ НА КОНГРЕСІ І РОСІЙСЬКА МОВА.

Не-самперед, два слова про склад української делегації на ньому конгресі. Ними були від В у к о с п і л к и: Базулін, Наріжний, Петренко, Ветошкін; від У к р а ї н б а н к у: Бляхер і Кудря; від С і л ь с ь к о г о Г о с п о д а р я: Калейко, Скопов і Целлариус. Де-які з цих призвищ нам дещо говорять, але майже ніодне нічого не говорить українцеві про те, що відповідний делегат зробив для української кооперації. Так ось, один з таких делегатів і пропонував Конгресові допустити на ньому, як офіційну, російську мову. Треба сказати, що, згідно статуту Альянсу, офіційні мови на конгресах є три: англійська, німецька та французька. Кождий член міг говорити на конгресі на одній з цих мов, при чому промова перекладається зараз-же на дві инші мови. Такий спосіб дуже ускладнює проходження конгресів, а коли б була б визнана ще одна офіційна мова - четверта - було б ще гірше. Я памятаю конгрес 1907 р. в Кремоні, де я[xx] був присутній, як індівідуальний член Альянсу. Цей конгрес признав можливим ввести, з ввічливости до Італійців, також італійську мову, як мову, на якій можна було висловлюватися на конгресі, і сумні наслідки: конгрес затягнувся, інтерес членів був паралізований; години йшли на переклад промов .... Одначе пропозіція делегата Геффнера була підперта делегатами - Арменії, Грузії, Галичини, Румунії і навіть Чехословаччини. Але голова находив не побільшення мов недопільним і конгрес згодився відкласти рішення цього питання...

---

x/ Дивн: моя Історія Кооперації -Прага, 1925. ст. 418.

xx/ В той час в Альянсі були членами і кооперативи і відомі своєю працею індівідуальні особи. Тепер членами Альянсу можуть бути тільки кооперативи.

VI. ПОЛІТИЧНА ПРОПАГАНДА РОСІЙСЬКИХ РАДЯНСЬКИХ ДЕЛЕГАТІВ.

Російська радянська делегація на конгресі була представлена 19 особами; ось їх призвища: а./від Центросоюзу: Алексів /І.А./, Баришнікова, Бару, Веленький, Фіхтнер, Мельнічанський, Гінзбург, Хинчук, Кіогінський Кіссін, Островська, Середа, Чілін, Варіам, Бульфсон; від Всекопбанку - Фейгін, Гаврілів, Курулів, і Кутузов. Инакше кажучи, між делегатами Росії було де-кілька більш-менш відомих кооператорів, але значна більшість зовсім випадкові в кооперації люде, майже з нолевим білянсом їх активної праці в кооперації.

Російські делегати увесь час робили на конгресі спроби внести політику на конгрес. Першим промовцем в цьому напрямку був делегат Бару, який почав говорити про міжнародню кооперативну політику. Ця промова була в повній мірі звичайною пропагандою комуністичних ідей та безсоромним змаганням довести, що ніхто, крім комуністів, не розуміє, як слід, що таке соціалізм, що таке кооперація, що таке добробут робітничої кляси. Промова була на німецькій мові, яку представники совітських республик взагалі визнавали найбільш для себе приємною ..... Голова конгресу не добре розумів істоту промови, її недопустимий характер взагалі, Але член президії, відомий кооператор Німеччини Г. Кауфман перервав промовця та звернув увагу зібрання на політичний характер промови. Тому що це було порушенням статуту Альянсу, голова не дозволив перекладати цю промову на инші мови і на протест також представника Росії Кіссіна категорично положив кінець першої проби большевицької пропаганди на конгресі.

Але кооператори радянських республик на цьому не заспокоїлись; вони продовжували свої випади в тій царині, де вони себе почували, як риба в воді, а саме: в царині дешевої демагогії ... Так радянський делегат Фейгін виступив з протестом проти звязку, який встановлений Альянсом з Лігою Націй та Міжнародним Бюро Праці. По його думці Ліга Націй сконструбована так, що її діяльність суперечить інтересам селянства,

тоді як Альянс мусить працювати тільки на славу пролетаріяту та селянства.... Але на ней випад навіть ніхто не звернув ніякої уваги!

Все-ж таки, енергія російських делегатів не ослабла. Сили її були мобілізовані; і ось делегат Вульфсон виступив у звязку з пропозіцією Центрального Комітету Альянсу що до взаємовідносин і навіть співпраці Альянсу з Міжнароднім Професійним Союзом, про бажаність якої зробив постанову ще Міжнар. Конгрес у Базелі в 1921 р.

Центральний Комітет Альянсу вніс до конгресу резолюцію, яку боронив перед конгресом Пуаасон /Франція/ і згідно якої він визнає бажаною співпрацю Альянсу з Міжнар. Проф. Союзом, лише в питаннях господарського характеру. Одначе пропонує відкласти зараз вирішення питань, що до способів переведення в життя всієї справи і погодився лише на те, щоби окремі питання проводилися спільно після обміркування їх в Центральному Комітеті. Так ось, з приводу цієї пропозиції, згаданий делегат Вульфсон настоював, що Альянс вже відмовився від принципу нейтральности ще три роки назад на конгресі у Базелі, де було порішено, щоб Альянс у тісні відношення з Міжнародньою Професійною Організацією в Амстердамі. Це ще не все: в грудні 1922 р. мішаний Комітет Альянсу та Міжнародн. Проф. Федерації висловився за необхідність тісних відношень з Амстердамським Інтернаціоналом - організацією політичною .... Через це було-б логично, щоб Альянс вступив у склад Московської Міжнародньої Федерації Робітничих Союзів, принаймні, щоб його відношення до Профінтерна було такеж, як і до Міжнар. Проф. Союзу. Центральний Комітет Альянсу не згодився на це; але він, Вульфсон, має надію, що конгрес піде на це. Таке рішення виникає зі самої істоти справи: кооперативний рух мусить бути робітничим рухом і мусить вести клясову війну, пориваючись з робітниками емансипувати робітничу клясу з ярма капіталізму.

Добру відповідь російським комуністам дав німецький делегат Лоренц, який звернув увагу, що Кіссін змішує поняття "комуніст" і "робітник". Не всі комуністи - робітники, не всі робітники є комуністами. Крім того є керуючі, які не є ні комуністами, ні робітниками. Німецькі закони не дозволяють вноси-

ти політику в кооперацію. Тому Альянс мусить вільно приймати у свій склад на однакових засадах кооперативи всіх напрямків. В різних країнах, під впливом неоднакових умов, кооперативи грунтують свою діяльність на різних основах. Росіяне бажають використати кооперативний рух для цілей клясової боротьби. Але вони добиваються цього примусом, насильством, грубими жорстокими мірами. Вони стремлять убити ініціятиву, убити "слово", але „духа" вони вбити не зможуть. Вводити їх погляди в коло методів діяльности Міжнароднього Кооперативного Альянсу недопустимо. В Альянсі може мати применення переконання, а не примус. І міжнародній кооперативний союз мусить існувати нейтральним, або він зовсім не буде існувати...

Большевицькі кооператори на конгресі були підперті деякою частиною британської делегації /а вона складалася з 150 осіб/, але тільки в тому відношенню, що британці мислили, що кооперація може прогресувати тільки тоді, як вона буде тісно звязана з робітничими організаціями. Але другі британські делегати бачили небезпеку в тісному зєднанню Альянсу і міжнар. робітничих організацій, які грунтуються на кооперативних принципах, і тому - вони пропонували вернути питання в його цілому центральному Комітетові Альянсу на детальну розробку по істоті з тим, щоб справа була вирішена на найблищому міжнародньому конгресі.

Дуже цікавим було голосування по цьому питанню: пропозіція британців була переголосована 332 гол. проти 222; пропозіція російської делєгації була відхилена 424 гол. проти 179, а пропозіція центр. Комітету Альянсу - піддержувати відношення з різними міжнародніми синдикальними організаціями, кождий раз згідно з рішенням Центр. Комітету Альянсу, але не утворювати мішаного комітету з представників Альянсу та центральної синдикальної федерації - була принята о д н о г о л о с н о; тоб-то, большевицькі делегати також голосували за цю пропозіцію; і це дало привід більшости членів Конгресу весело реготати.

УІІ. УТИСКИ КООПЕРАТИВІВ УРЯДАМИ.

Де-який час Конгрес присвятив справі дуже делікатній і навіть стоячій на межах дозволеного для

цієї організації. Він взяв на себе ролю оборонця перед урядами болгарським та італійським,що до утиску кооперативів,який виявився в припиненню діяльности де-яких з кооперативів /в Болгарії - кооператив "Визволення"/ і т.д. Для вирішення справ, хто в даному випадкові винен, уряд чи кооперативи, Конгрес не мав ні вичерпуючих даних,ні необхідного, для цього делікатного завдання апарату.Крім того, і санкції відповідної для переведення цього рішення в життю Конгрес не має. І тому зазначені два питання пройшли на Конгресі якось мимохід, при чому відносно слабішої юридичної особи-Болгарії-чулися де-які нотки ніби то убічної нагани діяльности уряду, але відносно Італії поведінка Конгресу звелася до побажання розяснити справу і була на некористь підняття авторітету Альянсу.

Активна участь,яку Конгрес взяв на себе в цих справах, проти волі викликає питання, а чому-ж Базельський Конгрес в 1921 р.не протестував в тій чи иншій формі, коли 1918-1921 рр.радянська влада на теренах Росії та України удушувала кооперацію, нищила кооперативи, грабувала їх майно, перетворила в руїну біля 50.000 кооперативних установ - де був тоді Міжнародній Кооперативний Альянс?Чому він тоді не протестував ?

VIII. ВЗАЄМОВІДНОШЕННЯ РІЖНИХ ВИДІВ КООПЕРАЦІЇ.

Найбільш цікавим з ділової точки погляду був реферат відомого директора Міжнароднього Бюро Праці - Альберта Тома:" Взаємовідношення між ріжними формами кооперації". Констатуючи „convergence" кооператорів усіх країн,що до характеру ріжних кооперативів,якаб не була їх форма,референт рекомендує утворити детальну анкету про взаємовідношення ріжних видів кооперації,яка мусілаб бути розроблена Секретаріятом Альянсу. Референт звертає особливу увагу на необхідність утворити безпосередні і органічні зносини між споживчою та сільсько-господарською кооперацією в цілях зближення в даній країні споживачів - продуцентів міських зі сільськими,

а в міжнародньому масштабі - країн індустріяльних і сільсько-господарських. Для міжнародньої кооперативної економії перш усього появилась ідея, яка базувалася на об'єднанню центральних закупочних товариств споживчих кооперативів; але в дійсности такі міжнародні операції розвивали майже виключно кооперативні союзи инших категорій. Через це настав час, щоб перетворити Міжнародній Комітет Товариств Гуртових Закупок в Міжнародній Комітет Кооперативних Центрів для експорту та імпорту.

Що торкається відношень між кооперативними організаціями та їх службовим персоналом, референт пропонує звернути увагу на роль, яку могли б грати для існуючих кооперативних організацій так звані трудові артілі службовців. Їх завданням було б виконувати ріжні роботи по плану і за рахунок кооперативу, який має капітали і сировину. Принціпи організації таких кооперативів слідуючі:

1./ кожна артіль службовців складається з осіб, на вступ яких до артілі дають згоду сучасні члени артілі;

2./ кожна артіль працює під керуванням делегатів, які обрані самими членами артілі;

3./ артіль одержує колективну винагороду за свою працю, при чому така винагорода поділяється між членами артілі, згідно правилам, які виробляються і затверджуються самими членами атрілі,..

Слід сказати, що підчас дискусій над рефератом Ал.Тома де-які делегати, особливо німецькі, дуже негативно відносились до життездатности таких артілей і їх зручности для кооперативів.

Після реферату Ал.Тома Конгрес приняв таку резолюцію:

1./ Бажано, щоб були встановлені прямі і органічні взаємовідношення між споживчими та сільськогосподарськими кооперативами в цілях з'єднати на теренах даної місцевости та країни споживачів - продуцентів міст та сіл, а що до міжнародніх відношень - промислові країни та сільсько-господарські на підставі взаємної поваги до умов їх праці та життя,

2./ Чи не було б бажаним, щоб кооперативи ріжних

категорій, в їх відношеннях до того персоналу, який вони наймають для виконання потрібних праць, довіряли кооперативним гурткам простих робітників чи інтелєгентних працівників, керуваня, вільне, але відповідальне, де-якими частинами підприємств даного кооперативу, підприємств, які можуть бути ізольовані від керування комерційного та фінансового. Таким чином, кооперація моглаб дати при веденню підприємств приклад такої організації продукції, яка цілком відповідала б глибоким побажанням самих робітників.

IX. КООПЕРАТИВНА ПРОДУКЦІЯ.

Дуже широке питання про "поширення завдань та про межі кооперативної продукції" було розроблено для Конгресу двома референтами:
1./ Манделем, директором гамбурського кооперативу "Продукціон", відносно продукції місцевих споживчих кооперативів і
2./ Томасом Алленом, директором англійського гуртового закупочного Товариства /C.W.S./ і члена Центр.К-ту Альянсу, що до продукції Гуртових закупочних товариств.

Конгрес рекомендував звернути увагу на обидва реферати, які доповнюють один другого, та істота яких полягає в слідуючому:
Гуртові закупочні кооперативні товариства не можуть жити і виконувати своєї ролі, як тільки при умові підчинення законам внутрішнього свого розвитку. Між иншим, для них необхідно розвивати свою продукцію. Через це, а також приймаючи на увагу, що продукція спеціяльних предметів масового споживання звязане з великим ризиком і вимагає богато грошей, треба визнати, що по загальному правилу, така продукція не мусіла б зовсім вживатися місцевими кооперативами, а була зосереджена в центральних закупочних товариствах. Про те, деколи і місцеві кооперативи можуть і навіть мусять організувати свою продукцію. Перш усього деколи видатки на транспорт знищують доходи централізованої продукції. Далі, де-які продукти, які швидко псуються / напр. переробка молока в масло/, а також

хліб - доцільніше виробляти в місцевих кооперативах. Але така продукція не мусить базуватися на проматичному ринкові; вона мусить мати певний і широкий ринок збуту. Для цього вони мусять зясувати форму місцевого попиту та запитати свій союз-які продукти міг би виробляти місцевий кооператив не роблячи конкуренції союзові.

У всякому разі є дві передумови, при яких місцевий кооператив може роспочинати свою власну продукцію тих чи инших виробів, а саме:1./що збут таких виробів забезпечений поміж членами кооперативу;2./ що фінансування такої продукції довготермінового характеру капіталами цілком кооперативу гарантовано.

Що до продукції Центральних Гуртових Кооперативних Закупочних Товариств, то вона вимагає великих капіталів і таїть в собі великі небезпеки. Але вона цілком необхідна для того,щоби кооперація могла бути скільки не-будь самостійною і зовсім незалежною від капіталістичних підприємств,на що звертав увагу на Конгресі проф.Тотоміанц.Він оддає перевагу поширенню власної продукції Споживчих кооперативних центрів, при чому для забезпечення виробам такої продукції ринків, він порушує слідуючі практичні питання:

1./ чи не слід зробити спробу випускати предмети кооперативної продукції на некооперативний ринок?

2./ Чи не слід там, де ще нема місцевих споживчих товариств, утворити відділи гуртових закупочних товариств, як апарат для росподілу предметів між споживачами?

3./ Чи не треба утворити безпосередні відношення споживчих централів з централами сільсько-господарської кооперації? і

4./ Чи не слід для національних споживчих центрів запропонувати власну сільсько-господарську продукцію, вживаючи навіть богато наємних робітників?...

З точки погляду міжнародньої було б бажано, щоб кооперативні споживчі центри індустріальних країн складали умови з кооперативними центрами споживачів країн сільсько-господарських з тим,щоб перші постачали кооперативам сільсько-господарських країн вироби індустрії і взамін їх одержували сировину.

X. ЖІНКА В КООПЕРАЦІЇ..

Досить значну частину роботи Конгресу було присвячено питанню про жінку в кооперації. Реферат по цьому питанню був представлений головою міжнароднього Комітету кооператорок, П. Еммою Фреундліх /Австрія/.

В своєму рефераті та в резолюції, яка була ухвалена Конгресом, п. Фреудліх говорить про поважну ролю жінки в споживчих кооперативах і вказує на необхідність, в інтересах самого кооперативного руху, дати їй можливість мати той вплив на розвиток кооперації, на який вона має право. Між иншим, було б бажано вводити жінок у склад Правління, Ради та Ревізійної Комісії кооперативів і дати жінкам тіж права, що й чоловікам /натяки на нерівноправність жінок у Німеччині/. В цілях кооперативного виховання жінок, треба утворити у всіх країнах спеціальні ліги кооператорок.

XI. КРЕДИТОВА КООПЕРАЦІЯ.

В кінці своєї праці Конгрес зупинився також на деяких питаннях кредитової кооперації, до якої взагалі за останні 15 років більшість членів Альянсу відносилась з далека меним зацікавленням, ніж до споживчої кооперації. Але кредитова кооперація є остільки поважною галуззю кооперативного руху, що саме життя примусило членів Конгресу звернути на неї свою увагу. Приводом для цього був реферат п. Леві, директора банку кооперативів в Парижі; "Роля кооперативних банків у розвитку кооперативного руху". Референт говорить про необхідність, в цілях сконцентрування вільних грошей в кооперації і постачання ними тих кооперативів, які мають в них потребу, мати в кождій країні незалежну від инших кооперативну кредитову організацію, яка приймалаб у свій склад кооперативи всіх категорій. Він припускає також можливість, на наш погляд помилково, утворення таких банків виключно для споживчих кооперативів, чи для продукційних, чи, нарешті, для сільсько-господарських.

Референт звернув увагу, що в сучасний момент/1924/ відомости про 35 таких центральних банківських організацій існуючих в 24 країнах дозволяють сказати, що ці кредитові центри мають вже серіозне значіння в кооперативному житті. Згадані 35 організацій, по даних кінця 1921-22 р., мали загальну суму білянсу /то-б-то коштів, якими вони оперували/ біля 240 міл. доларів. Загальна сума прибутків їх досягала 10 міл. доларів. Значна більшість цих банків і цих капіталів мала відношення до сільсько-господарської кооперації.

Після коротенької дискусії Конгрес ухвалив резолюції референта, а саме признавши, що: 1/ розвиткові кооперативного руху мусять значно допомагати ощадности кооперативних кол, при умові сконцетрування таких ощадностей в національному кооперативному кредитовому центральному банку; 2/ такий центральний банк у кождій країні місить вести тільки банкові операції; бути є д и н и м і об'єднувати всі галузі кооперативів; 3/ організація кооперативного банкового центру мусить бути такого типу, щоб не відріжнятися значно від однородних організацій инших країн; 4/ бажано утворити міжнародного характеру центр в цілях вивчення банково-кооперативної справи і інформації що до діяльности центральних кооперативних банків у ріжних країнах для полегчення взаємних між ними відношень.

XII. ЗАКІНЧЕННЯ.

Які висновки можна зробити з наведених нами вище матеріялів що до Міжнароднього Кооперативного Конгресу в Генті ?

По-перше: велелюдний склад цього Конгресу і участь в ньому представників десяти урядів, а також Міжнародн. Бюро Праці свідчать про збільшення інтересу, який починають мати ріжні кола до кооперації, та підвищення тої ролі, яку взагалі роспочинає грати Аллїанс.

По-друге: на цьому Конгресі були приняті практичні рішення що до встановлення більш тісних взаємовідношень між Аллїансом і ріжними міжнарод-

x/ По останнім даним, 43 кооп. банки в 27 країнах мали власн. і чужих капіталів біля 380 міл. дол./ див. *Inter. Coop. Bulletin 1925. XII.*

німи організаціями, близькими до захисту робітників.

По-третє: Конгрес постанив широко питання про з'ясування ділових відносин між ріжними формами кооперативів і про винаходження способів усунути чи змягчити існуючий між ріжними, по професійному складу членів, кооперативами антагонізм і тих способів, які далиб можливість встановити співпрацю та спокійні ділові зносини між ріжними по характеру діяльности і складу членів кооперативами, головне, між сільсько-господарськими кооперативами і міськими споживчими товариствами.

По-четверте: Конгрес торкнувся з найбільш поважних боків питання про ліпшу організацію та постанову кооперативної продукції, як в обмежених теренах країни і навіть осібних її частин, так і в галузі міжнародніх ділових відношень що до збуту ріжних виробів кооперативної продукції.

По-пяте: Конгрес зробив спробу поставити питання про кооперативний кредит на широкий шлях підготовки цієї справи по окремих країнах до можливости утворення в блищі часи Міжнародньої Кредитової Кооперативної організації.

Нарешті, шостий висновок можна зробити з постанов і поведінки останнього (коректне) Міжнароднього Кооп. Конгресу в Генті, це - лояльне, але рішуче негативне відношення до того напрямку діяльности кооперативів, до тих способів поступування, які вважали бажаним, які пропагували Конгресові представники так званої кооперації радянської Росії та України. Великим плюсом цього Конгресу було рішуче залишення напрямку діяльности Альянсу на підставах н е й т р а л ь н о с т и в широкому значінню цього слова. Конгрес не пішов на зустріч тим неперебірчивим у способах силам, які тягнули його до політичної нетерпимости, до політичного гуртківства. Він дав приклад широкого розуміння інтересів і можливости нормального розвитку міжнароднього кооперативної організації. Він рішучо осудив ті методи поступування відповідних діячів всім відомих країн, які грунтуються на приміненню грубої сили, свавілля, жорстоких мір, неуважливого

відношення до індивідуальности, порушення основних принципів кооперації ...

Квітень, 1925. Проф. С. Бородаєвський.
Подєбради.

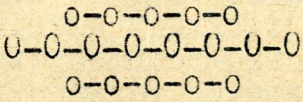

Емільо Стрнад.x/

ПРОДУКЦІЙНІ ТОВАРИСТВА ТА ТРУДОВІ АРТІЛІ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ.

Продукційні товариства та трудові артілі рядом зі споживчою кооперацією займають визначне місце в робітничому кооперативному русі. Уже Др. Хлєборад, цей представник чехословацької споживчої кооперації, при закладанню споживчого т-ва "Cul" /Вулик/ в Празі 1868 р. надавав продукційним товариствам та трудовим артілям велике значіння, уділяючи немалу увагу кооперативному виробництву, даючи почин до закладу кооперативних виробничих підприємств у ріжних галузях промисловости.

Чехословацьке робітництво також уже в початках свойого духовного пробудження зрозуміло, якими визначними чинниками можуть бути для нього продукційні товариства та трудові артілі, ведені самими робітниками. Звичайно, що будувати господарських підприємств перед 30 роками на кооперативних соціялістичних принципах не було легкою справою. Народ вихований в дрібно-буржуазній ідеології противився всьому, що мало характер соціалістично-колєктивний, але всеж уже в той час найшлося богато смілих, енергійних робітничих провідирів, які будували виробничі кооперативні підприємства. З них богацько ще й тепер являються живими свідками могутньої волі захоплених піонерів нового господарського устрою. На особливу увагу з них заслуговують: "Grafia", робітнича друкарня й видавництво в Празі, закладена 1895 р. Перше робітниче продукційне т-во для виробу брилів у Празі, закладене 1894 р. Робітнича пекарня в Празі, закл. 1897 р., Продукційне т-во робітників катронажних та по виробці прикрас в Празі, закл.

x/ Стаття написана п. Емілем Стрнадом, секретарем Союзу продукційних т-в та трудових артілів, редактором вістника цього союзу для нашого кооперативного Альманаху.

1897 р., Перше робітниче продукційне т-во для виробу мясних продуктів у Празі, закладене р.1899., Робітниче продукційне т-во друкарське в Пльзні, засноване 1905 р., Робітнича пекарня/цукорня у Брні, закл.1907 р.та багато инших, пізніш заснованих товариств.

Але всеж питанням продукційних товариств аж до післявоєнної доби мало хто цікавився, а вже існуваві товариства рядом зі споживчими були другорядним чинником. Вся увага робітництва була віддана споживчій кооперації. Тільки після війни помічається між робітництвом більше зацікавлення продукційними товариствами та будуванням і поширенням цього роду кооперації. До цього в значній мірі спричинилася пробуджена туга робітництва до соціялізації засобів виробництва. На чолі цеї акції стає Центральний Союз чехословацьких т-в в Празі /"Ústřední svaz československých družstev v Praze"/, яко головний представник робітничої, соціялістичної кооперації в ново-збудованій чехословацькій державі. Цей союз утворює для продукційних товариств і трудових артілів фаховий союз з відповідною самостійністю в фахових питаннях.

Поруч з т-вами, обєднаними в названому союзі, виростають в післявоєнних роках инші подібні т-ва, що заклдаються при допомозі чехословацьких соціялістів, які обєдналися в "Družstevní unii", центрі продукційних т-в цеї партії в Празі. Нарешті т-ва зорганізовані з допомоги легіонарів, обєдналися в "Legiojednotě".

Є ще т-ва, які стоять по-за цими трьома союзами, але число їх дуже незначне. Головним представником цього виду кооперації є союз продукційних т-в та трудових артілів у Празі, який був утворений, як раніш наведено, Центральним союзом чехословацьких т-в у Празі. На 31.грудня 1924 цей союз мав у своїому складі 247 продукційних т-в і трудових артілів, в яких обєднано 12.492 членів та працювало в них 4.693 робітників і службовців. Обороти їх виносили 1924 р. 176,467.963 кор.ч., а т-ва розпоряджали капіталом в 77,994.602 кор.ч., з яких на власний капітал та членські заощадження припадало 19,374.971 кор.ч.

Згідно ремісничому регуляміну в Чехословаччи-

ні розріжнюється 54 види звичайних ремесел та 23 види концесованих. Продукційні товариства, об'єднані у вище зазначеному фаховому союзі, поширюють свою діяльність на 35 видів звичайних ремесел, 11 концесованих і 28 ріжних вільних ремесел.

Продукційні т-ва робітничі треба категорично відріжняти від подібних же т-в заснованих ремісниками та аграріями. Робітничі т-ва ріжняться від ремісничих і аграрницьких тим, що в перших члени продукційного т-ва самі працюють як робітники та службовці в підприємстві т-ва, стаючи таким чином рівночасно і роботодавцями і роботоємцями. Цими самим вони витворюють соціялістично-кооперативну самоуправу праці, в якій існує умовин найму фізичної сили людини. Таких кооперативних, соціялістичних колективів у Чехословаччині нараховується до 500 з числом членів до 25.000 і 10.000 робітників та службовців.

Не дивлячись на те, що ця галузь кооперації має соціялістичний характер, вже між працівниками чехословацької робітничої кооперації виникли погляди, що продукційні т-ва та трудові артілі, випереджають намічений програм споживчої кооперації, яка ставить собі завдання перейти поступово від планової організації споживання до організації власного виробництва. А також закидається те, що організацією самостійних продукційних товариств та трудових артілів порушується загальний плян робітничого кооперативного будівництва. Але досвід декількох післявоєнних літ доказав неслушність цих закидів. Добре відомо також з чужини, що споживчі кооперативні організації, організуючи власне виробництво, охоплюють ті галузі народнього господарства, в яких зорганізовані споживачі найбільше зацікавлені своїми закупками. Але як у нас, так і в чужині є відгалуження господарства, в яких споживачі зацікавлені не систематично, часто один-два рази за ціле життя. В де-яких же фахах і зовсім не бувають зацікавлені. Тому організовані споживачі, як в сучасности, так ще й в далекій будучині будуть індіферентно ставитись до них, в той час як робітництво, що в цих фахах працює, уже тепер має до них великий інтерес. Йде справа на приклад про фахи: вимощення, будівельний, ортопедичний, римарський, гарбарський, слюсарський, ковальський, літейний (відливар-

Vne

ський,бляхарський то що.По довшому часі визнали це і кооперативні скептики,противники продукційних т-в і це спричинилося до навязання приятельських відносин між представниками споживчої та продукційної кооперації.

При виясненню більшого чи меншого значіння одної чи другої галузі кооперативного підприємництва,треба брати на увагу те,до якої міри та чи инша галузь кооперації впливає на виховання працюючих для нових народо-господарських методів в напрямку до соціялізації.Треба підкреслити,що кооперативна ідея являється тепер безперечно головним представником того нового народо-господарського соціялізованого підприємництва.Ясно бачимо, що виховання працюючих ведене робітничими політичними партіями йде поза впливом на це виховання народо-господарських проблем. Актуальні політичні та партійні справи не дають можливости їм запікавити своїх прихильників народо-господарським вихованням. Те-ж саме можна сказати і про професійний робітничий рух. Занятий постійною безперервною боротьбою з дотеперішними власниками засобів виробництва про соціяльні вимоги робітників,він не двигнувся і на крок вперед в народо-господарському вихованню своїх членів дальше здобутків на полі політичного робітничого руху. І так з цього бачимо,що робітничий кооперативний рух є єдиним чинником,що більш менш старається про народо-господарське виховання робітництва, бодай тим,що безпосередньо бере участь в кооперативних підприємствах.

Народо-господарське виховання робітництва не є такою легкою справою,як не здається при поверховому спостереженню.Наука про народнє господарство, особливо в життьовій практиці,є і ще довго буде надзвичайно тяжкою справою,особливо-ж для фахівців на слово принятих. Тим важчою проблемою вона стоїть перед робітничими масами. Хочемо,щоб робітник не був у підприємстві рабом,що не має права втручатися до ходу самого підприємства; хочемо,щоб працюючий був співвласником підприємства; хочемо,аби з праці його не жили инші,що не мають на її наслідки; хочемо,щоби праця зробилася щастям людині і перестала бути неволею фізичною і духовною. Але мусимо з другого боку безумовно вимагати,щоб працюючий уважав за свій обовязок вносити в колєктивні

права

підприємства свої найкращі здібности, щоб він навчився сумлінно управляти підприємством, щоб зміг схопити ту таємницю успіху справи підприємства, з якою приватні підприємці змогли опанувати цілий світ. А все це праця не легка, як показує кооперативна практика, особливо коли приняти на увагу, що людство дуже мало перенято святою любов'ю до колективізму, та й ще досі живе в полоні морального егоїзму, убиваючого людську шляхетність. Кооперація таким чином має тяжке завдання вирішити відносини сучасного людства до питань народньо-господарських.

Аналізуючи працю продукційних т-в та трудових артілів у питанню народньогосподарського виховання робітництва бачимо, що учимо працівників духових та фізичних господарити в колективних підприємствах, привчаємо до нового господарського устрою, виховуємо армію майбутніх модерних робітників у галузі народнього господарства, доказуємо, що все підприємництво можна поставити на кооперативний грунт і помагаємо витворювати засади нового господарювання в закладах світового значіння.

Продукційні т-ва та продукційні артілі не являються зразком для будови нового економічного устрою світу, так само як ним не буде ані кооперація споживча, ані аграрницька. Новий устрій буде витворюватися під впливом великої кількости ріжних чинників, уже відомих і богатьох ще нам невідомих, які лише в історичному майбутньому виступлять на арену подій. В одному ми вже переконані, а саме, що продукційні т-ва та трудові артілі являються одним із важливих чинників, якому історія призначила зробити людину на цьому світі щасливою.

З чеського переклав В.Костенко.

ooooOOoooo
ooOoo

ОРГАНІЗАЦІЯ ВИРОБНИЦТВА

СПОЖИВЧИМИ Й ПРОДУКЦІЙНИМИ Т-ВАМИ.

Вже Рочдельські піоніри накреслили в головних рисах плян,що послідовно здійснюється споживчими товариствами на протязі останніх 80-и літ,в якому визначне місце призначено виробництву. Ми там читаємо:" Метою та завданням цього т-ва /яке вони заклали/ є досягнути грошової вигоди й поліпшити соціяльні й домашні умови своїх членів,шляхом заснування крамниці для продажу харчів,одягу і и., будувати та набувати будинки,в котрих мешкатимуть члени, що бажають собі взаємно допомагати в поліпшуванню соціяльних і домашніх умов; почати виробництво таких предметів,які т-во потрібуватиме, щоб дати заробіток своїм членам у випадкові,коли вони опиняться без нього або терпітимуть від зменчення свого заробітку. Для осягнення дальших вигід і забезпечення своїх членів, т-во повинно набути чи арендувати маєток або кілька посілостей землі,котру повинні обробляти члени,що можуть опинитися без праці або з малою оплатою за неї. При умовах практичної здійснимости т-во повинно приступити до організації спільної кольонії,в котрій налагодити виробництво,розподіл,просвітню діяльність й управління та допомогти иншим т-вам заснувати такі кольонії."

В тому-ж часі на переломі 19.в.французькі реформатори Филип Бюше й Луї Блан задумали побудувати нову організацію праці на нових робітничих організаціях,які їм уявлялися в формі продукційних робітничих кооперативів,опертих чи то на самодопомозі чи на допомозі держави.

Тим часом перші піоніри кооперативних організацій,як споживачів,так і продуцентів майже рівночасно ставили собі завдання організувати виробництво,погоджуючися в основній меті,росходячися тільки в засобах, бо виходили з двох ріжних становищ до одної мети.

Попробуємо розглянутися у фактах,щоб усвідомити собі,як далеко кооперація пішла наперед у

здійснюванню заповіту, віднайти причини,що сприятливо чи гальмуючо впливали й впливають на розвиток виробництва ,та наведемо думки визначних кооператорів-теоретиків на цю справу,як в сучасному її стані, так і в майбутньому.

Насамперед означимо межі,в яких будемо держатися при висвітленню поставленого питання.Під організацією виробництва будемо розуміти комбінацію ріжних факторів виробництва: природні добра і матеріяльні засоби виробництва та жива робоча сила,як робітника виконавця,так робітника управителя-підприємця - в одну інтегральну взаємо-залежну цілість в умовах сучасного господарства. Щож до поняття виробництва то його можна розуміти в широкому розумінню або у вузчому. Згідно з Оппенгаймером - виробництво в широкому розумінню - є кожна діяльність формування й руху матерії з хвилі, коли зроблено перший рух простягнення руки для здобуття сировини до хвилі, коли готова річ попала в руки останнього споживача. Тим часом під це поняття підходила би і торговельна діяльність,транспорт і т.д.і можна б підтягнути під виробництво й торгову діяльність споживчих т-в, але не будемо так далеко поширювати тему.

Навпаки, обмежимо поняття виробництво на діяльности механічного чи хемічного перетворення, переформування матерії в товар. Сам наголовок обмежує нас оглядом споживчих і продукційних т-в. Тим часом виключається з нашого огляду широка галузь виробничої діяльности сільсько-господарської кооперації й дуже споріднена з продукційними кооперативами діяльність робочих артілів.Почнемо з огляду виробництва організованого споживчими товариствами.

Споживча кооперація виходить з малих початків в торговельній сфері . Набувши таким чином певного навику до самостійного ведення операцій, вона ступінь за ступінем почала усовувати приватного дрібного торговельного посередника.Потім зорганізувавшись у великі Союзи і Т-ва Гуртових Закупок і т.ч. зорганізувавши до певної міри ринок споживачів, споживча кооперація почала усовувати і гуртового посередника. І тільки після цього вона змогла повести наступ й на останню

бастилію, в якій всевладно засів останній капіталіст-підприємець, останній посередник. Без цього останнього етапу в розвиткові споживчої кооперації годі собі уявити остаточне визволення організованих споживачів від визиску тих, в чиїх руках спочивала досі вся міць економічна, а яким за їхнє монопольне становище споживачі мали надзвичайно дорого платити. І справді, споживач, а він в найбільшій частині складається з працюючого люду, платив податок за те, що йому давали фальшовані продукти - товари, що його деморалізували крикливими реклямами рухливої моди, що захвалювали нікчемний крам. Споживчій кооперації довелося поміряться силами в тій ділянці господарської діяльности, де всевладно й впевнено ще й досі панує підприємець-організатор. Тут чекала і чекає ще їх тяжка і вперта праця. Але ступінь за ступінем від примітивних закладів, від перерібки найпростійших предметів споживи, випічка хліба, мелення борошна, різниць, кравецьких та шевських варстатів через фабрики черевиків, сукна, підноситься кооперація споживача по виробничій драбині до все вищих висот, охоплює чим раз ширше поле людської діяльности, з одного боку, організуючи чим раз ширші верстви населення як споживачів, з другого боку, творючи варстати праці для своїх членів, де вони знайшли б не грубе відношення панування підприємця, як до мертвого знаряддя, якому гріш ціна а хоч строге, бо його вимагає організація праці, але за те людяне й розумне відношення з боку управителів кооперативних майстерень, фабрик, заводів до себе, як людей, як співвласників і співробітників підприємства.

Особливо важкий був шлях пройдений, з початку, але поборені перешкоди і перед споживчими кооперативами відкриваються нові горізонти, хоч і з ними нові труднощі - нові проблеми. Постараємося нижче з'ясувати розвиток виробництва, його організації, форм, нових завдань, труднощів, проблем, що стоять перед організацією виробництва споживчими т-вами. Будемо послуговуватися статистичними матеріялами зібраними Англ. Кооперативним Союзом, Німецьким Центр. Союзом Спож. Т-в і деякими даними з творів Жіда. На жаль не можемо подати даних про виробництво України і Чехословаччини з причин недостачі даних про них за довший протяг часу. Не на всі питання зможемо мати дані й не в бажаному виді і тут приходиться

богато побажати кооп.статистиці,що не об'єднала в в одне ціле всіх даних про розвиток кооперації всіх країн, що не зведена до однакових форм і не скрізь ще вона збирається, що немає об'єднаних методів збірання та обробки матеріялів.Особливо повною являється кооперативна статистика Англії й нею будемо послугуватися як для статистичного констатування фактів,так для з'ясування тенденцій розвитку виробництва.

Підставою виробництва, організованого споживчими т-вами являється наперед відомий ринок збуту, а тому воно ведеться по певному плянові.Виробництво організоване на приватно капіталістичних підставах ведеться без нього пляну.Воно базується на існуючих на ринку цінах на дані товари й на можливій ріжниці між своєкоштами та риночною ціною.Бажання зиску примушує приватного підприємця викидати маси товарів і шляхом реклями,агентів і т.д.розіпхати на невідомому ринку серед покупців. Але в споживчій кооперації ринок наперед відомий, його можна наперед докладно вирахувати на підставі статистичних даних,рахівництва, і вже до даних потреб можна пристосувати власне виробництво.В цьому лежить перевага виробництва споживчої кооперації над виробництвом приватно капіталістичним.

Під фактичним кооперативним ринком будемо розуміти загальну суму закупок,які переводить загал членів через апарати обміну спож.кооперації і загальну суму мінових зносин,які удержує споживча кооперація зі зовнішним світом.Але кооперативний ринок покищо є обмежений:

1/ числом членів, тому що основні принципи споживчої кооперації є продаж для вжитку тільки своїх членів. Та хоч кількість членів зростає абсолютно і релятивно,але все таки ще не охоплює цілого населення, напр.в Англії, не кажучи вже про інші країни,де спож.кооперація ще не досягнула такого розвитку.

2/ Дальшою ознакою обмеженості кооперативного ринку являється низька покупна сила членів споживчих кооперативів, в склад яких не входять заможні верстви населення.Не дивлячися вже на покупну силу, значна частина прибутків кождого члена не обертається через господарський апарат споживчої кооперації,а залишається поза межами її досяжности.Це видно з нижче наведеної таблиці.Тільки в 1901 р.

більше як половину своїх доходів витрачав член на закупки краму в споживчих т-вах, але вже з того часу аж до сьогодня спостерігаємо чим раз зменшення цього відношення так,що в 1923 р.тільки 28% - не ціла третина - доходів оберталася через крамниці споживчих товариств.

Роки:	Закупки на 1 члена /ф.шт./	Заробітна платня /ф.шт./	%
1895	26,60	--	-
1900	29,32	50,73	58,--
1905	28,37	52,23	54,30
1910	28,33	56,--	50,10
1915	39,41	63,90	49,--
1921	48,10	157,59	30,50
1923	36,--	127,--	28,20

В цьому лежать якісь глибші, економічно-психольогічні причини, що покупці не завжди знаходять для себе вигідним купувати деякі товари в кооперативних крамницях. Відомо, що попит залежить від покупця, його індивідуального смаку, звичок, уподобань. Справою кооперативного торгу піти на зустріч смакові покупця, бо причини, чому певні товари не купуються, лежать або в цінах, або в самих товарах, або в способі продажу. Було би нерозумно вимагати від членів кооперативу купувати товари тільки тому, що вони лежать на продаж в кооперативній крамниці. Тут кооперативне виробництво і торг мусять досягнути такого ступіня продуктивности й організаційного хисту, що утримували би їх на вершку конкуренційної здатности.

3/ Далі *Harrison* подає відомости, що величезна сума - 100 міл.ф.шт.-доходу робочого народу йде на задоволення алкоголем, що складало вищу суму ніж сума щорічного продажу всіх союзних кооперативів в Англії. Ці величезні суми не попадають в артерії кооперативного ринку, бо кооперація не ставить своїм завданням виробництво й продаж спіртових напоїв.

4/ Кооперативний ринок не охоплює мало що не всієї

величезної области експорту й імпорту, за винятком хиба хлібної торговлі, чи матеріялів для кооперативних фабрик, Залишається велика область продукції на експорт, як вугілля, імпорт заліза, бавовни і т.д., що знаходяться по-за межами контролю кооперативного торгу й виробництва. Готовий ринок з міліонами покупців дає величезні переваги кооперативному виробництву споживчих товариств не тільки над капіталістичним приватним виробництвом, але й продукційних спілок, хоч це ніяк не дозволяє легковажити конкурентів, приватних підприємств, бо, як видно, кооперативний ринок може звужуватися. Тим часом характерною рисою кооперативного виробництва є по словах Веббів: виробництво для вжитку, замість для обміну, а я б ще додав і не для підприємничого зиску.

Про розміри кооперативного виробництва можна судити по вартости виробництва, себто суми вартости вироблених, закінчених предметів по продажній ціні, включаючи й вартість сировини або півфабрикатів, а ще краще по коштах виробництва. На жаль маємо дані тільки про вартість вироблених чи перероблених предметів по гуртових цінах, а про другі можемо судити тільки дивлячися на заробітну платню, занятих у виробництві робітників, що становить більшу частину коштів виробництва.

За останніх 28 літ відбувся незвичайний зріст кооперативного виробництва, як абсолютно, так і релятивно до товарового обороту /суми проданих товарів на протязі року членам/.

Роки:	Товаровий оборот	Вартість виробл.тов.	% Відношення
1895	33,900.674	5,149.100	15,90
1923	164,122.688	56,247.000	34,10

На протязі 28 літ зросла загальна сума обороту по споживчих товариствах Англії в 4,7 рази, а вартість перероблених предметів до проданих побільшилася з 15,9% на 34,1%, себто більше як 1/3 проданих товарів в більшій чи меншій мірі носить

на собі знак кооперативного виробництва. Але слід згадати, що товари продані подані в цінах роздрібних, а вартість вироблених товарів у гуртових цінах, що вартість деяких продуктів перероблених порахована двічи, на пр. раз як вартість перемолу борошна в цифрах виробництва т-ва гуртових закупок, а раз у цифрах випічки при окремих товариствах. Для того цифра вартости вироблених товарів може бути в першому випадку збільшена на ріжницю між роздрібними цінами і гуртовими, а в другому випадку зменшена.

Для нас мала б більше і реальне значіння цифра коштів виробництва для уявлення, а яку-ж долю вартости додає кооперативне виробництво до вартости сировини і півфабрикату, здобутого і переробленого в приватних капіталістичних підприємствах. Не маючи потрібних даних на це досить цікаве питання, задоволимося даними заробітної платні, що становить звичайно переважну частину серед инших складових частин коштів виробництва, а що дасть нам хоч деякий натяк.

Роки:	Товар. оборот спож. т-в	Вартість товарів вл. вир-ва	% зар. пл. до вир - ва	Зар. пл. у вир - ві	% зар. пл. до обор. тов.
1895	33,900.00	5,149.000	-	--	--
1900	50,054.000	9,825.000	15	1477000	2.9
1905	61,087.000	14,220.000	14	1949000	3.1
1910	71,861.000	24,970.000	10,1	2503000	3.4
1915	102,558.000	38,288.000	9	3662600	3.5
1920	254,158.000				
1923	165,490.000	56,246.923			

Відношення заробітної платні до товарового обороту показує постійне зліпшення за 15 років з 2.9% на 3.5%, але такий темп приросту треба визнати незадоволяючим. Коли приняти, що заробітна платня складає 1/2 коштів виробництва, то 7% із вартости проданих товарів, являючися доробком, продуктом праці зорганізованої самою споживчою кооперацією, являється невеликим у порівнанню з її блескучим

розвитком господільчої справи. ще 95% збуваних кооперативних предметів являється продуктом виробництва опертого на капіталістичній підставі. Ще широкі поля лежать облогом і ждуть підприємчивої, організаторської праці кооператора, о скільки справді кооперація має усунути зиски не тільки торгівця, але і капіталіста-підприємця, організатора виробництва.

З невеликими хитаннями виробництво товариств першого ступіня й Гуртово-Закупочних Т-в держалося на одному рівні. Районові Союзи не розвинули показної діяльности й те виробництво з 3.68% до обороту споживчих товариств в 1895 р. впало на 2.02% в 1914 р. Дуже часто споживчі т-ва й Гуртово-Закупочні Т-ва змагалися з собою за першенство в виробничій сфері, але ці змагання не виходили на користь ні одним, ні другим. Вже сфери діяльности в виробництві одних, як і других по самому характеру так розділені, що неповинно би бути цих змагань, бо вже раціональний господіл функцій повинен би вказувати який рід діяльности може взяти на себе споживче товариство і гуртово-закупочне. Ріжні погляди що до того, хто і яке має організувати виробництво. Великі Закупочні Т-ва, з їх величезним апаратом, знаменитою організацією й богатими засобами ніби найбільш відповідають вимогам, щоб піднятись такого діла. За великими Закупочними Т-вами промовляє ще й те, що вони можуть взяти на увагу, щоб нові підприємства були організовані там, де є найсприятливіші природні й соціяльні умови для такої галузі виробництва, де є природні богацтва сировини і вже вихована робоча сила. Тільки Центральний Союз може бути добре поінформований про ці умови і пляново переводити організаційну працю, беручи на увагу об'єктивні дані для розвитку даного виробництва, а не керуючися тільки місцевими інтересами. Він зможе поставити виробництво на широку підставу згідно з вимогами техніки й організації праці та витримати конкуренцію з приватними підприємцями, може утримувати досвідчених спеціялістів по ріжних галузях виробництва, які не під силу окремим товариствам, краще використати сировину і ріжні відпадки. Взагалі промовляють всі вигоди, що дають перевагу великим сконцентрованим

підприємствам над дрібними.

Кооперативне виробництво споживчих товариств може приняти в кооперативних закладах ріжні форми, в залежности від того, хто являється організатором підприємства. Можуть бути наступні форми організації виробництва промислового:
1/ споживчими товариствами, 2/ районовими союзами, 3/центр. союзами - закупочними гуртовими товариствами, 4/кілька союзів одної країни, чи ріжних країн. На англійському грунті розвинули виробничу діяльність майже на половину споживчі товариства й закупочно-гуртові т-ва. Поникча таблиця показує розвиток виробничої діяльности на протязі останніх 20 літ.

Роки:	Спож. т-ва. виробн-во	Індекс	Зак. Гурт. т-ва. виробн-во	Індекс	Відносн- %
1895	2,332.000	100	2,817.000	100	120
1901	4,649.000	199	6,077.000	215	131
1905	6,268.000	259	7,922.000	282	126
1911	12,732.000	547	11,661.000	416	92
1914	15,551.000	665	14,935.000	530	96
1921	38,123.374	1,615	37,925.115	1390	99,5
1923	27,982.498	1,200	28,264.425	1000	100

Одначе лишається ще велика область виробництва, що ще довгий час залишиться сферою виключною для окремих споживчих товариств, це випічка хліба, й мясні різниці, майстерні для направи одягу й взуття і т.д., виробництво тих предметів, що не витримують далекого транспорту, підлягають зіпсуттю, або ізза фрахтів.

На скільки було поширене власне виробництво у споживчих товариств, читаємо в *International Coop. Bulettin* за 1923 р., що на загальну кількість 1529 кооперативних товариств, в якому числі є 1377 споживчих, - 1140 товариств вело власне виробництво. Себто 80% всіх споживчих товариств. Кооператори англійські обороняють погляд, що для определення вигід від ведення виробництва закупочними чи споживчими товариствами, як взагалі для пляновости

ведення справ виробництва, повинен бути утворений спільний комітет для обсліду, який вирішував би всі справи виробництва в об'єктивному змислі користи для цілого кооперативного руху.

Що до 4. форми організації виробництва союзами гуртових закупок ріжних країн, то це питання ще не вийшло зі стадії теоретичних міркувань, маючи своїх захисників і противників. Практичного здійснення цієї справи ще ніхто не підіймався. Це ще питання майбутности.

В розвитку виробництва кооперація йшла по лінії найменшого опору, не було якогось означеного правила. Через те витворилася повна неясність і в практиці і в поглядах, що до обсягу й сфер виробничої діяльности, не було виявлено належної ініціятиви зі страху перед невдачами.

Розуміється, насамперед була звернена увага споживчих товариств на ті галузі виробництва, що мали найбільш поширене поле збуту серед членів. З 1386 споживчих товариств в 1916 р. з членством 3.5 міл. 1267 товариств, себто 91% брало участь у виробництві, вело 5660 галузів ріжних в середньому 4.5 галузів нараз. На 100 товариств займалися:

випічкою хліба -	55.3
кравецтвом	23.7
модним шиттям дам.	18.3
виробн. деревляників	10.7
сільсько-госп. фармерством	5.8

Отже видно велику ріжноманітність всяких підприємств, не входячи в дальше вичислювання инших, що вже рідше трапляються.

Меншу ріжноманітність у виробництві спостерігаємо в Німеччині, де на випічку хліба припадало 71.3% до загальної суми виробництва, а на різні й приготовання м'яса 16.6%. Майже 90% припадало на ці два типи виробничої діяльности. Треба завважити, що французькі і чеські споживчі товариства звернули пильну увагу на млинарство і випічку хліба та булок.

В 1910 р. існувало 2.022 продукційних відділів при англійських споживчих товариствах з 22.391 робітниками, а в 1916 р. 2.503 продукційних відділів з 27.129 робітниками.

У цьому й наступному 39,5

В середньому припадало робітників:

в роках:	на кожду галузь виробництва	на кождий відділ
1910	4.95	11.7
1916	4.80	10.8

Середні показують, що окремі підприємства споживчих товариств малі, мають по 5 робітників; правда, трапляються при великих споживчих товариствах також великі фабрики, але тоді мусіло бути багато майстерень з 1 і 2 робітниками.

За те зовсім міняється характер виробництва по галузях і по розмірах окремих закладів у Гуртово-Закупочних Товариствах.

В 1923 р. англійське Гутрово-Закупочне Т-во вело такі головніші галузі виробництва, що представляється по вартости виробів у цифрах абсолютних і релятивних:

		ф.шт.	%
I.	Виробництво споживчих продуктів:	21,230.000	73,1
II.	" текстільне, одягу, взуття:	3,683.000	12,7
III.	" мебелі і кухон. знаряддя:	3,121.000	10,8
IV.	" ріжне /друкарняне, порцелянове, шкла:.....	970.000	3,4

Шотляндське товариство вело в 1921 р. виробництво в галузях /7,023.000 ф.шт./:

млинарство.....	39 %
одягова промисловість.....	14,3%
споживчі предмети.....	21, %
ріжні вироби	25,7%
	100 %

Виробництво Гуртово-Закупочного Т-ва велося в 113 закладах при 21.560 робітниках. В середньому на 1 заклад припадало 190 робітників; як видно це великі фабрики, які нічим не уступають закладам зорганізованим приватним капіталом.

В останніх часах звернув на себе пильну увагу англійських кооператорів зріст великих концернів, трестів, картелів капіталістичних організацій, що стали погрозою для дальшого розвитку кооперативного виробництва. Щоби могти успішно боротися з насуваючою монополією цих великаньських організацій, треба кооперативним організаціям виробництва звільнитися

з-під впливу міцних противників, які нищили всю роботу кооперативного виробництва т.ч., що те, що вспівали кооперативні організації виграти у власнім виробництві, мусіли втрачати при набуванню потрібної сировини для переробки у власних закладах від своїх противників подиктованих ними цінах. Хоч у деяких промисловостях, як напр. машиновій, будівельній, можливости виробництва є покищо обмежені, але англійські кооператори не відкидають цеї можливости в майбутності і для того, щоб не бути звязаним патентовим правом, пропонується закласти відділ дослідів й винаходів для досліду, які саме машини найчастіше вживаються власними членами у виробництві. Неповність кооперативного виробництва лежить в недостатку джерел сировини й запасів, і перед кооперативним рухом в Англії назріває питання про набуття й організацію копалень заліза, вугілля, розведення скотарства, вівчарства для запасів вовни і мяса, розведення плянтацій бавовняку, вкінці на здобуття землі у власність /хоч не відмовляються від націоналізації землі й копалень/.

Сучасна велика промисловість прямо унеможливлює конкуренцію поставлених нижче під організаційним зглядом суперників. Ся відділя випливає необхідність і для кооперативних організацій-споживачів організувати виробництво й собі на таких підставах, щоби можна було з успіхом зустріти конкуренцію і натиск трестів й картелів. Правда є голоси, що поруч з велитенськими закладами існує маса середніх й дрібних закладів і що сфера діяльности для великої промисловости обмежена до певних стандардалізованих товарів, що відзначаються масовістю й оборотністю, і ще є широка сфера діяльности для середніх й малих закладів, яка ніколи не дасться змонополізувати сконцентрованими підприємствами.

Кооперативні промислові заклади кладуть великі вимоги для успішного ходу - присутности великих капіталів. Є думка, що коли є потрібний капітал, то робочі руки й фахова праця завжди знайдуться. Але є також погляд, що зайві капітали мають в достаточній мірі, на що ніби вказувало пониження позичкового %, але треба вміння їх зібрати, скупчити

в одному місці для продукційної діяльности. Це уміння приваблювати зайві капітали показали надзвичайно вдачно акційні підприємства, використовуючи психольоґічний момент гри й вигри, що ще так захоплює широкі верстви населення. Розуміється, що для здійснення своїх плянів кооперація споживча буде вимагати також величезних капіталів й кооперативна думка також вперто працює над придуманням способів притягання потрібних капіталів, як від своїх членів, так і нечленів. Скрізь можемо прочитати горячі заклики, як на пр. в "Кооперативному Огляді – Соор. Зиноеу з 1919 р. стор. 164.: "Для розвитку виробництва будуть необхідно потрібні капітали й ми хотіли би підкреслити наші побажання відносно капіталу і спонукати кооперативний рух збільшити свої джерела капіталів, як можливо більше. Є імперативом, щоби кооперація усвідомила собі цю пекучу потребу чим раз більших капіталів й поставила собі завданням постарати цей капітал негайно."

Коротко згадаємо, якими капіталами роспоряджає і роспоряджала споживча кооперація для своїх цілей як в Англії, так і Німеччині:

Споживча кооперація Англії

Роки:	Загальна сума власних і чужих капіталів	На 1 члена
1895	18,554.807	14,56
1901	29,337.125	16,36
1905	35,921.215	16,69
1911	46,765.168	17,71
1914	55,370.321	18,14
1921	122,659.202	26,90
1923	134,082.000	28,50

Німеччина:

Роки:	Загальна сума власних і чужих капіталів	На 1 члена:
1902	39,446.901	68
1914	241,924.979	136

Обі ці таблиці показують величезний зріст капіталу в англійської споживчої кооперації на протязі 28 літ - 7 1/4 разів, у німецького Союзу вже за 10 років зріс 7 разів; він і релятивно зріс на 1 члена споживчих товариств майже два рази для перших і також за 10 літ два рази для німецьких споживчих товариств.

З відносного порівнання капіталу загального і вложеного в промислове виробництво можна би побачити на скільки споживча кооперація звернула свою увагу на виробництво. На жаль не має даних по англійській споживчій кооперації, щоби можна простежити тенденцію на протязі довшого часу. На 1921 рік майже 1/3 цілого капіталу споживчих товариств й закупочних гуртових т-в разом була вложена у власне виробництво. Менша відносно частина капіталу призначена в німецькій споживчій кооперації, а саме лише не ціла 1/10 частина цілого капіталу тай ще почалася тенденція до зниження, одначе для дальшого ходу розвитку даних не має. Але й це низьке відношення для Німеччини можна пояснити тільки порівняно не довгим віком виробництва споживчої кооперації.

Для характеристики виробництва - себто розмірів закладів і їх машинізації, в яких це виробництво відбувається, може послужити певним показчиком сума капіталу вложеного в виробництво на 1 робітника в ньому занятого.

В Англії в 1921 р. на 1 робітника припадало 532 ф.шт. капіталу - себто сума хоч і на післявоєнні часи дуже поважна. За те оборудування в Німеччині показує ще слабі сторони, бо для 1914 р. виносить на 1 робітника всього 655 марок н..

Яким чином споживчі товариства добували досі капітали ?

Були три типові способи: це - паєві капітали, позички й вклади. Зразу великий успіх мали дивіденди видавані, як зворот переплат на забраний крам і вони відограли визначну ролю в накопиченню капіталів. Розраховано було на психольогічну прикмету загалу, інерцію, що при кінці року члени не квапилися забірати дивідендів, що побільшували автоматично капітал. Зразу, коли була велика ріжниця в цінах приватних торговців і закупочних спо-

V було

живчих товариств, ці дивіденди становили досить поважну суму, але по мірі організації приватно-капіталістичних центральних магазинів й їх конкуренції, ця ріжниця стала зменшуватися, так що ці дивіденди особливо в останні часи становлять не маловажні величини.

Дуже цікаві дані про те, хто і яка частина членів має найбільше капіталів в англійській споживчій кооперації і яка частина капіталів завдячує своє накопичення зворотові переплати, наводить проф. кооперації Гол /Hall/. На основі йому доступних статистичних даних 50-60% загальної кількости членів має своїх капіталів менше як 3 ф. шт. половина всього капіталу належить 1/10 частині членів. Він признає таке відношення нездоровим. Дальше помітив він цікаве явище, що де дивіденди на закупки були вищі, там і капітали на 1 члена були вищі й йому здається, що дивіденд є впливовим фактором нагромадження капіталів. Дальше наводимо дослівно його слова: "Дуже багато людей впевняє, що наш капітал головним чином нагромадився в наслідок залишення дивендів в товариствах. Деякі дані недавно надіслані піддають думку, що половина капіталу походить від вкладів, а половина від нагромаджених дивідендів." Але для потвердження цього факту певних даних не має.

Є зовсім певним фактом, що хто сьогодня має до роспорядження резерви капіталів / Ш. Жід порівнює їх з резервами в армії/, той рівночасно управляє виробництвом, ходить о те, щоби кооперація могла нагромадити також великі запаси капіталів, для прибрання під свій вплив чим раз ширших сфер виробництва і для збільшення сили супроти конкурентів. Для того робляться заходи для усунення всіх перешкод до накопичування капіталів, що містилися в статутах, чи то в вищих межах, понад які товариства не сміли приймати вкладів, чи то в накопичуванню відсотків на вложений капітал. Дальше треба мати на увазі, що всі вільні кооперативні капітали, вложені в приватні банки, зміцнюють впливи ворогів кооперації.

Для ведення виробництва треба, як про постійний капітал так і про способи його збільшення. Доводиться вже досить часто й читати і чути/ напр. думати

на останніх зборах *Velkonák. Spol.* в Празі 29/III./ голоси і думки,що пора змінити так статути товариств,щоби член не міг навіть по році від подачі заяви про виступ з товариства вибрати свого пая, але щоби пай міг переноситися з тих членів,що виступили на тих,що залишилися в товаристві.Тим самим мається на увазі досягнути постійности капіталу. В цьому велика перевага по стороні капіталістичних акційних підприємств,в яких вложений капітал не можна виняти, і/становить постійну величину.

Доводиться подумати про нові джерела капіталів,яких так потрібув кооперативне виробництво. Найновішими засобами одержання капіталу являються підвищення паїв членських / напр.в нім.часописі *Konsumgenossenschaft Rundschau* в кожному числі читаємо заклик збільшити свій паєвий капітал до 50 Марок зол./,так і паїв окремих товариств у товариствах гуртових закупок, далі, утворення кооперативного банку - для елястичности пристосування кооперативного руху в середині у відношенню до ринку капіталів,утворення нових товариств всенаціональних для поміщення капіталів,яких завданням являється як раз фінансування кооперативної промисловости і вкінці притягнення зайвих капіталів окремих товариств,професійних спілок,окремих осіб в обіг кооперативних артерій, та врешті випуском кооперативних облігацій по 10 ф.шт.
Вкінці вживаються заходи,щоби зорганізувати власне страхування,щоби таким чином ні один кооперативний гріш не попадав у капіталістичні канали обігу.Розуміється,що при виконанню цілої системи заходів і при помочи енергійної поширеної пронаганди вдасться збільшити потрібні капітали.

Як бачимо, що справу акумуляції капіталів не сміє собі легковажити,занедбувати кооперативний рух,коли схоче виконати поставлені собі завдання, і що мусить використовувати ті засоби,що мають величезний успіх і в капіталістичному виробництві. Він мусить використати всю техніку фінансування капіталістичних підприємств,щоби вкінці подужати цією зброєю свого противника.

Вже з самого початку наводили ми головну мету,що собі ставили рочдельські піоніри,де вони

недвозначно зазначили, що вони під кооперацією розуміють щось більше, як саме тільки крамарювання, вони вважали її засобом визволення праці, як засіб для уможливення робітникам стати організаторами промисловости і контрольорами своєї власної судьби. У своїх планах вирішили вони почати виробництво таких предметів, яких буде або може потрібувати для заняття членів, що можуть опинитися без роботи або що можуть страждати від зменшення заробітної платні. Вони змагали понад крамницю до фабрики, ставили кооперації соціяльне завдання, поліпшення долі працюючого люду в масі, а не лише поліпшення долі чи матеріяльного стану в розумінню приватно-господарському деяких своїх членів.

Підходячи з цього погляду до становища праці, а радше конкретно робітників, занятих у фабриках споживчих товариств, спинимося на наступних головних пунктах: 1/ розмірах праці в споживчій кооперації й відношення кількости занятих до загалу членів, 2/ умовах праці, 3/ продукційности праці.

Для уявлення розмірів заняття наведемо таблицю:

Роки:	Кількість членів	Кількість роб. взаг.	%	Кількість роб. у вироб-ві	%
1895	1,275.000	52.977	4,1	22.821	1,77
1900	1,707.000	75.900	4,4	28.978	1,69
1905	2,153.000	96.600	4,4	36.073	1,67
1910	2,542.000	115.940	4,5	44.088	1,42
1915	3,265.000	142.550	4,3	56.200	1,72
1921	4,548.500	187.070	4,1	68.080	1,49
1923	4,558.000	184.000	4,0	66.700	1,46

На протязі 28 літ приріст членів скоріше відбувався ніж приріст занятих у власних підприємствах робітників, хоч і не дуже відставав позаду його. Релятивно представляється відношення занятих до загалу членів аж надто низьким; на загал робітників занятих і в господарстві і в виробництві не досягало 5% Війна внесла в це відношення ще деяке погіршення. Взагалі визнається такий стан не-

до 5%, а занятих тільки в виробництві не було і 2%.

задоволяючим. Питання збільшення самозаняття, самозадоволення членів своїх працею належить до цілого комплексу питань, звязаних з кооперативним виробництвом, і розміри самозаняття в цілости залежать, як від кооперативного ринку, так від розміру кооперативного виробництва, так, вкінці, і від зайвих капіталів для утворення варстату праці. Це лише одна з богатьох проблєм кооперації.

На початку цього віку помічається певна постійність відношення занятих робітників у виробництві, але зараз по війні різке пониження, що пояснюється затримкою будівництва виробничого взагалі. Обмеження зросту робітників пояснюється це тенденцією в сучасному виробництві. Краща організація праці уможливлює при тій самій кількості робітників збільшувати добичу релятивно і абсолютно на робітника.

Добича на робітника в виробництві:

Роки:	Споживчих т-в ф.шт.	Споживчих т-в % до зар.пл.	Союзів Гурт.Зак. ф.шт.	Союзів Гурт.Зак. % до зар.пл.
1900	277	18,65	326,42	14,8
1905	332	16,81	387,50	12,7
1910	552	10,54	501,80	10,7
1914	590	10,93	530,80	10,6
1921	1180	14,--	1060,--	13,2

Машинізація виробництва веде до збільшення попиту на машини, що зовсім не причинюється до збільшення робочих рук в кооперації, бо вона ще не почала машино-будівельного виробництва.

До 1917 р. небогато товариств додержувалося 48 год. праці в тиждень, по більшій части робочий тиждень тривав 53 години.

Заробітна платня збільшувалася постійно і перед війною, а в часі війни й по війні індекс піднявся на 246 - 285. Всеж таки траплялися і непорозуміння на цьому грунті з робітниками, доходило до штрайків. Для оминення зайвих непорозумінь приймається звичай призначувати платню трохи вищу понад ту, яку платиться в приватних підприємствах, до поліпшення й збільшення машинового виробництва.

і час праці трохи нище, як це є в приватних підприємствах, але ці уступки можуть діятися в раціональних межах з огляду на те, що кооперативне виробництво підлягає тим самим законам конкуренції, що й приватні підприємства і ніхто не може вимагати, щоби члени кооперативів ради гуманности платили вищі ціни за ті самі вироби, які можуть одержати дешевше в приватних підприємствах. Коли робітники осягнуть вищу платню чи нижчий день праці в приватних підприємствах, розуміється, платня піднесеться або час понизиться автоматично, на якийсь умовлений відсоток, щоб кооперація таким чином могла виконувати ролю напору на поліпшення долі праці і в других підприємствах.

Чи таке підвищення заробітної платні, чи пониження часу праці робітникам, занятим у виробництві споживчих товариств, зможе виконати ролю того тарана, що розбивби мури неподатливости капіталістів-підприємців й примушував їх робити уступки робітникам на рахунок підприємничого зиску, треба дуже сумніватися. Дивлячися на ту малу участь споживчих товариств в порівнанню з загальним виробництвом, що подаємо при кінці цього огляду, ледви можна допускати, що споживча кооперація зможе вплинути на зломання звичайного середнього рівня в загальному капіталістичному морі. Так само ще не в силах кооперативне виробництво абсорбувати ті міліони по війні, а перед війною сотні тисячів безробітних, щоби т.ч. зменшити пропозіцію робочих рук і підняти попит на робочі руки, підняти рівень заробітної платні, підняти покупну здатність безробітних, одним словом - поліпшити добробут не лише занятих у власних фабриках робітників, але впливати на поліпшення долі робітників взагалі. Завданням кооперації не поставлення в привілейоване становище малої кількости робітників, але можливо ширших верств суспільности. Що таке розуміння кооперації, а головно виробництва, захоплює все ширше, видно з тих змаганнь, які робить споживча кооперація для поширення власного виробництва.

Небогато товариств, на 1143 - тільки 57, стараються заінтересувати своїх робітників у виробництві участю в зисках своїх підприємств. Спроби були зроблені давніше в капіталістичних підприємствах, де вони виказали добрі наслідки. Участь в

прибутках викликала в робітників більшу старанність, більшу економію сировини, обережне відношення до знаряддя праці.

По війні повстало нове питання про участь робітників в управі підприємства, в якому вони працюють. Кооперативна практика не зустрічалася досі з цим фактом й не підготована для її вирішення, а тому ця справа находиться ще в области експерименту. Вправді починає відступати від того звичаю, що заняті, будучи рівночасно членами товариств, не можуть чи не повинні бути обраними до органів управління цього товариства, навпаки, кооперативна практика Англії виявляє нахил надати своїм робітникам, як членам товариств, їх повні права, схиляється на бік впливу робітників на обстановку, в якій працює робітник, в формі заводських рад чи суспільних рад, зложених з представників від робітників і управи товариств.

Для полагодження всіх спірних питань, які поставалиб між робітниками й товариствами, як їх працедавцями, окремі товариства, а малі кілька разом, призначають порадника праці, що постійно допомагає управам складати умови з робітниками, що стежить за змінами в умовах праці, переговорює з професійними спілками, взагалі у всіх важніших справах праці дорадчує управам. Для нормування цих справ в ширших розмірах існує складний апарат, починаючи від повітових товариств або секційних комітетів - т.зв. комітетів годин праці й платні - до спільних комітетів з представниками професійних спілок, до національних конгресів професійних спілок і кооперативних включно.

Що до соціяльної охорони праці, чи як в Англії називається справа про піклування про добробут, то вона стала помічатися вже перед війною, але значно зросла підчас війни. В "Кооперативному Огляді" читаємо "що найменш 100 фірм ввели у себе повний плян охорони праці - себто влаштування почекалень, купалень, добре освітлення, огрівання, вентиляцію," й там же констатує з жалем, "що в цій справі кооперація шкутильгала позаду за найкращими фірмами в приватній промисловости". Товариства Гуртових Закупок стали вже заводити при своїх фабриках їдальні, відчивальні ітд. Дальше, особливо, це є завданням чин-

ників споживчої кооперації, подбати для робітників про розумну розвагу й освіту, що повинна дати не тільки фахову підставу для здобуття щоденного хліба, але й вище духове вдоволення.

Сьогодня починають розуміти, що справа виробництва вже не є справою виключно підприємця-фабриканта, що чим далі, тим сильніше назріває питання, чи не раціональніше буде, з погляду продуктивности праці, не говорячи про чисто етичні мотиви, змінити відношення до робітника, як важного й абсолютного чинника виробництва, що досі грав не більш і не менш, як ролю мертвого знаряддя, коли вже не вчинити його співрішаючим фактором поруч з підприємцем, то бодай визнати за ним людські права співголосу, людські умови праці, людські умови існування. По цьому шляхові вже змагає й людська думка і неумолима дійсність наближає до того ідеалу, коли робочий чинник зі знаряддя праці стане співрішаючим чинником у виробництві.

Вкінці модерним питанням являється справа наукового ведення підприємства, слово, що стало сьогодня модою в промисловому житті. Наукове ведення опірається на двох основних принціпах:

1/ Принцип найвищого степення експльоатації дарів природи і сировини,

2/ принцип раціонального виконання праці, використання найкращих машин і применення найуспішніших методів праці. Тут теж не малу ролю мають відограти робітники. Під цим оглядом споживча кооперація має не гірші вигляди ніж приватні підприємці.

Цікаво буде вкінці навести таблицю кооперативного виробництва в Англії в 1908 р. в порівнанню з загальним виробництвом, яку склав Гаррісон по даних промислового перепису з 1908 р.

На 18,261.146 осіб занятих у росподілі і продукції працювало 128.193 в кооперації (0,7%). На 6,936.000 осіб занятих у продукції без сільського господарства 49.753 в кооперативному виробництві (0,715%).

і таблиця про кількість осіб занятих в типових галузях /дивi таблиця на стор. 89./:

Чистий добуток народнього господарства англійського виносив 712.000.000 ф.шт. - 100 %

Чистий добуток кооперації англійської виносив 4.218.000 ф.шт. - 0.59%.

(далі після таб. на ст. 89.)

/таблиця до стор.88./

		в нар.госп.	осіб	в кооп.	%
Текстільна промисловіть:		1,229.919	"	3,431	0,28
Шевська	"	126.564	"	9.752	0,77
Одягова	"	488.669	"	14.197	2,90
Залезна, метал. й машин.буд.	"	1,426.533	"	1.075	0,075
Друкарняна	"	316.550	"	2.570	0,810
Випічка хліба	"	110.168	"	1.254	1,12
	Разом:	3,698.403	"	32.079	

Ці цифри кажуть нам, що на 1.000 осіб робітників тільки 7 працювало в кооперативних підприємствах; на 1.000 осіб занятих √ працювало в кооперативному виробництві. З чистого національного прибутку тільки 6% припадає на прибуток, здобутий у кооперативних підприємствах. По окремих галузях найкраще релятивне відношення бачимо в тих промисловостях, що працювали на споживача на його щоденні потреби: в одяговій на 1.000 робітників, занятих в цілому народньому господарстві, аж 29 працювало в кооперативній одяговій промисловости і пекарстві на 1.000 робітників - 11 працювало в кооперативних пекарнях; по середині стояли промисловости шевська й друкарняна, якій присвятила англійська кооперація свою увагу, але т.зв. експортуючі промисловости, що працюють радше на закордонні ринки, на пр. текстільна, а головно залізна, метальо-обробляюча й машинно-будівельна, майже цілком захоплені капіталістичним підприємством, там % сягає 2 і 0.7.

Тут, як дехто з англійських кооператорів показує, є властиве поле діяльности для продукційної кооперації, а менше можливостей для споживчої.

Зводячи підсумки, не можна не підкреслити незвичайного зросту виробництва у споживчих товариствах.

Товаровий оборот споживчих товариств на протязі 28 літ збільшився 4,7 рази, вартість власного виробництва 11 разів, капітали 7 разів, число занятих у виробництві робітників 3 рази.

Незадоволяючий сучасний стан в порівнанню зі станом цілого виробництва не дає ще права кидати каменем на те, що зроблено. Зваживши те, що кооперативний рух почався серед робітництва й що довгий час вели його самі робітники непідготовані

√ в виробництві промисловім без сіл. господарства трохи більше - 7,15 -

часто до таких складних операцій,як виробництво, що присвячували дорівочно свій вільний час від праці цьому ділу, а вищої керуючої праці організаторської,яку уділяли верхи суспільства добровільно було виконано за мало і несистематично,-треба признати кооперації величезні успіхи на цьому полі.

На закінчення процитуємо слова Ш.Ліда в його книзі "Що можуть робити споживчі кооперативи для встановлення справедливої ціни".

" Тим більше я не хотів би вам дати поводу робити собі якісь ілюзії з приводу цих мільонів і мільярдів /оборотів. Прим./Як що порівняти ці цифри до загального торговельного обороту і продукції такої країни,як Англія,що досягає цифри сотні мільярдів франків,то це буде незначна сума. І навіть як що замкнутися в цьому малому світі,який уявляють з себе англійські кооперативні товариства,то можна побачити,що англійські товариства Гуртових Закупок не забезпечують ще потреби більше як на 5/8 споживчих товарів і продукують тільки 1/8 предметів,які споживають споживчі товариства. Це одначе ще тільки порошок,але є не менш показовий,яких зусиль уживають кооперативні організації, щоби понизити ціни,сягаючи до самих джерел виробництва." "Крім того якаб слаба не була участь кооперативів в загальному рухові оборотів,не треба думати,що справді вплив,який мають кооперативи на ціни,є незначний і маловартий.Бо досить,щоби одна організація,що охоплює ввесь рух,викликала значний вплив на творення цін. Подивіться на робітничі синдикати /професійні спілки/,що обіймають релятивно дуже малу кількість наємних робітників. Славна "Загальна конфедерація праці"не лічила перед війною більше, як 600.000 членів на 10,000.000 робітників,і сьогодня не повинна вона мати більшої цифри.

У величезній,але незорганізованій масі споживачів вистарчить одна сильна,дісциплінована організація,свідома своєї мети, на те,щоби вона могла викликати сильний вплив у богатьох випадках,хоча вона представляє тільки меншість членів,і хоч би яка низька не була її участь в загальному обороті".

Приступаючи до освітлення виробництва продукційних товариств,треба попередити,що воно під всіми поглядами уступає перед організацією виробництва споживчих товариств. Для вясування причин,що вплину-

ли на це, буде присвячений кінець реферату, а зараз доведеться схарактеризувати фактичний стан як продукційних товариств, так і їх виробництва. Ш.Жід у своїй книжці - "Будучність продукційної кооперації" - подає шість головних ознак слабого розвитку й стану продукційних товариств й не від річи буде спинитися на них, бо вони є рівночасно ознаками слабого розвитку й самої організації виробництва.

Першою ознакою слабости продукційних товариств це незвичайно повільний приріст членів: 1914 року перед війною було у Франції 450 товариств в котрих було 18.284 членів і 7.373 наємних робітників в 78 міл. обороту. Число товариств зросло на 18%, число членів незначно збільшилося, зате обороти, якщо числити індекс упадку обезцінення валюти в 3 рази, понизились в порівнанню з передвоєнним.

Правда не скрізь спостерігаємо подібну тенденцію як у Франції. Противну спостерігаємо в Чехії і німеччині.

Країна	Роки:	Т-в	членів	оборот (в тисяч.)
Німеччина:	1914	428+4001 x/	1203+3942	
Чехія: Союз продукційних спілок:	1914	33	2.315	6.625
	1919	85	3.903	30.685
	1920	172	9.241	99.267
	1921	231	15.710	190.067
	1922	253	13.082	172.569
	1923	250	13.065	149.391

В Німеччині на протязі 10 літ кількість товариств промислових зросла майже 3 рази, але с.господарські зменшилися на 2%.

В Чехії з часу існування Чехо-Словацької Республики, продукційні товариства, що належать до Центрального Союзу ч.-сл. кооперативів значно зросли як що до кількости товариств, так що до членів й

x) промислових і сіл.-господарських

оборотів. Індекс приросту для товариств є 294, для членів 334, оборотів /навіть коли приняти на увагу сім-кратне пониження купної здатности грошей/ індекс приросту не уступає перед приростом членів, а саме 300.

Другою ознакою слабого розвитку являється велика смертність, або слаба життєздатність товариств продукційних.

В середньому у Франції роспадалося щорічно між 1904-1913 рр. - 40 товариств, себто 10% від існуючих; наново повставало теж стільки, себто народження і смертність товариств цілком зрівноважувались; до даних в часі війни не привязує Жід великої уваги. За те для Німеччини і для Чехії маємо тільки дані за час війни. Але вони тільки підтверджують згадану тенденцію. В Чехії за 1922 і 1923 рр. /за инші роки нема даних/ наново засновалося 47 товариств, зліквідувалося формально 45, до того 29 находилося в ліквідації, 15 не проявляли ніякої діяльности, 23 не подали справоздання, - таким чином вже напевно перестало існувати 89 товариств на 47 ново заснованих. Смерність майже вдвоє перевищує народження й те, що було вище сказано що до великого приросту продукційних товариств на протязі кількох попередніх років, може бути зліквідоване за кілька наступних несприятливих років.

У Німеччині також спостерігаємо подібний стан, хоча з деяким ухилом в часі війни, але в роках перед війною і в останні часи спостерігаємо зрівноваження числа народжених з числом загинувших товариств.

Ш. Жід виводить звідсіля висновок, що ці великі цифри смертности доказують: 1/ коротке життя в середньому на одно товариство випадає 10 років існування для Франції, 2/ що це скоро-минаюче життя показує на велику кількість непродуктивних літ в житю товариства в порінанню з продуктивними, бо можна сказати, що воно сходить в могилу в дитинстві, що 3/ вкінці, велика смертність означає знищення капіталу, на який складаються заощадження до того бідних робітників, субсідії самоуправ, держави, марно стрячений час, хоч може без хісна героїчні зусилля. З таким важним висновком не можна не погодитися.

Третьою ознакою слабости (цих) товариства - це переважно дрібні ремісницькі заклади.

У Франції на кожне підприємство припадає в середньому 40 членів, а найнятими робітниками 56 на одно товариство й сума обороту на кожде товариство 400.000 фр.

Країна:	членів на 1 т-во	Робітників:	Сума обороту на 1 т-во	Рік:
Англія.....	375	101	64.500	1921
Франція....	40/56/	-	400.000	1914
Чехія.....	68	22	822.000	1921.

За винятком Англії підприємства продукційної кооперації у Франції і Чехії можна залічити до дрібної промисловости, як це видко з кількости робітників, що припадають на одно підприємство, так і з незначних оборотів. Шід сумнівається, щоби так невеличкі підприємства могли знищити систему наємництва й перевести економічну організацію на нових підставах.

Четвертим симптомом їх безсильности є те, що багато або переважна частина товариств вироджується в капіталістичні підприємства. Це явище таке часте й майже постійне, що воно дало привід Оппенгаймерові обгрунтувати закон трансформації кооперативів продукційних в капіталістичні організації. Але про не згодом. Б. Вебб, розглядаючи англійські продукційні кооперативи, найшла тільки 8 справжніх кооперативів, а Оппенгаймер на 36 /80-90 рр./ німецьких тільки 1 вважав можливим визнати кооперативним товариством. До цих товариств ставиться три вимоги: щоби 1/ всі заняті в підприємстві були членами товариства, що веде це підприємство, 2/ щоби всі, що працюють - були також пайщиками цього підприємства, 3/ мали право в управі. Жід находить, що з 28.000 членів продукційних товариств у Франції 12.000 працювало у своїх підприємствах, 8.000 було найманих робітників, а 10.000 являється тільки пайщиками в них товариствах. Таким чином тільки тих 12.000 можна уважати справжніми кооператорами.

Модрачек в книзі "Самоуправа праці" по анкеті Центрального Союзу ч.зл. кооперативів, перева-

деній серед продукційних спілок, на 30 товариств находить тільки 8, що давали працю тільки своїм членам, 7-більше членам, ніж нечленам; 11 більше нечленам, як членам; 4 тільки нечленам. У 22 товариств мали робітники своїх представників в управі, з цього в семи випадках був тільки управитель в управі, в надз.раді мали участь робітники тільки в 10 випадках. Таким чином - "чисто самодіяльні товариства, де не має ні панів, ні рабів, творять в ряді продукційних спілок малу меншість"- додає Мондрачек.

Кооперативний Міжнародний Бюлетень подає такі цікаві дані про англійські продукційні т-ва за 1923 р.:
На 28.397 членів тільки 4.618 або 16% були заняті у т-вах на загальну кількість робітників; робітники складалися з 61% членів і 39% найнятих робітників. Капітали внесені робітниками становили 17%, капітали внесені чужими особами 43% і споживчими товариствами 40% цілого капіталу.
В органах управи товариств були заступлені робітники на 43% /294/, інші особи 38% /261/ й товариства-пайщики 19% /126/.

Оппенгаймер доводить питання існування продукційних товариств до крайности /14 стор./ заявляючи:" В результаті нема ніякого промислового продукційного товариства і не може бути."

Дальшою характерною рисою продукційних товариств те, що наслідком діяльности вигоди для членів товариств являються незначними. Для Франції Ш.Жід наводить анкету з 1922-23 рр.і доводить, що збільшення платні в продукційних товариствах не вище 6% в порівнанню з загальним рівнем і з іронією додає -"так великі змагання визволення, знищення наємництва й підприємництва не вжеж не повинні дати більший ніж середній результат збільшення 6% на заробітну платню".

Коли порівнаємо оплату праці в продукційних відділах споживчих товариств й в продукційних товариствах, побачимо досить значну ріжницю в користь продукційних спілок.

В 1921 р.виносила платня в рік на 1 робітника в середньому в Англії:

	ф.шт.
У продукційних відділів спож-т-в:	166
" Англ. Т-ва гурт. закупок	134
" Шотл. " " "	121
" Продукційних Т-в Англії	118
" " " Шотляндії	150

Тільки шотландські товариства могли дати досить значну заробітну платню, що перевищає навіть гуртові закупочні товариства.

Теж бачимо подібну ріжницю в оплаті праці в споживчих і продукційних товариствах Чехії. За 1923 р. в Центральному Союзі ч-с. кооперативів середня заробітна платня виносила на 1 службовця в споживчих товариствах 11.450 кор.ч., а в продукційних товариствах 9.750 кор.ч. на 1 робітника, себто на 15% нище. Але при подібних порівняннях треба взяти на увагу довжину робочого дня, кваліфікацію праці й оборудування праці машинами. Звичайно праця службовців в споживчих товариствах, що є звичайно бухгалтерами, конторщиками, як вище кваліфікована, є краще оплачувана, як робітників фабричних. На це маємо вказівку, коли візьмемо оплати праці в фабриках Т-ва гуртових закупок, де платня рівняється платні в продукційних товариствах. І навпаки в пражській кооперативній пекарні платня перевищає 12.000 кор.ч. в році.

Незвичайно важним для рівня оплати праці являється оборудування праці машинами. Про це показує таблиця, де поруч поставлені суми, що припадають на оборудування на 1 робітника і його заробітню платню для англійської кооперації на 1921 р. в фунтах штерлінгів.

Назва організації:	Машин і буд. на 1 робітн.	Середня зар.пл. робітника:
Споживчі т-ва	?	166
Англ. Гурт. Зак. Т-ва	164	134
Шотл. " " "	83	121
Продукц. Т-ва Англії	84	118
" " Шотляндії	180	150

Цей паралелізм показує, що мусить бути якийсь звя-

зок між оплатою праці, а машинізацією виробництва.

Вкінці слабим місцем продукційних товариств є конфлікт зі споживчими товариствами. Споживчі товариства в Англії завжди виявляли імперіялістичні апетити на продукційні товариства, яким відмовляли свій зорганізований ринок збуту, організуючи своє виробництво для власного вжитку й ніби завжди дивилися на них, як на таких, що мали би зникнути. Ш.Жід вірить, що продукційні товариства будуть вічно існувати поруч зі споживчими, хочаб останні обєднували всіх споживачів країни.

Слабий розвиток продукційних товариств, а разом з тим самої діяльности і її наслідків зясовують майже всі теоретики трьома основними причинами: недостатком капіталу, ринку збуту, трудношами самої організації праці і удержання дисципліни між робітниками. Погоджуючися на цих причинах, надають вони ріжним причинам ріжний питомий тягар. Тому доведеться спинитися на зясуванню тих причин. Йдучи за системою в попередній частині, спершу треба розглянути ринок збуту чи питання збуту для продукційних спілок, що уявляє собою суму попиту на їх продукти. Коли в споживчих товариствах питання збуту власних виробів не представляє ніяких трудношів, бо вони самі являються тим підготованим ринком збуту, а питання торкається тільки його поширення й поглиблення, то в продукційних спілках справа мається зовсім инакше. Колиби кооперативний ринок служив ринком збуту для продукційних спілок, то цим усуваласяби одна з основних причин невдачі продукційних спілок. Але продукційні відділи споживчих товариств являються одним із конкурентів для продукційних товариств і то досить небезпечним; часто між споживними товариствами й продукційними панують досить напружені відносини, що зясовуються суперечністю інтересів покупця і продавця, їх боротьбою за ціну продуктів. Справді така суперечність нібито існує на всякому ринку, де є зустріч попиту й пропозиції, але вона вирівнюється в єдиній ціні одного й того самого продукту на одному ринкові й продуценти зорганізовані в продукційні спілки не повинні би бути упосліджені, а навпаки мати первенство перед приватним підприємцем, о скільки їх умови є рівні. Часто зустрічаємо

відносини т.зв.Копартнершіпу між споживчим товариством або товариствами і продукційною спілкою, де споживче товариство забірає вироби такої спілки, за те беручи участь в чистому прибутку спілки, відповідно до забраного краму по певно встановленій нормі.

Дуже часто продукційні кооперативи звязані що до збуту з самоуправами чи державою, для яких вони працюють на замовлення. В цьому бачить Ш. між основну ріжницю між англійськими продукційними кооперативами, що стоять в тісних стосунках зі споживчою кооперацією, а французькими, що навпаки працюють часто на замовлення держави чи самоуправи. Другою важною ріжницею є те, що англійські продукційні кооперативи охоче допускають до участи в прибутках своїх клієнтів, в той час як французькі кооперативи крім своїх робітників нікого.

Мимоходом треба додати, що в залежности від цього риночного звязку стоїть і характер самого виробництва, а саме ті предмети виробу, яким воно присвячене. У Франції продукційні спілки по більшій части є підприємствами для виконування будівельних праць, малювання, теслярства, художнього столярства, друкарства. Навпаки в Англії виробляють продукційні спілки предмети споживи, одягу, взуття, всякого роду меблів, майже всі ті предмети, які виробляють споживчі продукційні відділи. Само собою розуміється, що пропозиція чи, краще кажучи, виробництво достосовується до попиту, як воно і повинно бути в дійсности.

Виробництво, що звязане збутом часто з невідомими далекими ринками вимагає довгої наукової підготовки, знання умов збуту, ринків, студій смаку покупців, орієнтації в митних, залізнодорожних, морських, тарифових, загалом, транспортових відносинах, уміння при помочи дуже складної калькуляції наперед вирахувати, як кошти виробництва, так умови збуту товару. Правда, ці складні вимоги ставляться лише до величезних підприємств, і покищо не торкаються малих майстерень продукційних товариств, але завжди треба мати на увазі, що коли справді продукційна кооперація має виконати своє післанництво, відограти ролю важного фактора в народньо господарському житті, вона мусить перемагати капіталі-

стичні підприємства їх власною зброєю, їх організованістю; вона не може спіратися на ліліпутові майстерні. Але для здобуття місцевих, обмежних ринків продукційні товариства мусять зводити завзяту боротьбу. Завоювання нового ринку не так проста справа, як моглоби на перший погляд здаватися. Завоювання може статися рантово, захопленням ринку деповизною товару, що можна досягнути при досконалішому машиновому виробництві, як у конкурента, для цього потрібні великі капітали, або поступово, починаючи з малих початків, витискати чужі товари конкурента ліпшою якістю товару, якою звичайно й побивають продукційні товариства.

Поза тим виробництво продукційних спілок підлягає несподіванкам широкого ринку, який відбиває в собі всі хитання цін, цілу спекуляцію з цінами, часто штучним понижением і повищенням цін і сулить вигоди до вигри тому, що уміє орієнтуватися в риночній конюнктурі, що вже має довгі навики до певної міри вгадувати наперед його флюктуацію цін, що вже через довгий час вспів навязати торговельні звязки, що до певної міри мають велике значіння на хід справ в підприємстві. Приватні підприємства, маючи довірених фахівців, вміють маневрувати поміж дощ, хитрою, часто, облудною крикливою реклямою заманювати свій, може навіть, поганіший крам, зручно впихаючи його в руки споживача, що часто зовсім не розуміється на якости купованого краму, але по привичні купуючи там, де уміють добре роскланюватися, говорити гарні компліменти, зручно подавати крам, і т.д. Приватні підприємства мають до послуг торговців, цілий торговельний апарат, що часто відмовляє своїх послуг продукційним спілкам вже з тої ненависти до тих, в котрих криються тайні зародки нового порядку, ладу.

Ще другою стороною звязані продукційні товариства з необмежним ринком, а саме набуванням сировини для переробки в своїх майстернях на готовий продукт або півфабрикат. Великі фірми приватні чи навіть дрібні ремісничі утворили великі об'єднання чи то картелі, чи сіндікати, чи кооперативи для набування сировини по гуртових цінах й збуту готових виробів, коли продукційні товариства по більшій части товариства ріжного роду виробництва або об-

єктивно не могли користати з таких організацій, будучи в малій кількости, або до недавна виявляли нехіть до таких об'єднань і мусіли за ту саму сировину платити вище, ніж приватні підприємства.

Таким чином продукційні товариства, оскільки не виробляли на заспокоєння потреб споживчих товаабо на замовлення загальнокорисних установ, підлягали як що до закупок сировини, так що до збуту виробів некорисним хитанням конюнктури ринку. З цим питанням тісно вяжеться й регулювання робочих рук в підприємствах, але до цього вернемося в відділі про організацію.

Тепер треба розглянути питання забезпечення продукційних товариств капіталами, системи фінансування і кредитування.

П. Модрачек вважає це питання найважнішою і найболючішою сторінкою життя продукційних спілок, бо й завоювання ринку залежить в певній мірі від капіталового оборудування підприємств таких спілок і продуктивність та оплата праці. Оппенгаймер каже, що машинова революція не зачіпила ще підприємств продукційних спілок, а Модрачек, розглянувши стан продукційних товариств в 1914 р. в Центр. Союзі ч.с. кооперативів, приходить до висновку, що сума, яка припадала на одно товариство, себто 3.088 кор.ч. сплаченого пайового капіталу для промислового виробництва в XX.в. дійсно незадовольняюча і недостаточна. Тільки Англія може похвалитися деякими більшими успіхами. Підприємства продукційних спілок по більшій части малі, вони й не можуть дорівнювати капіталістичним середнім і великим закладам, де робітник є додатком до машини, а не навпаки.

Потрібні капітали продукційних спілок твориться пайовими внесками й кредитуванням, а часто й субсидіями держави і філянтропів. Пайовий капітал, що твориться з незначних заощаджень робітників, не може задовольняти великих вимог сучасної промисловости. Ринок вільних капіталів часто недоступний для продукційних товариств й система кредитування, на якій базується капіталістичне виробництво, майже не має значіння для них.

Оппенгаймер зазначує, що якщо поборено перші

трудноші придбання капіталу, то продукційні кооперативи є так само кредитоздатні, як кожне перше ліпше капіталістичне підприємство.

Тут на допомогу продукційним кооперативам приходили споживчі товариства в Англії, держава і муніципалітети в Німеччині кооперативні банки, але ці засоби не можуть задоволити потреби в капіталах. Особливо на початку відкриття своєї діяльности найбільше треба капіталів, й саме в в пей час ніхто не відважується довірити свої засоби неокріпшому товариству. Таким чином другою істотною передумовою існування і доброго розвитку продукційних кооперативів є потрібна організація кредиту, що мусить при заснуванню, як також при поширенню підприємств, постачати на вигідних умовах кредит. Инакше, при кредитуванню у сторонніх осіб, продукційні кооперативи дуже легко можуть попасти в їх залежність, а то й зовсім виродитися в капіталістичні підприємства. Звичайно кредитор ніколи не вдоволяється середнім позичковим відсотком, він хоче одержати й премію за ризико на вложений капітал в недосить певне підприємство, і тим вищу, чим більший риск, й хотячи- не хотячи, товариство мусить допустити кредитора до участи в зиску.

Прикладом спроби вирішення питання постачання позичкового капіталу може послужити утворення в Бельгії т.зв. Загального Кооперативного Товариства незалежно стоячого від держави, капіталістичних впливів і споживчої кооперації.

В багатьох країнах існують кооперативні банки, але потреби в матеріяльних засобах так великі, що вони їх не вспівають задовольнити. Напр. в Чехії вимагали від держави утворення фонду у 100 міл. кор.ч. спеціяльно призначеного на фінансування продукційних спілок, що збільшувавби наростаючими відсотками по 50 тисяч до суми 500 міліонів. Але це тільки побожні бажання далекі від здійснення.

Третім питанням дуже трудним для розвязання є питання організації праці, її форми і дисципліни, що вимагається скрізь, де обєднується і співпрацює кілька осіб. Модерне машинове виробництво з його росподілом праці, де сам робітник мусить працювати

У Франції, Чехії

як машина, де одно колесо заходить в карби другого колеса, де робітник працює з руки в руку, де один рух викликає тисячу різних послідовних рухів, вимагає підпорядкування, міцного авторитету й усунення всякого внутрішнього тертя, що затримувалоб хід машини. Тут кожда одиниця, що бере участь в праці, мусить бути підчинена одній волі управителя і підчинятися безумовно його наказам, коли не хоче порушити правильного ходу фабрики і застановити підприємство. Оппенгаймер зазначує, що вимога авторитету дається теоретично погодити з демократичною самоуправою, але практично ще не найдений шлях, що довівби до найвищої форми спільности, де добровільне підпорядкування відбувалося б під керуванням людей визнаних найздібнішими, самообраних урядовців без всякого тертя. Він думає, що заки цей рід виховання /а він признає тільки одиноко необхідне кооперативне виховання, по-за яким для його инше кооперативне виховання не існує/ не відбудеться, себто виховання до добровільного підпорядкування, так довго не буде знайдена розвязка цього найбільш запутаного питання. Тут пани власники підприємства - члени кооперативу повинні підпорядкуватися одному керовникові, що є рівночасно їх слугою.

В наслідок почуття певної незалежности від керовника в продукційному кооперативі, наступає часта зміна в управі, повстають часті невдоволення, повстають часті тертя та незгодини в спокійному правильному рухові підприємства. Управитель, місто присвячувати свою головну увагу на добру постановку технічної і торговельної справи діла, мусить витрачати чимало енергії на зирівнування непорозумінь з робітниками. Ізза цього багато продукційних спілок розвалюється.

З організацією підприємства і його успіхом тісно вяжеться відношення до праці вищої умової чи розумової фахі[illegible]тістів, які являються головним мотором [illegible]алістичних підприємств і взагалі промислового поступу. Вони являються по найбільшій части наймитами приватних підприємств, а ріжниця між ними і робітниками фізичної ручної праці та, що їх підприємець-капіталіст старається заінтересувати в доброму ході підприємства участю в прибутках підприємства й таким чином зводити їх долю зі своєї. Розуміється,

що підприємець має на меті свій власний зиск, для цього він не вагається пожертвувати якусь частину для винагороди вищих своїх урядовців, знаючи, що при цьому попаде і йому чималий зиск. Це збільшення платні інтелігентній праці не мусить йти на рахунок збільшення робочих годин праці, чи скорочення заробітної платні або інтензивнішого напруження сили - "робочих машин", але може бути наслідком вигідніших закупок сировини, осягнення дешевого кредиту, вигідного продажу готових виробів і вкінці, одним словом кажучи, зручнішої організації праці, диспозиції праці, усунення зайвого тертя.

Але робітництво дуже часто вважає їх капіталістичними підприємцями. Між ними двома близнятами одної праці буває глибока прірва, яку з трудом намагаються вже засипувати деякі робітничі організації. Одна праця чорна від праці організаторської, так сказатиб білої, не дається ніяк відділити, без шкоди для обох. Але це, розуміється, дуже важко промощує собі шлях, як серед одних, так і других. Одні звикли дивитися на підчинених собі, а другі на перших як панів - наставників каліталіста. Поки не поборе розуміння спільності інтересів обох, нерівности винагороди праці ріжно кваліфікованих робітників / Стрнад /, доти не буде і найдена розвязка для цього питання організації праці в продукційних спілках.

Слабим місцем організації продукційних спілок є пристосування праці, кількости занятих робітників до умов ринку, його конюнктури. Майже кожда промислова галузь має свій сезон, пору або "кампанію", коли ринок попиту ставить до неї найвищі вимоги, коли підвищення цін вимагає збільшення продукції, тим самим збільшення робітників, й навпаки в часи застою, а то й кризи, добре раціональне ведення підприємства вимагає звільнення певної кількости робітників або скорочення часу праці для всіх робітників, а з тим самим й зменшення заробітної платні. Приватний підприємець не має з цього приводу ніяких турбот ані викидів, для нього стоїть до росподимости широкий ринок праці-"резервова армія праці", з якої він довільно черпає потрібні робочі руки, або звільняє зайві руки, зайвих робітників. Иначе мається справа у робітничих про-

дукційних спілок. Тут чекає їх велика небезпека, що грозить їх існуванню як кооперативам, усміхається приманка капіталістичного зиску, що грозить їм виродитися в капіталістичне підприємство з кооперативною формою. Або в час сприятливої ринкової кон'юнктури доводиться принаймати робітників, бо хоч може і є члени, що не працюють в своїй спілці, але як наймити у чужих підприємствах / а в спілку вступили тому, щоб допомогти своїм товаришам, з якими їх заробітки більше звязані ніж зі спілкою і через те не можуть покинути свого звичайного постійного заняття, або в час несприятливої кон'юнктури доведеться звільнити з праці навіть і своїх членів, бо ринок не може приймати всіх продуктів. В першому випадку продукційне товариство розійдеться зі своєю метою, наймаючи чужу працю, й нічим не ріжниться від капіталістичного підприємства, хіба формою, в другому - нищить добробут загалу членів понище норми екзістенційнімума.

В таких моментах звичайно не кождо устоять продукційні спілки перед спокусою і кидаються в обійми капіталістичних принад або в тяжкі часи опинюються в руках одиниці, що далі веде не під - приємство рахунок і ризико.

Дальшою причиною неуспіху продукційних товариств являється недостаток контролі і докладного рахівництва й калькулячії. Вже було вище згадано про необхідність точних знань відносно ринку збуту. Тут ще треба згадати основні правила ведення підприємства, які дуже часто забувають, нехтують продукційні товариства. На пр. забування робити відписи на обнову будинків і знаряддя. Ми є самі свідками, як тут в Чехії споживчі товариства в наслідок недодержування цього правила переживають тепер крізу. Винагорода праці агентів відбувається дуже часто непропорційно до проданих ними товарів калькуляція своєкоштів в спілковому веденню підприємства далеко складніша ніж в особовому підприємстві і незначні помилки в калькуляції можуть принести необчислені втрати підприємству.

Коли до цього додамо ті умови, серед яких творяться ці товариства, в часах революцій, переворотів заворушень, безробіття, дуже часто пригадково зібраний склад членів, де поруч з поряд - ними, попа-

та навіть існування свого члена або понижує добробут
на свій

дається й всяка голота, непотріби, можливо, що ці люде ніколи самостійно не провадили навіть примітивної майстерні, то нам не буде дивним, чому по кількох літах існування перестають існувати такі товариства. Історія дає докази на це, бо в часах революцій чи неспокою, найбільш виникало продукційних товариств. Лише необхідність існування, загроза голоду й загибелі диктувала цим припадково зібраним людям дисципліну, підпорядкування і співпрацю, але тільки змягчилися ці умови, як не стало того примусу, розбрат і спори руйнували нову організацію й доводили її до руїни. Дослідники стерджують, що на початку товариства навіть розвиваються, щоби в послідних літах зруйнувати навіть те, що сотворили на протязі кількох попередніх.

Оппенгаймер накреслив кілька ступінів трансформації продукційних товариств від кооперативної форми до паразитарної, як він її називає. Перший ступінь зазначується перетворенням організації в кооператив підприємшів, чи як часто називають хазяйчиків. Далі йде обмеження вступу нових членів ріжними труднощами, себто замкненням, поділ зиску не по вложеній праці а капіталах, наймана праця, а ще далі ступінь найгіршого визиску найманої праці, системи потогонної, де панує автократія необмеженого власника.

Це дає привід Оппенгаймерові висловитися / на 114 стор. Siedelungsgen. /: "Так звані продукційні товарства цілого культурного світа приняли не тільки зовнішну форму, але також внутрішню суть паразітизму, вони виглядають не тільки як капіталістичні утвори, але вони є ними справді, ними є і по вигляду й по істоті. Відносини панування у варстаті і заробітна платня в продукційних товариствах, де вони змінилися, змінилися на гірше."

Деяке оправдання для продукційних спілок знаходить Модрачек: 1/ що ні одна форма кооперації не є забезпечена від спокус капіталістичного світа Навіть споживчі товариства виказують деколи негарні відміни. Колиби не були ведені центральними організаціями й досвідченими кооператорами, що дбають про те, щоби залишилися вірними своїм загальним завданням, ледви чи залишилосяби що з рочдельських принципів, 2/ що в продукційних спілках існує [illegible] переривність

звязок членів з товариством,що вимагає иншої організації ніж споживчі товариства,де цей звязок є хвилевий.

Для цього хиби продукційних спілок належить не тільки осуджувати,але й оправдувати і заслуговують захисту більше,ніж які инші кооперативні форми, через те що усунути стан найм—ництва далеко важче ніж для споживчих товариств посередника. На його думку для усунення всіх дефектів організації продукції продукційних спілок треба перевести основну реформу організації продукційних кооперативів.

Вважати,що виробництво є справою не тільки робітника,що переводить технічно процес виробництва, але й справою споживача,що споживає ці продукти, для котрого не байдуже,що і якої якости виробляються і що й справою тих,що свій капітал вложили в дане виробництво.не в тому вже змислі,щоби самовладно вирішувати всі справи виробництва,як це видно в капіталістичному виробництві,але зацікавлені в тому, щоби цей капітал обновлювався і не споживався, не нищився безповоротно в процесі виробництва,беручи на увагу інтереси цих трьох чинників,вимагає він участи в управі всім трьом чинникам,але не тільки робітників,як виробників. Продукційне товариство заводить не самоуправу праці,але тільки рівноправність праці с.т. співучасть занятих в управі закладу.

Для цього вимагає він мішаної форми управління справами товариства,опертої на з'єднанню демократичного принципу з аристократичним. Не маю змоги довше зупинятися над мотивами,але коротко з'ясую суть його вимог:

1/ Обмеження прав загальних зборів, на яких часто баламутять недосвідчені молодики й демагоги.

2/ Замість Управи й Надзірної Ради - утворення широкого управляючого комітету,з якого виділяється Управа й ревізори,і

3/ Утворення особливої курії,зложеної із фундаторів-закладників товариства,до якої належалиб права вибору управи.

Це малоби те значіння,що забезпечувавсяби закладникам постійний вплив у кооперативі,а управа оперлаясяби на найінтелегентніших членів - ніби якусь демократичну аристократію.

Друга реформа,що Управлякча Рада й Надзірна

виключно

Рада складалисяби з 2/3 не занятих у виробництві і 1/3 із занятих ровітників. Дальшою вимогою є постійність капіталу, утворення переводних й непереводних паїв, приписування дивідендів до паїв, мирові товариські суди, помірковане й моральне право.

Я навмисне наводжу цей проєкт реформи з простої цікавости, про існування подібних спроб найти вихід з тяжкого становища.

Переходимо до огляду думок, що торкаються обговорюваного питання. Почнемо з Ш. Жіда, у якого думки відбули свою еволюцію. В циклю викладів виданих під назвою "кооперація" заповідає він прихід в роді другого Сміта для обгрунтування політичної економії не з точки погляду виробника, а споживача, чому надає він величезне значіння - поставлення знову господарства з голови на ноги, на його правдиву базу. Зразу він стоїть на грунті погляду т.зв. школи споживче-кооперативної, що пробує збудувати свою власну економічну науку, має свій соціяльний погляд й ідеал будучої суспільности. Він навіть окреслює навіть три етапи розвитку для споживчої кооперації від росподілу добр через організацію промислового виробництва до організації сільсько-господарського виробництва.

Згодом та початкова крайність поглядів на розвиток кооперації тупується певною поміркованістю. Вже в своїй книжці "Майбутнє продукційних кооперативів" /стор. 11/ каже в одній зі своїх лекцій, виголошених в 1923 р. у франц. коллєжі:

" Після цього погляду /про слабий розвиток продукційної кооперації - прим./ зовсім знеохочуючого, чи маємо ми зробити висновок, що треба заповідати на все майбутнє для продукційних спілок, навіть якби вони не були засуджені на загибель, що вони будуть замкнені в тісній обмеженій царині свого малого світу. Ні, такого висновку абсолютно не треба. Є ще нові поля, що можуть одчинятися перед ними й які ще не досить досліджені"

Такі поля для можливого розвитку продукційної кооперації вказує він в риболовлі, в організації інтелектуальної праці, театру, публіцистики, артистичної праці, інженерії й инших фахів, в сільському господарстві, робочих артілях, праці на замовлення, доручення чи підряд. Дуже цікавий погляд на майбутнє

кооперації в цілій системі господарській знаходимо в його лекції про "контроль цін " споживчими кооперативами й організаціями продуцентів, де майбутнє уявляється в формі одної кольосальної організації о двох головах - з одного боку всі робітники об'єднані в загальній кооперації праці - інтернаціональній, з другого боку загальне об'єднання промисловців - в формі трестів, теж в міжнародніх рямках. Між ними панує безмежний антагонізм, що може довести до катастрофи. Але тут примирити має їх загал суспільства - споживачі, що завжди платить гарач чи то за війну, чи мир між ними двома могутніми противниками. Тільки зорганізоване суспільство, як споживачі, теж в могутню міжнародню організацію можуть установити рівновагу. Таким чином, тому що трести фабрикантів знайдуться охопленими з одного боку організацією робітників, що претендують на підняття платні, а з другого боку, організацією споживачів, що противиться підйому цін, під тим подвійним давлінням вони будуть приневолені шукати свого зиску в одинокій сфері, що їм залишиться, де вже вперто працюють, а саме в зменшенню коштів виробництва.

Вже тут погляд значно змодифікований в порівнанню з раніщим; вже споживча кооперація не являється одиноким вибранцем для реорганізації господарства, але поруч допущені ще два фактори праця зорганізована й організований капітал. Це та трійця, що має мати вплив на людське господарство і в ній вже не залишається місце для продукційної кооперації, а навіть для виробництва споживчих кооперативів, хиба лише в підрядній ролі, що не буде мати впливу в загально людськім господарстві.

Найвизначнішими представниками доктрини споживчо-кооперативної являються п-ство Вебби. Піддавши основному аналізові продукційні товариства й признавши продукційні товариства з індивідуалістичними інтересами антидемократичними утворами, що існуючи малими скупинами як самоуправлювані організації вже на підставі своєї діяльности мусять вести з собою боротьбу на життя і смерть, або об'єднавшися зможуть диктувати суспільству ціни й якість товарів. Бо всі продукційні товариства чи то будуть купуючі працю капіталісти, чи купуючі капітал робітники, чи одно й друге разом є в своїх інтересах прямо протилежні загальним інтересам. За те споживчі товариства дбають

про те,щоби досягнути для своїх членів низькі ціни і продукт доброї якости,елемінувавши зиск торговця й виробника. Розподіляючи зиски по закупках,вони представляють систему,що веде до управи торгу й виробництва в інтересах загалу споживачів,являючися виразником загального інтересу.

Мимоходом треба згадати той напрямок думок,який в Німеччині заступали Губер,а особливо його послідовник К.Мундінґ,про яких згадує Оппенгаймер,а який носить у його назву соціяльно-реформістичного споживчого товариства,що добачає в кооперативі громади чи місцевости найвищий ідеал практичної господарської діяльности. Різниця між Оппенгаймерівською оселею кооперативною є та, що цьому реформістичному споживчому кооперативі має творити підставу споживчий кооператив,що відріжнявсяби від звичайної відомої форми тим,що розподілявби зиски чи переплати не відповідно закупок,але обертав їх в капітал і оприсентовував членам. Ці накопичені зиски мають служити для того,щоби закупити землю і місця для будівлі, для збудування домів і продукційних варстатів.

Такий плян має величезне значіння,колиб справді удалося задержати ті величезні матеріяльні засоби,замість роспорошувати, і використати з продукційною метою. Ця ідея міститься в пляні утворення соціяльного капіталу.

Одначе цей плян має великі трудноші до зреалізування. Бо зиск повертаний дивідендами на закупки членам назад в найнесприятливішому часі,десь коло Різдва, був тою приманкою,що вабив нових членів до товариства,і треба сумніватися,що коли не стане цеї приманки,члени кооперативу будуть цікавитися своїм кооперативом, а нечлени робітники не будучи ще добре освідомленими о тих великих завданнях,схотять масово вступати до новозаснованих товариств. А масовий вступ є підставою для поширення діяльности дальшими підприємствами.

По огляді думок,які ставлять в підставі дальших починань кооперації,споживчі кооперативи,належить спинитися і на тих думках,що в центрі соціяльно-економічного ідеалу ставлять об'єднання продуцентів - продукційну кооперацію. Тут дуже цікаву концепцію дав Оппенгаймер в своєму об'єктивному творі " Siedelungsgenossenschaft "

Аналізуючи минулі і сучасні суспільно-еконо-

мичні відносини, визнання їх незадовльняючими і необхідну негайну реформу цих відносин, він дошукується коріння цього лиха і цією останньою причиною хороби соціяльного організму /а він як лікар дуже любить показувати на анальогію між організмом біольогічним і суспільним організмом/ вважає /261/ приватну власність на непродуковані продукційні засоби, на землю. Вистарчить усунути цей корінь лиха, як зникнуть нараз всі хороби, що обсіли соціяльний організм і буде знайдена розвязка сучасного соціяльного питання аграрного, промислового, робітничого питання і других звязаних з ними.

Подаючи діягноз хороби він висловлюється лікарськими термінами і приписує рецепт і всі засоби лікування цієї хороби. Перебираючи ріжні поради і засоби уживані дотепер до лікування хороби, вважає їх недостаточними, бо вони не причинюються до корінного вилікування зла, а лише до тимчасового гоєння ран обмеженого числа індівідів, а не цілого суспільства, або, даючи деякі позитивні наслідки, не мають підстав до безмежного розвитку. Не задовольняючися порадами, плянами й вже випрактикуваними способами, але вибираючи те з них, що може принести багаті наслідки, будує свій плян.

Не вірить він в чудо державної всемогутности, що одним рухом вилікувалаби суспільство з безнадійного стану, навпаки стоїть він на становищі лібералізму чи лясеферізму, сподівається спасіння /299/ від вільної гри господарських сил.

Важну ролю господарської революції, що на початку 19.в. майже безкровно змінила цілий господарський уклад, призначує Оппенгаймер виконати в сучасному господарському устрою продукційній кооперації сільського господарства, що має як образово представляє, визволити суспільний організм з цупких обіймів тисячних рамен поліпа, соціяльного лиха.

Як давня господарська революція відбулася в наслідок технічних винаходів, так сучасна малаб відбутися в наслідок винаходу соціяльної натури, нової суспільної організації без штучности але природнім шляхом, наче якась зараза, повесть пронестися по цілому світі.

Чому призначує він таку величезну ролю новій суспільній формі організації господарства, продукційній артілі сільського господарства?

Спільна порука вільно обєднаних членів дає можливість досягнути великі фінансові засоби для набуття землі. Робітнича хліборобська спілка є одиноким прикладом, що в цілому обсягу кредитового господарства дає певну гарантію і забезпеку, що позичка буде повернена серед всяких конюнктурних умов, що ця форма гарантії певности і поступу.

Ця форма має перевагу над одноособовими підприємствами так землевласників, дідичів, як селян, тому що задовольняє особистий інтерес кождого члена, який знає, що працює з відданням для спільного підприємства, а тим самми на себе самого /отже дає ці вигоди, які має дрібне селянське господарство, а якої не має велике поміщицьке/, що дальше дає переваги великого господарства, що перемагають дрібні селянські господарства, але які не приносять ніякої користи поміщицькому господарству, що користується найманою працею, понижуючи ці якости великого господарства.

У великому господарстві моглиби бути переведені раціональні економичні і техничні уліпшення: як дренаж, усунення смуговости, поліпшення скотарства, перерібка, збут, економізація на межах, дорогах, будинках, плотах, живоплотах, криницях, коротко-економізація капіталу, часу робочого, раціональний поділ праці, і одним словом кажучи, раціональне ведення господарства, як це вже мається в промисловості.

Зовсім природньо, що булоби дуже важко спонукати самостійних селян, що досі залюблені в своїй королівській незалежности вільного селянина до з'єднання в одному кооперативі і примусити зректися цієї королівської самостійности на користь добровільного підпорядкування. Вкінці Оппенгаймер не вірить в можливість утворення продукційного кооперативу з самостійних селян, бо така організація не моглаби бути инакшою як капіталістичною. Для цієї форми надаються на його думку найкраще або сільсько-господарські робітники або ті безробітні промислові робітники, котрим загрожує голод або життя з публичної милостині.

Справа керування цеї форми є далеко легчою від керування промислового продукційного кооперативу, через те що там вимагається від керовника - директора уміння пристосування виробництва добвічних хитань конюнктури, яку звичайні робітники не можуть

передбачати, а тим менше розуміти /одним словом - хиткість і непевність успіху в залежности від цих політичних умов, від несподіваних часто фактів/ і це часто доводить до непорозумінь і розвалу промислових продукційних спілок; зовсім инакше мається справа в продукційній хліборобській спілці, де наглі зміни виробництва є можливі в обмеженій степені, а навіть коли трапиться неуспіх, то кождий кооператор бачить, що в цій окрузі не тільки він, але також сусіди мусять терпіти від неврожаю чи низьких цін.

Дальше, ця форма не так дуже звязана з ринком збуту, як продукційні промислові спілки. Риночність сільсько-господарської продукційної артілі далеко менша ніж продукційної промислової спілки. Ціни риночні не так дошкульно відбиваються на існуванню членів, бо найнеобхідніші засоби до існування маються в артілі і не потрібно їх добувати шляхом обміну, а як що й збуває хліборобська спілка на широкий ринок, то, будучи многостороннім господарством, може збувати якраз ті вироби, яких ціни на ринку високі, а споживати у власному господарстві продукти, яких ціни низькі у порівнанню з иншими продуктами.

Ця форма зовсім не суперечить головній вимозі, щоб член товариства був незалежний в старанню про власну родину - сімю, про власний дім, про свої власні потреби і нахили, що вважаються найшляхотнішим добром сільського життя.

Ця форма не підлягає законові трансформації, бо з приростом нових членів не зростають трудноші придбання кредиту, збуту продуктів і удержання дисципліни в закладі, противно, зріст членів тут бажаний подібно як в споживчому кооперативі, бо від інтензивности сільського господарства ростуть вигоди для всіх членів.

Оппенгаймер так вірить в ці переваги, що /381/ він певний, що тільки треба одної щасливої спроби, щоби ця форма поширилася по заселеній землі далеко скорше, ніж залізниці і електричне світло. Цеї думки держиться він до 1922 р. хоч свою працю написав ще в 1896 р.

/386/ Без державної допомоги або приватньої, зі своїх власних сил сільсько господарська артіль довершить побідний похід по цілому світі. Вона є не тільки приватно-господарським організмом, але також

національно господарським зародком. В ній криються далекосяглі сили, що мусять для неї асимілювати все окруження без революції, без нових законів; вона сама по собі підоймою господарської реформи.

Менш далекосяглими змінами в сучасній формі продукційних спілок відзначаються шляхи Модрачка і Альбрехта Тома. Модрачек являється прихильником до зреформованого копартнершіпу, системи podilnictv -а, участи робітництва в зисках підприємства, участи в володінню в акціях підприємства і, вкінці, в управі підприємства, права контролю наслідків діяльности підприємства і співвідповідальности за підприємство.

Альбрехт Тома йдучи за думкою Ш. Жіда, яку він висловив про майбутнє продукційної кооперації і за думкою члена управи загального французького професійного союзу Durbeuil -а, що питання розвязки робітничого питання належить не лише досягненню найбільших матеріяльних вигод, але в досягненню задоволення незалежности, якою користується селянин. Отже опираючися на ці думки, він разом з Durbeuil -ом думає, що розвязка проблеми лежить в робітничій артілі, по французьки - командітні артілі - в такій організації праці, де в наслідок функціонального поділу праці в великих підприємствах є можливо завести для всіх стадій робочого процесу - самоуправу і відповідальність, що будуть понукувати робітника працювати з таким захопленням, як працює сьогодня селянин, де доля відповідальности паде на кождого, чи він стоїть в гієрархічній драбині низько чи високо, - відповідно до його здібностей.

Конкретно А. Тома пропонує споживчим кооперативам доручити на підставі умови поодиноким відповідальним групам робітників виконання певних робіт, що характеризуються техничною єдністю, і які можуть бути виділені без шкоди для комерційної техничної цілости і єдности підприємства. Шляхом утвореня таких робочих артілей і складення кооперативних робочих умов сподіється зблизитися до розвязки наболілої проблеми усунення наємної праці і усунення суперечности, що існує між продукційними відділами споживчої кооперації і продукційними товариствами.

Його думка вилилася в таку резолюцію-побажання XI інтернаціонального кооперативного конгресу 1 -4 вересня 1924 р. в Генті: Є бажаним, щоби кооперативи всіх видів у відношенню до своїх службовців

и робітників доручивши кооперативним групам робітників фізичної праці, вільне але відповідальне ведення таких закладових частин, котрих особливий технічний характер дозволяє відділення від загального комерційного і фінансового ведення керування, і щоби вони /кооперативи/ таким чином були прикладом організації праці для приватних заводів - організації праці - що відповідає найширшим побажанням робітництва.

Як бачимо цей проєкт свідчить про понехання всяких надій на продукційну кооперацію, про признання слабости продукційної кооперації як що до капіталу так що до самостійного комерційного ведення ні від кого незалежного підприємства, але вимагає тільки усамостійнення частини продукційного процесу, залишення виконання фізичної праці самим виконавцям цеї праці. Його можна рахувати спробою частинної розвязки але не цілковитої цього дуже складного питання.

Ф. Микуляк.

Джерела:

1. The fifty forthannual cooperative Congress 1922.
2. General coperative Survey - 1919.
3. 48-th Annual Cooperative Congress - Lancaster 1916.
4. Zpráva o činnosti v roce 1923. Ústř.Sv.č.s.dr.
5. Výroční zpráva Velkonák.Spol.kons.družstev 1923
6. Zpráva ku 11.řádnému Sjezdu Svazu č.s.výrobních a pracovních družstev v Praze. 1923.
7. Jahrbuch des Zentralverbandes deutscher Konsumvereine. 1923.
8. Soisante années de la société coopérative Anglaisede Gros 1924.
9. International Cooperative Bulettin 1.1925.
10. Cooperative Educator N.I. 1925.
11. Fr. Modráček: Samospráva Práce - 1918.
12. Oppenheimer: Die Siedlungsgenossenschaft 1923.
13. Strnad: Výrobní a pracovní družstva.
14. F. Hall: Cooperative capital, its accumulation and employment.

15. W.G.Harrison: The best means of developing the Productive Side of the Movement 1913.
16. A.Paper: Cooperative Production. 1886.
17. Ch. Gide : L.Avenir des coopératives de Production 23.
18. " : La Coopérative de Production à l'étranger. Angleterre et Italie.
19. " : Du contrôle des Prix par les organisations privées de producteurs ou de consummateurs.
20. S.&B.Webb: Die genossenschaftliche Gemeinwirtschaft.
21. " : Die Genossenschaftsbewegung der Konsumenten.
22. А.А. Николаев: Теорія и практика кооперативнаго движенія. 1922.т.2.

oooooooooooooooooo
oooooooooooooooo
ooo - oooo

М. Литвицький.

РОЛЬ КООПЕРАЦІЇ У ВІДРОДЖЕННІ цукрової промисловости на У К Р А Ї Н І.

Коли ми спинимося уважніше над запитанням, з якими здобутками революції і горожанської війни Україна вийде в склад самостійних і незалежних держав, то не зможемо не узнати, що с а м и м головним придбанням будет те, що селянське господарство на Україні набере всіх ознак типу дрібного трудового господарства.

Повороту великих приватно-власницьких навіть націоналізовано-державницьких латіфундій не може бути. Переконують в цьому не лишень загальна тенденція в соціяльно-політичному житті народів, а і де-які дрібніші ознаки. Серед них перше місце займає яскраво виявлене бажання селянства залишити за собою абсолютне право безпосередньо розпоряжатися земельним фондом України. Доказом цього є та велика перемога українського селянства над большовицькою владою, яку воно одержало в процесі боротьби за денаціоналізацію земельного фонду, який мав би на думку націоналізаторів-большовиків, забезпечити відродження цукрової промисловости України.

Другою ознакою, що підтверджує правдивість вищеозначеного твердження безперечно треба вважати ті настрої, які запанували в рядах колишніх великих власників української землі та всіх тих, хто вважає себе призначеним опікуватися долею України (хоч українцями вони ніколи й не були).

Цілком виразно позначився цей настрій на з'їзді „русских деятелей по сельскому хозяйству", який відбувся в Празі в половині квітня 1924 р. Заслухавши і обміркувавши десятки докладів, в яких між иншим спинялися і над умовами економичного відродження Росії в довоєнних кордонах та над формами цього відродження, учасники з'їзду (що складалися в переважному числі з реакційних елементів російського суспільства) ні словом не обмовилися про відродження великої земельної власности. А в практичній політичній діяльности (оскільки вона в умова

еміграції дозволяє утворювати трівкі державні концепції майбутньої Росії) тіх самі елементи опреділенно говорять, що значило, мовляв, для українського населення те, що українська влада оддавала йому ч у ж у землю. От побачимо який ефект буде тоді, коли м и віддамо тому ж населенню с в о ю землю".

Звичайно будувати що небудь на такому політичному хонгльорстві не можна, але це все одначе покладає на нас обов'язок взятися за пильне виучування всього того, що відбувається і твориться зараз на Україні з тим, щоб і свою наукову та учебну роботу поставити в органичний звязок з тими явищами (моментами), які при всяких обставинах являються корисними для української нації; з тим, щоб у відповідних моментах прийти на поміч нації своєю працею, а, в разі можливости працювати безпосередньо, мати цілком виясненний напрямок цієї праці.

Щоб до певної міри визначити напрямну нашої учебної діяльности мусимо провести певну аналогію між капіталістичним і трудовим господарством. В той час, коли великий капітал у всіх галузях своєї діяльности має с в о ю, йому одному властиву, а к ц і й н у форму ведення колективних підприємств, так само і дрібне т р у д о в е господарство має свою, знову ж таки й о м у о д н о м у властиву, форму для ведення колективних підприємств - ф о р м у к о о п е р а т и в н у.

Наші учені економисти для своїх висновків оперують, головним чином, матеріялом, що дається капіталистичною формою організації народнього господарства. Це зрозуміло, бо й справді легче вивчати чи критикувати існуюче, ніж витрачати енергію на утворення форм організації того типу господарства, який начеб-то призначений на повільне завмірання. Але цей тип живе і нам кооператорам, прийнявши під увагу зазначений вище напрямок в науковій діяльности наших економистів, необхідно занятися твореннем нових організаційних форм, що відповідали б вимогам трудового господарства, яким, як ми зауважили, має бути сільське господарство на Україні.

Обєктом уваги кооператорів у даний момент мають бути де-які моменти зі сфери промислового життя України.

Щоб краще з'орієнтуватися в тому, в який бік напрявити свою ініціятиву з метою творення кооперативних форм організації промисловости на Україні, спинимось на слідуючих трьох обставинах:

1. На спеціяльних властивостях основного засобу хліборобської продукції - з е м л і.

2. На характері розвитку промисловости і захоплен-

ня нею більшого чи меншого числа членів даної нації.

3. Руки, в котрих спочиває ініціятива організації і порядкування промисловими підприємствами в даній країні.

Як спеціяльну властивість основного засобу хліборобської продукції - ЗЕМЛІ - ми бєремо факт, що земельні простори не збільшуються в своїх розмірах, в той час як населення, що потрібує засобів для свого вижившення, невпинно зростає.

Для України це має величезне значіння, бо що року сотки тисяч українців примушені були кидати рідну землю і "в світах" шукати щастя-долі, а, між иншим, властивости укр. грунту, при певних умовах, дозволяють удержати це населення у себе вдома.

Правда, коли ми порівняємо густавину хліборобського населення у відношенню до площі орної землі, то зобачимо що Україна є найгустіше заселеною країнов:

Назва Країни:	Число душ хліборобського населення на 100 дес. орної землі:	На який час:
Україна		
а) східні землі (Кубань) !)	93	1.I.24 р.
б) центральні (Вел.Укр.) !!)	123	в 1907 р.
в) західні (Галичина)	?	
Німеччина	107	"
Франція	84	"
Англія !!)	79	"

Але коли ми порівняємо загальне число населення даної країни до розмірів її території, то матимемо зовсім иншу картину:

!) На підставі даних з рукопису І.Іваськка. Кубань. Економичний нарис.

!!) І.Фещенко-Чопівський. Екон. Геогр. України.

Назва країни.	Рік.	Число мешканців на 1 кв. км.
Бельгія	1907 !)	246
Голандія	"	172
Англія	"	140
Японія	"	123
Україна: Кубань		36,6
а) східні Чорном	1914 !!)	27,5
б) центральні	1907 !)	60
	1918 !)	69
в) західні		
Галичина	1914 !!!)	97,6
Закарпаття	" !!!)	38,7

Таким чином, ми бачимо, що перед Україною в сфері створення умов, які сприяли б збільшенню числа населення на одиницю території, одкриваються величезні можливости.

Ще з більшою яскравістю представиться нам правдивість цього твердження, коли ми візьмемо під увагу надзвичайно слабий розвиток на Україні промисловости взагалі та число членів укр. нації, які були заняті своєю працею в промисловому житті України.

Говорять про це слідуючі цифрові дані, про розподіл робочої сили різних націй:

Країни:	Характер праці.			
	Хлібороб.	Промисел.	Торговля.	Инша праця
Україна !)	74,5 %	9 %	5,3 %	11,2 %
Чехословаччина!!)	39,6 %	38,8 %	?	?
Німеччина !!!)	28,6 %	42,7 %	13,4 %	?
Англія !!!)	12,7 %	52,8 %	?	?

Цифри для України мають на увазі всю людність, що

!) Ів. Фещенко-Чопівський. Ек.Геогр. Укр. ст. 26.
!!)
!!!) Проф. К.Г.Воблий. Економична Географія України. ст. 35.

заселювала її територію. Коли ми схочемо розшифрувати їх і вияснити, який же відсоток з цих цифр припадає на українців, то матимемо таку картину:

Характер нехліборобської праці населення України:	% од загального числа по перепису 1897 р.	В абсолютних цифрах.	% од загального числа осіб занятих даною працею.	
Промисл. обр.: Всього	9,0 %	3.342.600	100	-
Україн.	5,1 %	1.326.000	-	39,7
Торгівля: всього	5,3 %	1.968.420	100	-
українців	0,8 %	208.000	-	10,6
Транспорт: всього	1,4 %	518.000	100	-
українців	0,7 %	182.000	-	35,5
Поденна пр.: всього	4,8 %	1.782.720	100	-
україн.	3,5 %	910.000	-	51,0
Всяка инша всього	5,0 %	1.850.000	100	-
праця !): українців	2,4 %	624.000	-	33,8

Ми бачимо, яке до смішного мале число українців має заробіток од праці в промисловости на Україні. Правда, що це цифри за старі, але навряд чи за останній час вони значно змінилися на користь українців.

Чому це так нам стане ясно, коли ми подивимось в чиїх руках спочиває ініціятива організації і порядкування промисловими підприємствами на Україні. Ми навмисне вибіраємо ті підприємства, які найтісніше звязані з сільськогосподарським промислом і значить найглибше захоплюють інтереси трудового господаря.

З наведеної на слідуючій сторінці таблиці яскраво випливає те ненормальне становище в цій галузі економичного життя України, з яким повинен боротися кожний свідомий українець взагалі, а в першу чергу кооператор, що з огляду на с а м у п р и р о д у к о о п е р а ц і ї мусить бути речником інтересів трудового господаря.

!) По вирахованнях О. Русова. З економичної Геогр. Ів. Фещенко-Чопівського.

В чиїх руках перебували промислові підпр. на Україні до і на 1/I 1922 року.

Назва підприємств.	Старі власники: Акц.с-ки жидівсько-польсько-моск. і закордонні капітали.	Москалі	Жиди	Українці	Поляки	Гром. уст.	Інші	Разом	На 1/I 22 р. було в експлоатації у % держ.	прив.ос
Цукроварні	59,4 %	23,3	-	5,5	7,8	-	3,9	100	-	-
Тартаки і фанеропильні	-	6,1	56,0	3,4	28,4	-	5,3	100	89,7	10,3
Сільсько-господарське машинобудів.	34,5 %	10,4	48,3	1,75	-	5,2	-	100	86,2	13,8
Млини, круподерки, просорушки і маслобойки	2,9 %	28,2	47,8	10,4	4,3	1,5	5,2	100	27,2	72,8
Гарбарські	3,7 %	6,8	81,0	3,7	-	1,6	3,2	100	42,5	57,5

Отже увага кооператорів мусить бути скерована насамперед в бік створення кооперативних форм організації для тих галузів промисловости, які найтіснішe звязані з сільським господарством і по суті своїй являються логичним завершенням сільсько-господарської діяльности трудового господаря.

В першу чергу кооперація мусить звернути увагу на цукрову промисловість і то не тільки через те, що ця промисловість має величезне шзначіння для кожної держави, як такої, а й тому, що вона органічно звязана з сільським господарством України. Вона є надзвичайно трудойомкою і поплатною, а значить при запровадженню і раціональному веденню її можна в значній мірі привязати населення до своєї землі, давши йому можливість одержувати з неї найбільші заробітки, в формі ПОВНОЇ СУМИ РИНОЧНОЇ ВАРТОСТИ ПРОДУКТУ, ВИРОБЛЕНОГО В ПРОЦЕСІ ЙОГО ГОСПОДАРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТИ.

Такі вигоди були відчуті укр. населенням ще й до війни, як про це свідчить і поступовий зріст площі селянських буряових плантацій. По переписові 1916 р. ця картина виглядала так: (див. табл. на др. сторінці).

.....

Само собою зрозуміло, що, при такій активній заінтересованости укр. селянства в цукровій промисловости, кооперація не могла залишитися цілком пасивною. І справді мибачимо як поступово кооперація завойовує в ній певне місце, головним чином, як організатор збуту цукрового буряка з селянських плантацій.

Ми не будемо докладно спинятися на цьому періоді діяльности укр. кооперації. Тих, хто цікавиться нею, відсилаю до своєї праці-"С-Господарська кооперація і її завдання на Україні" , а прийдемо одразу до ролі кооперації в цукровій промисловости тепер, коли од кооператізації її цілком залежить, на нашу думку, і сама проблема відродження цукрової промисловости на Україні.

До такого висновку не можеш не прийти, коли докладно проаналізуєш той процес боротьби, яку видержало укр. населення з большовицькой владою, яка заходилася коло розвязання проблеми відродження цукрової промисловости.

Співвідношення площі бурякових плантацій до загальної площі землі, управленої селянами і поміщиками під засів с-госп. рослин. (За п. Ландо. "Свеклосахарная промишленность України і аграрний вопрос").

Губернії	У селян.			У поміщиків.			Всього під буряками	
	Заг. площа засіву.	Бурякові плантації	%-ве відношення бурякових плантацій до заг. пл. зас.	Площа засіву	Під буряками	%-ве відношення	Ч-о д. під буряками	% сел. бурякових плантацій
Київська	1.444,8	52,5	3,63 %	571,8	141,9	24,81	194,4	27,0 %
Волинська	884,2	9,0	1,02 %	200,5	27,7	13,81	36,7	24,6 %
Подільськ.	1.198,8	28,3	2,36 %	568,3	113,4	19,95	141,7	20,0 %
Херсонськ.	2.872,9	4,2	0,15 %	738,8	13,1	1,97	17,3	24,2 %
Курська	1.713,7	13,8	0,81 %	274,8	88,2	32,10	102,0	13,5 %
Полтав.	1.869,2	1,3	0,07 %	437,0	32,4	7,41	33,7	3,8 %
Харків.	1.765,2	18,0	1,02 %	299,3	60,8	20,31	78,8	22,8 %
Чернигів.	1.377,3	2,6	0,19 %	100,0	32,4	32,40	35,0	7,4 %

Примітка: Площа засіву чи то під с-госп. рослинами взагалі, чи то під буряками взята в тисячах.

Ця промисловість за час панування большовиків страшенно підупала, як це видно зі слідуючих даних: (Дані кампанії 1914/15 року взяті за сто).

Характер операцій	1914/15	1919/20	1920/21
Засіяно буряків	100%	55,6	25,9
Зацілило засіву	100	38,1	20,4
Приставлено	100	18,8	7,6
Перерґблено	100	10,3	6,2
Здобуто цукру	100	4,6	5,3

На такі висліди звичайно впливала боротьба, яку повело селянство проти влади, що 16.I.1919 р. видала декрет про націоналізацію цукрової промисловости на Україні. По цьому декрету "всі рафінадні, пісочно-рафінадні і пісочні заводи і все що цим заводам належит, в тому числі будинки, помешкання для робітників, поля заводнення (орошення), маточні висадки, живий і мертвий інвентар, оголошуються майном УССР.

§ 2. Всі землі за виключенням селянських, в сівообороті яких в один з останніх пяти років, себ-то з 1913/14 рр. була рука, засіяна цукровим буряком, в повному складі зо всіма угоддями, лісами, торфяними болотами і иншими польовими копалинами, водами і т.д., зо всіма будівлями, будинками, живим і мертвим реманентом, і не залежно від того, кому б вони не належали, визнаються недоторканим земельним фондом націоналізованих цукроварень.

§ 6. Керовництво господарством, спосіб обробітку землі і т.п. належить головному управлінню цукровою промисловістю і його установам (органам) на місцях."

Роблячи відповідні розрахунки, оперті на багатом статистичному матеріялі, один з поважних знатоків цукрової промисловости на Україні п. Ландо, приходить до висновків, що "за цукроварнями України треба було б закріпити біля 3.000.000 дес., себ-то площу майже рівну всій посівній площі приватно-власницьких земель", а це значило, що додаткового наділу землею з панських маєтків так довго очікуваного і такими колосальними жертвами заслуженого, українське селянство не мало одержати.

Починається завзята і уперта боротьба скривдженого і ошуканого в своїх найсвятіших мріях селянства з "робоче-селянською" владою. Яскравий малюнок цієї бо-

ротьби подає один зі звітів про стан цукрової промисловости на 1/IX 1921 р. "Підготування компанії будучого року минулими двома місяцями посувалося дуже мляво. Пояснюється це, головним чином, тим опором, який селянство на Україні чинить при одводі земель цукроварням... Цукроварням достоменнісенько крок за кроком доводиться одвойовувати землю під озимину. А там, де селянство примушено поступитись і відвести потрібну площу - там почасти воно вживає инших засобів боротьби, а саме: або заорює і засіває відведену площу, або ж, користуючись з господарської кволости цукроварень, виповідає їм бойкот і відмовляється від оранки і засіву відведеної їм землі. Бойкот отой иноді переводиться послідовно, набираючи форм відмови впорання, а далі і підвозки урожаю".

Як цікаву ілюстрацію шукання селянством виходу зі скрутного становища треба навести слідуючу цітату з докладу одного з представників київського району, що особисто об'їздив цукроварні. Він каже: "на багатьох заводах селяне, зачувши, що з націоналізацією цукроварень до них переходить і земля, пропонували переробити всі цукроварні на миловарні або на заводи для вичинки шкір".

Сам народній комісар хліборобства в своїому докладі про зміни, вироблені до існуючого декрету про націоналізацію цукрової промисловости на Україні, виголошеному на з'їзді "ТРУДЦУКРУ", примушений був констатувати, що "ми самі не збудуємо господарства, коли навкруги нас буде яскраво вороже, підозріле селянське море. Ось чому прийшлось змінити декрет".

Таким чином прийшло до вид-ання нового декрету од 16/У. 1919 р., але і він не задовольнив інтересів селянства. Боротьба продовжувалася далі і закінчилася блискучою перемогою селянства.

5.II.20 р. укр. рев. комітет видає закон, котрий разом з незадовго перед тим опублікованими "основними началами земельного дєда на Україні", позначив собою капітуляцію влади перед селянством. В § 4 говориться: "всі совітські господарства, що утворилися в минулому році з бувших поміщицьких земель, переходять в безпосереднє користування безземельного і малоземельного селянства". Виняток складають лише землі, необхідні для утворення зразкових господарств і дослідних станцій і те не иначе, як "з відома самих селян".

В газеті к "Большевик" №47 од 23.II.20 р. з підкресленням писалося: "Всякі партії, котрі будуть агітувати за комуни, та за радянські господарства, вонк

не знають потреби селян, вони їм вороги. Наша партія большовиків-комуністів проти всяких радянських господарств; вона прямо каже: "земля селянам, хай вони самі її обробляють, ніхто не сміє над ними командувати."

Як би не замасковували своєї поразки большовики, одначе инакше, як капітуляцією їх перед селянством, не можна назвати зафіксовану законом 5.II. нову позицію партії большовиків-комуністів "проти всяких радянських господарств".

Але, капітулюючи перед селянством в питанню про право розпоряжатися і порядкувати українською землею, большовики залишили за собою можливість в значній мірі позбавити трудове населення повної суми вигід, які може дати йому таке право, коли під цею сумою вигід розуміти п р а в о і н е о б х і д н і с т ь трудовому населенню користуватися повною сумою вартости випродукованого своєю працею продукту (цукру).

В правдивости цього переконує нас позиція, на якій стоїть такий, начеб-то прихильник укр. селянства, п. Ландо, який заявляє: "не можна, звичайно, не визнати, що цукрова промисловість України і Росії повинна бути об'єднана в є д и н и й трест, бо продукт вона виробляє єдиний і монопольний для всієї федерації, а тісно звязана з цією промисловістю а г р а р н а, ф і н а н с о в а і м и т н а політика також повинна бути у н і ф і к о в а н а - є д и н а." !)

Тому-то до цієї "капітуляції", що зафіксована декретом від 5.II.20 р. і ми тут і укр. народ там - у себе вдома-повинні поставитися з великою обережністю тим паче, що коли ми глибше вдумаємося в проце боротьби переведеної селянством, то прийдемо до висновку, що вона провадилась з подвійною метою, яку зформулювати можна було б так:

1. З одного боку селянство в усіх сил змагалося здійснити своє право на одержання землі для поповнення своїх наділів; закріпіти за собою, так би мовити, п е р ш у ч е р г у при розподілі колишніх великопанських земель;

2. а з другого боку-взяти в свої руки розпорядження і завідування цукроварнями, як підприємствами, що безперечно, являються по своїй суті лише логичним завершенням перебудови системи селянського господар-

---

!) В.Ландо. Стан цукрової промисловости. ст. 32.

ства на більш культурних засадах, з обовязковим включенням в свій плодозмін і бурякової руки.

Яскравим доказом цього можуть бути "факти останнього часу, коли з першими вістками про згадану здачу цукроварень в аренду, до Київа почали приїздити представники місцевих і районових спілок, а також окремі групи "дядьків", щоби взяти в аренду на о с н о в а х п о с т а ч а н н я ї м б у р я к і в і п а л и в а, а т о н а в і т ь і и н ш и х о б о р о т н и х з а с о б і в" (підкр. моє М.Л.) !)

І коли перша мета осягнута цілком, то для здійснення другої мети серйозні перешкоди укр. селянство зустріне в отій потребі у н і ф і к у в а т и ріжні галузі господарчої політики, про котрі говорено вище.

Ми не маємо конкретних даних про те, в яких формах провадиться боротьба за осягнення другої мети - роспоряжатися цукроварнями, але що така боротьба іде - в цьому не має жадних сумнівів. І ми кооператори-емігранти повинні взяти активну участь в цій боротьбі по боці селянства. Цю участь я мислю собі, як конкретизацію тих організаційних форм, в які повинна бути уміщена цукрова промисловість, побудована на кооперативних засадах, себ-то розробка статуту та відповідних інструкцій для бурякових кооперативів, що охоплювали б не лишень постачання сировини для цукроварні, а й переробку цієї сировини у фабрикат та реалізацію цього фабрикату на ринкові, щоб таким чином дати можливість хліборобові одержувати повну вартість продукту своєї праці.

Така робота дала б можливість впровадити стихійно боротьбу населення в певні береги, підвести тривкий грунт для практичної роботи для ведення цукроварень, забезпечити од цілої низки помилок, які неминучі при новизні роботи, і піддержати той запал, з яким провадиться боротьба, та допомогти одержати не менш блискучу перемогу і по другій лінії сформульованих нами побажань (мети) селянства.

Правда, проти організації цілої цукрової промисловости на кооперативних засадах (форми, яка, на наше переконання, є єдиною, що може в умовах дрібного трудового господарства нормально відродитись промисловість на Україні) висовують цілу низку аргументів.

Головніші з них слідуючі:

а) для відбудови цукроварень потрібно не менше 2½ мілійонів золотих рублів;

---

1) В.Ландо. Стан цукрової промисловости. ст. 42

б) загроза постійних недохватоκ сировини, в звязку з низьким культурним рівенем селянства взагалі і його господарки з'окрема;

в) цукрова промисловість довійськового часу давала до 300.000.000 карб. національного доходу, що складало коло 15 % його загальної суми;

г) економична і технична вигідність експлоатації цукроварень з великою продукційністю;

д) неможливість з певністю забезпечити цукроварні потрібною посівною площею, пересічно в 4-5 тис.дес на цукроварню. При дрібности селянських наділів треба було б опіратися на невідомій укр. кооперативній практиці, величезний кооператив у 4 - 5 тис. членів.

Всі ці аргументи, загалом кажучи, оперті на неупевнености в житьовости трудової форми сільського господарства. Стоячи на иншій позиції треба дати на них таку відповідь:

а) гроші для відбудови потрібні не лишень для кооперації, а і приватним власникам чи державі. Ото ж кооперація, як і инші категорії можливих власників, може роздобути їх шляхом фінансових операцій з третіми особами;

б) приватний власник чи навіть держава, при вищезазначених настроях селянства навряд чи зможуть провадити бурякову господарку в більш культурний спосіб ніж селянство, а дані про наслідки господарської діяльности на економичних і селянських плянтаціях за три роки, в часи большовицького панування, які наводимо за п. Ландо, проречисто стверджують правдивість цього твердження.

Ось вони:

Складові частини цукрової господ.	1919/20		1920/21		1921/22	
	Ек.	Сел.	Ек.	Сел.	Ек.	Сел.
Посівплоща	70 %	30 %	40 %	60 %	17%	83 %
Засів по весняній оранці	-	-	64	62	-	30
Пересів	0,4	0,2	2	1,4	-	-
Загинуло посіву	13	1	30	9	65	35
Зацілило площі	-	-	-	-	13	87
Невикопано належних до копки....	33	4	15,5	2	-	-
Невикопано відносно посівплощі..	-	-	11	1,8	-	-

Складові частини цукрової господ.	1919/20 Ек.	Сел.	1920/21 Ек.	Сел.	1921/22 Ек.	Сел.
Доставлено відносно викон. площі..	.52	82	78	77	-	-
Урожай з 1 дес. до коп. площ. в берковцях.....	31,8	47,5	20	35	-	-
Собівартість.....	437	237	17628 (3,86) карб.	10000 (1,90)	-	-

в) коли говорити про національний дохід, то, очевидно, істотної ріжниці не буде, коли цей дохід буде одержаний населенням в формі вартости реалізованого цукру, а не в формі заробітної платні за працю на чужих плантаціях. Може іти мова про розмір цього доходу, але безперечно, що і відроджена на капіталістичних засадах цукрова промисловість не зможе виплачувати його в колишніх розмірах. Можлива недохватка цього доходу в значній мірі компенсувалась би загальною сумою економичних вигод, які безперечно малаб і нація і держава од того, що така важлива галузь сільсько-господарської промисловости, як цукроварство міцно перебувала б в руках у к р а ї н с ь к о г о н а с е л е н н я.

г) що до вигодности в технічному і економичному відношенню експлоатувати цукроварні з великою щоденною продукцією, то це звичайно залежить від умов капіталістичної форми організації цих підприємств та од загальних політичних умов у країні. Практика большовиків показує, що значно вигідніше експльоатувати середні і дрібні цукроварні, а не великі. Майже всі великі цукроварні перебувають в стані "замороження" себ-то без праці...

Коли ж ми матимемо на увазі, що 1) для нормальних умов відродження зруйнованої цукрової промисловости на Україні їй не треба ставити непосильних завдань - в и р о б у ц у к р у в д о в о є н и х к і л ь к о с т я х, а поставити як початко-

ве завдання випродуковувати цукор в кількости необхідній для задоволення потреб в цукрові українського населення (цього вимагають, на нашу думку, і загальні умови світового цукрового ринку);

2) що цукрова продукція буде базуватись лише на дрібному трудовому господарстві, яке мусить перейти певну еволюцію і очуняти від тих смертельних ударів, які завдали йому ріжні „продразвьорстки", „продналоги" і т.ін.,

то ми примушені будемо признати необхідним, по зразку большевиків "заморозити" де-які з великопродукційних підприємств, які не можуть і не зможуть в умовах української дійсности о д р а з у функціонувати без втрат.

д) що ж до неможливости організувати кооператив у 4 - 5 тисяч членів, то це явне непорозуміння. Як на зразок можна послатися на Каліфорнійську кооперативну біржу садоводів для організації збуту продуктів садівництва. Та й українська кооперативна практика знає с о ю з н у ф о р м у організації кооперативів першого ступня для координації їхньої діяльности.

Для бурякового кооператива ця форма організації схематично може бути представлена так:

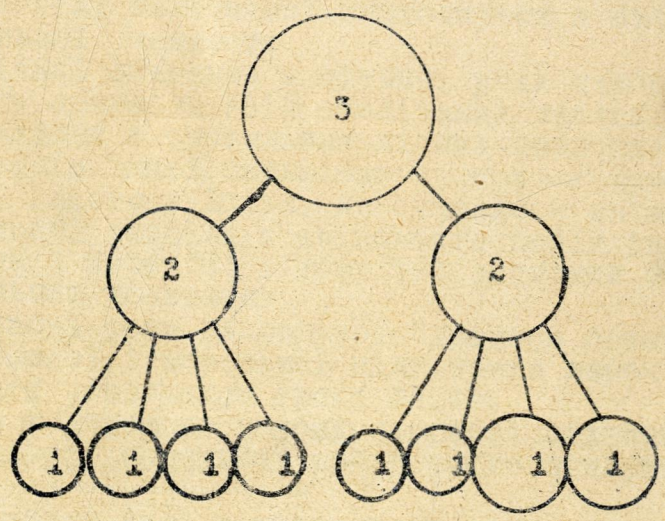

(1) кооперативні т-ва хліборобів-плантаторів цукрового буряка;
(2) районові союзи кооперативів 1-го ступня з місцем осідку при цукроварні;
(3) централя районових союзів.

Правда, що реалізація цієї схеми і докладне вистудіювання всіх pro і contra зазначеної вище схеми і сільського господарства вимагає спільних наукових зусиль з боку агрономів, економистів і кооператорів...

Ото ж - до спільного вивчення кооперативних форм організації цукрової промисловости на заході та до розробки відповідних матеріялів, пристосованих до української цукрової промисловости, побудованої на дрібному трудовому селянському господарстві, і повинні приступити шановні колеги ріжних факультетів Української Господарської Академії в ЧСР.

Літо 1924 року.

АНТІН КУЩИНСЬКИЙ.

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ КООПЕРАТИВНИХ ЦЕНТРІВ. !)

...„Українська кооперація являється головним чинником в національно-культурному й економичному відродженню УКРАЇНИ"...

Із ухвал Полтавської Спілки спож. т-в про тези її діяльности в 1920 р.)

Складні і надзвичайно тяжкі умови перебув укр. народ на шляху свого минулого історичного життя. В наслідок безконечної боротьби він, фізично виснажений, давно вже втратив свою економичну, а за нею і політично-державну незалежність. Далі, протягом віків він почав відставати від чужинців і в своїй культурі. Планомірна ж денаціоналізація зробила своє діло і наші народні маси втратили до певної міри і свою самосвідомість. В результаті, на сей день укр. народ хоч і складає на Наддніпрянщині 3/4, а в Східній Галичині 2/3 всього населення, з точки погляду політичної знаходиться в становищі національної меншости.

Кріваві змагання в останні роки нашого відродження не принесли всіх сподіваних наслідків. При цьому бажання і стремління ліпших представників і кращих синів нашої батьківщини, при найщирішій самопожертві нашого війська, не спіралися на здвиг маси, яка б вповні виспіла в свідомости своїх інтересів, яка знала б свое "Я", і тому тех лишилися без значних реальних досягнень.

Останні роки визвольної боротьби показали, що без розумової і моральної підготовки народ укр. не може стати керовником свого життя.

Хто ж допоможе нашому народові підготовити себе до дальшої боротьби, щоб йому не згинути так,

---

1) Короткі дані з матеріялів для реферату автора на тему: "Культурно-просвітня діяльність кооперації на Україні.

як загибає всякий організм після фізичної руїни?

Весь розвиток культури тих народів, які дякуючи історичним умовам, опинились в такому самому становищі, як ми, українці, яскраво свідчить про те, що вони виборювали своє щастя найкраще тоді, коли звертались до самодіяльности. Кооперація як народня самодіяльність - є найпевніший засіб національно-громадського виховання і господарського скріплення пригноблених мас.

Ірландський кооператор Дж. Ресель, міркуючи про шляхи для кращого майбутнього свого краю, казав: "КОЛИ Б ІДЕЮ САМОДОПОМОГИ У НАС ВКОРІНЯЛИ З ТАКИМ ЗАПАЛОМ, ЯК ВКОРІНЯЮТЬ ІДЕЮ ПОЛІТИЧНО-ДЕРЖАВНОЇ ДОПОМОГИ, МИ МОЖЕ Б ДАВНО УЖЕ ЧИМАЛО ДЕ-ЧОГО ДОСЯГЛИ". В Ірландії в першу чергу кооперація виявляє ознаки життя і доказ національного існування та здібність створення власних ідеалів культури, праці та громадськости. "Інші ірландці кричать про національність. Я Ж НЕ РАХУЮ ЗА ПРОЯВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЖИТТЯ ДІЯЛЬНІСТЬ СТО ДВОХ ЧЛЕНІВ ПАРЛАМЕНТУ". Але творча робота сотень тисяч ірландців, що беруть участь в кооперативному прямуванню, це є, по словах Реселя, справжній симптом національного життя, це кращий аргумент за право Ірландії на власне врядування. !)

Для України ж кооперація, як живий і яскравий вияв громадського та культурно-економичного життя народу міцно звязана і з самим історичним минулим народу.

Демократичні традиції, без яких не мислима правдива кооперація, ми знаходимо як істотно-українську рису ще в родовому устрію укр. племен, у вічах та громадах князівського періоду. Не можна ж не згадати тих фактів, коли українці радніше самі йшли під татарську зверхність аби зберігти свою самоуправу, ніж лишатися під абсолютним пануванням де-яких князів.

Первісні прояви основних принципів солідарної гуртової самодопомоги, що готували психологично серед народу появу своєрідної кооперації, сягають аж до славних часів Запорожської Січі.

Трохи пізніше знаходимо первісні зародки вже по суті кооперативних організацій серед артілів чумаків зі спільними волами і возами для транспор-

---

!) Дж. Ресель. "Національні завдання і кооперація". Переклад в збірн. "Дніпросоюза" - Нац. Відродж. і кооп.

[illegible] солиз Криму та риби з Деникин. Такі ж заробкові форми кооперації стріваємо в артілях рибалок.

За перших ще часів російської окупації наш народ для самозахисту своїх інтересів утворює господарські організації такого характеру, які цілком справедливо буде віднести до кооперативного типу. Чудові досліди проф. Щербини Ф. про наші артілі аналізують цілий ряд надзвичайно цікавих форм артільних організацій і вистарчаюче ясно свідчать про те, як глибоко втілені ці артільні початки в життьовому укладі українського народу і наскільки глибокі їхні корні в історичному минулому народа.

В ближчі часи „страшних реакцій (українська) кооперація була майже єдиною легальною формою опозиції, вона була тим огнищем, яке весь час світило як би навкруги не було темно". !) Як тільки історичні обставини вимагали від народніх мас дати опір ворожій силі в її стремліннях завязати ту продуху, через яку пробивалось до нас свіже повітря, кожний раз кооперативний рух на Україні своїми здоровими поривами до розвитку економичної і культурної самодопомоги відповідав на ці стремління. Так було на Наддніпрянщині по революції 1905 р. та по революції 1917 р. Цьому ж є докази і нині...

Так, організуючи маси населення в боротьбі за його існування в економичні і культурно-просвітні √ інституції, обєднані потім в національні союзи, укр. кооперація клала каміння під основу національної будови. Діяльність укр. кооперативних організацій, які повстають в наслідок колективної солідарної самодопомоги, дає народнім масам свідомість їх економичних і національно-культурних стремлінь і тим будує ту необхідну силу і ту точку опори для національної боротьби, без якої ліпші провідники народні, а в тому числі і провідники політичної боротьби, в тяжкі рішучі хвилини лишаться серед поля бійки самітніми...

Укр. Кооперація ніколи не була метою сама в собі, а була і буде одним із важніших засобів для осягнення наших змагань. Наш кооперативний рух не

!) П. Пожарський. "Нариси з історії української кооперації."

√ кооперативні

йшов і не іде по виготовлених кооперативними діячами планах. В укр. кооперації ми здебільшого маємо діло з таким самим явищем народньої творчости, як пісня, казка, хліборобство... Вона відповідає на запитання життя і прямує туди, куди кличуть сучасні пекучі потреби народнього життя. Цим і пояснюється те, що наша кооперація від своєї власне економичної роботи протягає руку до загальної освіти, до морального виховання, навіть до політики. Нині, з мотивів страстного бажання укр. народу жити та шукати і пробивати собі нової стежки до волі, на черзі для нашої кооперації стоїть її культурно-просвітня діяльність, направлена на задоволення чергової укр. потреби - самоосвідомлення і культурного піднесення.

Вже дотеперішня діяльність укр. кооперації показала, що в більшости випадків укр. кооперація пішла слідом англійської кооперації; вона присвятила увагу не тільки чисто економичним потребам, а також духовим, освітньо-культурним. Треба докладати сил, щоб цей напрямок в укр. кооперативних колах не ослабав, а навпаки, щоб чим раз скріплявся.

Освіта є найліпший засіб для осягнення свідомости, а з нею і найвищого добробуту. Економичний розвиток, матеріяльне забезпечення, культурне підвищення та політична свідомість набираються тільки з розвитком освіти. А між тим до останніх часів освітня справа у нас провадилась і провадиться так, як не повинна провадитись. Нею весь час керували чужоземні уряди, що мали і мають свої инакші завдання. Поодинокі обіцянки за часів укр. державности поставити освітню справу в належний спосіб нічого не принесли, бо ці спроби будувалися на старих відсталих засадах, а переводили їх урядовці, які основну мету освіти - виховати самодіяльних творчих людей - завжди забували. "Така вже природа кожного уряду, що він на другий день після досягнення влади, уявляє з себе вже виразника не всього народу, а купки оточуючих його". !) І не даром же Полтавська спілка сп. т-в у 1918 р. за гетьманування Скоропадського винесла таку постанову.

!) Із "Звіту Київського кредит. союзу кооперат. установ за 1918 р."

"Вимагати від уряду укр. держави вжити всіх заходів до українізації всіх середніх шкіл на місцях, аби не сталося поділу школи на "мужицьку" - селянську і "панську" - городську, бо це загрожує небезпекою розвиткові укр. культури та добробуту укр. народу".

Але тепер нам уже ні у кого й "вимагати". Тепер сама укр. людність в свої руки взяти і освіту, і самоосвіту і найліпше через ті організації, що їй найближчі, себ-то через кооперацію.

Питання чи брати укр. кооперації на себе завдання народньої освіти, вже довгі роки порушувалось і в літературі і на кооператвних з'їздах. Думки по цьому питанню розходилися, але більшість авторів доказувала, що кооперація в дійсности не має ні засобів, ні сил, щоб брати на себе завдання, яке в кожній цивілізованій державі належить міністерству освіти. На кооперативних же з'їздах в б. Росії, в наслідок заборони влади "демонструвати не належні до кооперативної діяльности принціпи" питання про освітню діяльність кооперації приходилось здіймати з порядку денного.

Але поки тяглися теоретичні суперечки діячів та безрезутьтатні домагання на кооперативних з'їздах на Наддніпрянщині, кооперативи на цій укр. землі самі приступили до практичного розрішення цієї проблеми. Правда, зпочатку це були випадкові окремі факти... Першим "стрільцем" в цій просвітній компанії було ощадно-поз. т-во в Дзекелівці на Київщині, яке відчинило в 1912 р. на свої кошти прогімназію. Далі подібна діяльність наддніпрянських кооператив, ширючись поволі, особливо почала розвиватись з 1917 р., після того як укр. кооператори на 1-му Всеукраїнському кооперативному з'їзді перші піднесли вимогу встановлення укр. державної мови на теренах Наддніпрянщини. В слідуючі два-три роки наші кооперативи виказали силу національної свідомости і на освітню справу почали жертвувати великі суми. Визначний приклад в цьому відношенню давала Полтавська спілка сп. т-в. Між иншим вона на загальних зборах зпочатку 1918 р. ухвалила:

"Виплатити внесок... на кооперативний Інститут в Київі 25.000 карб., на кооперативну школу в Пол-

мусить

таві 10.000, на історико-філологичний факультет у Полтаві - 15.000, на допомогу укр. гимназіям на Полтавщині - 75.000, українській гімназії на Павленках - 15.000, та заснувати для учнів кооператирів три стипендії імени: Полтавської спілки, В.Доманицького та М. Левицького".

З організацією укр. кооперативних національних союзів освітня справа кооперації на Наддніпрянщині виросла стихійно до незвичайних розмірів, але про це подамо характерні фактичні данні нижче.

На теренах Галичини освітня справа укр. кооперації, завдяки трохи сприятливішим політичним умовам, захопила діяльність цих по природі економичних народніх організацій далеко раніше. До теоретичного розрішення освітньої проблеми при допомозі економично-громадських організацій прийшли Галичане ще в 1908 р., коли д-р Є.Олесницький на першому просвітньо-економичному конгресі в своїому спеціяльному докладі прийшов до висновку, що "ніяким иншим засобом не можна так привязати народа до організації просвітньої і так оживити філії (Просвіт - примітка автора) і читальні як працею економичною, в якій народ ясно бачить свою користь"...

Конгрес тоді ж прийняв резолюцію: "просвітні і економичні боки діяльности визнаються рівно важливими і не слід розвивати однієї в ущерб другій".

І з того часу і до тепер освітня праця кооперативів розливається по всій Галичині безупинно і часто-густо тут можна натрапити на такий випадок, коли на перший погляд не пізнаєш по роду діяльности організації-чи це є кооператив, чи це є "Просвіта", і не розбереш яка організація утворила другу чи підтримує її.

Правда, освітня праця галицьких кооперативів дрібна своїми завданнями і невисока витратами капіталу та як і наддніпрянська не визначається систематизованністю та систематичністю. Вона не ведеться планомірно і не звязана одними провідними думками. Але все ж діяльність галицької кооперації показала свої наслідки. Ще в 1912 р. пр. Бородаєвський після своїх досліджень писав, що кооперативи в Галичині не тільки допомагають бідному галицькому селянинові "витримувати боротьбу, але зробили безна-

дійними дальніші мрії польського елементу: чути б Галичині тільки польську мову"... !)

Таким чином, укр. кооперація по обох боках штучно розділившого нас державного польсько-російського кордону практично вже кільки років тому назад взяла на себе виконання ще одної культурної місії - освітньої діяльности. До цього покликала і своєрідна ідейна природа нашої кооперації, як стихійно-народньої творчости населення, що жило і живе в особливих історичних умовах економично-культурного життя.

Щоб прикликати укр. кооператорів та взагалі всіх культурних працьовників краю уважніше поставитись до думки про особливе значіння для України культурно-просвітньої діяльности в цій галузі, а саме загальну освітньо-народню справу, ми подамо далі кілька характерних прикладів із цієї діяльности, якими вже практично поставлено основу для того, чого рішуче вимагає укр. життя. !!)

Із діяльности „ДНІПРОСОЮЗУ" (Союз укр. союзів сп. т-в на Наддніпрянщині).

1917 рік - перший рік існування.

В цьому році союз розвинув видавничу діяльність по виданню кооперативної літератури, рахівничих книг, та по виданню свого двохтижневика (спочатку "Наша Кооперація", а потім "Кооперативна Зоря"), та по підготовці календарів на 1919 р.: відривного, настільного і записної книжки.

Поважніше розвинуто було книжну торговлю. По союзних т-вах було засновано книжні крамниці. В

!) С.В.Бородаєвський. "Кооперація среди славян".

!!) Про необхідність і доцільність культурно-просвітньої діяльности кооперації, як самоцільної і пропагандної праці для поширення і закріплення кооперативних ідей та організації нових кооперативних об'єднань ми тут не згадуємо, бо вважаємо це загальновідомою потрібною справою. Дані ж, які далі будемо подавати, не претендують на повноту та хронологичну систематичність. Цього не дозволяє намбрак місця. Подаємо лише яскраві моменти

у кооперації та про окреме завдання кооперативної діяльности

червні м-ці відчітного року книжний склад союзу зробив оборот на суму більшу 500.000 карб., тоді як загальна сума обороту за перші 4 місяці не перевищувала 150.000 карб.

Поруч з заснованням своєї школи імени В.Доманицького для підготовки кооператорів, Дніпросоюз бере участь в найбільш видатних культурних справах. Він набуває на значні суми паї в багатьох солідних видавництвах, в т-ві "Українфільма", допомагає "Молодому Театрові" і "Вільному Театрові", посилає представника за кордон закупити кінематографичні апарати та допомагає де-яким школам, а також засновує спеціяльні культурно-просвітні фонди і стипендії.

На 1.VI.18 р. союз має два власних книжних склади і 1 власну друкарню. На видавничому відділі працює 9 штатних співробітників, на культурно-просвітньому - 3, тоді як на перший місяць цієї праці їх було разом 2 чоловіки.

1918 рік.

В цьому році ДНІПРОСОЮЗ випустив у світ ріжних книжок по кооперації, але по ріжних питаннях 115 т. примірників, більше 40 т. агітаційних плакатів та 272 т. примірн. громадсько-кооперативних календарів (200 т. - відривних, 22 т. настільних і 50 т. кишенькових).

Союз організує постачання чарівних ліхтарів, фільм, діапозитивів.

1919 рік.

Тепер союз вже має гуртовий продаж книжок. За 1918 р. книжок продано більше ніж на 1.000.000 карб. За допомогою своїх інструкторів союз закладає по селах багато народніх книгарень-книгозбірень.

Союз допомагає в цьому році заснувати театральні і музичні гуртки, співочі т-ва і инші культурні заклади.

Для робітників влаштовуються робітничі клюби і робітничі книгозбірні.

Союз за рік окрім того видає допомоги ріжним культурно-освітнім організаціям 500.000 карб. та відчиняє нові стипендії для селянських дітей при укр. університетах народніх та державних, а також при гімназіях.

При союзі засновано дві книгозбірні.

В цьому другому році існування власного видавництва в ДНІПРОСОЮЗІ почалася жвава підготовча праця для видання наукових книг по економичних питаннях, по теорії кооперації, серія бібліотеки кооператора, серія популярних книжок на громадські теми, серія белетристична, підручники по організації та інструктованню, по товарознавству, по рахівництву, серія порадників по культурно-освітній праці кооперативів, кооп. календарі, плакати, листівки, метелики, записні книжки.

В цьому році почато друком політичну економію проф. Туган-Барановського і надруковано 8 аркушів у кількости 25.000 прим., почато друком "Порадник організаторам та керовникам споживчих т-в", "Матеріяли культурно-просвітнього відділу ДНІПРОСОЮЗУ" у двох випусках та чудовий плакат "Чарівне слово" і т.д. Але все це не вдалося довести до кінця із-за заходів спочатку російської радянської, а потім деникинської влади. Друкарню ДНІПРОСОЮЗУ і весь папіровий запас було реквізовано.

Все ж не дивлячись на це, ДНІПРОСОЮЗ встиг зробити не аби-яку роботу. Цифри красномовно свідчать, що в цей період видано 26 окремих назв ріжних книжок числом 67.291 прим.; одривних календарів 36 т., плакатів - 40.000, витрачено всього паперу 1.855 пуд. і 27 ф.

Окрім того частина надрукованого матеріялу, який було недозволено закінчити виносить 1.000 п. паперу.

Між инш., у цьому році докінчувався друком повний порадник неторговельної діяльности районових союзів споживчих т-в.

В 1919 р. перед початком нової громадянської війни ДНІПРОСОЮЗ заарендував для себе ще одну друкарню, одну з найкращих в Київі зі стереотипнею, нотопечатнею і брошуровальною.

Союз відчинив інструкторсько-режисерські курси, влаштував дві мандрівних трупи для посилки по селах Наддніпрянщини.

При ДНІПРОСОЮЗІ був заснований кооперативно-художній музей, який вже встиг придбати 2.000 експонатів.

ДНІПРОСОЮЗ купив у власність фотостудію з фото-майстернею. Тут вироблялись діапозитиви та листов-

ні діапозитиви і стереограми не лише по кооперації, а і взагалі по українознавству, історії укр. культури і мистецтва.

ДНІПРОСОЮЗ закупив у власність "Українфільму". Це був єдиний на цілу Україну кінематографичний заклад культурно-просвітнього характеру і національного напрямку. Тут було зроблено підготовчу працю до фільмування картин про укр. мистецтво по памятках київської старовини, "Кармелюк" - борець за волю і правду; "Наймичка" - жіноча доля; "Назар Стодоля" - по Шевченку; "Вітер з півночі" - руйнування Січі.

Тут були вжиті вже заходи по переробці на фільмах написів, які майже до всіх картин було доти складено мовою і фразеологією цілком незрозумілою для робітничих і селянських мас.

Була утворена фільмозбірня. Малось впорядити в Київі першого укр. кіно-театру, який мав би завжди витриманий з боку естетики та національного характеру програм.

Обородувалось два мандрівних кіно.

Театральна секція ДНІПРОСОЮЗА під керовництвом знавця укр. театру та письменниці Л. Старицької-Черняхівської виготовила фаховий порадник для інструкторів кооператорів, який по думці фахівців був єдиним в своїому роді і мав би бути вкладом не лише в укр., а і в закордонну літературу. Друк цього порадника уже почався.

Музично-хорова секція заклала котозбірню, виготовила порадник робітникам кооперації в цій галузі діяльности і заснувала хор співробітників союзу.

Щоб розповісти як провадилась культурно-просвітня праця ДНІПРОСОЮЗУ, чи вірніше його нащадків, під час наступивших подій нової епохи громадської боротьби і руїни наших досягнень, тут на жаль у нас не має місця.

Із діяльности "СОЮЗБАНКУ" (Київського кредитового союзу кооперативних установ на Наддніпрянщині).

1918 рік.

В цьому році СОЮЗБАНК, не маючи ще в своїй організації управління фахового культурно-просвітнього відділу, провадив видавничу діяльність, організовував курси і школи, організував продаж книжок, влаштування бібліотек, допомагав освітнім установам

жертвами, заклав спеціяльні фонди та збірав капітали для поширення цієї діяльности в майбутньому.

При річному балансі за цей рік в 31.647.887 крб. актив виносив на рахунок друкарні 958.705, а на книгарню 66.916 карб., а при чистому прибутку від всіх операцій 127.486 карб. видатків на культурно-просвітні цілі в цьому році було зроблено 98.886 крб.

Не зважаючи на несприятливі умови праці союзної друкарні, коли з приходом на Наддніпрянщину німців, було заарештовано всіх її робітників, а потім місячний загальний страйк, все ж є на що подивитися з видавничої діяльности наддніпрянської кредиторої кооперації в цьому році: друкарня виконала замовлення на укр. підручники на 415.999 карб.; на укр. словник - на 260.458 карб.; книжок по кооперації, агрономії і економиці - на 93.233 карб.; часописів, пєс, оповідань та инш. - на 121.358 карб., а разом - на 1.051.571 карб.

При цьому характерно, що ці замовлення робили головним чином кооперативні або громадські організації, а саме: "УКРАЇНБАНК" - на 2.000 карб.; ЦЕНТРАЛ - на 5.000 карб.; ДНІПРОСОЮЗ - на 11.000 карб.; КООПЕРОЦЕНТР - на 15.000 крб. Т-во Укр. Агрономів - на 18.000 крб.; Редакція "НАРОДНЬОЇ ВОЛІ" - на 19.000 крб.; КНИГОСПІЛКА - на 40.000; сам СОЮЗБАНК на 133.000; Т-во шкільної освіти - на 145.000; Т-во "РІДНА МОВА" - на 260.000; Т-во ВСЕУВИТО - на 277т., ріжні установи - на 95.000 і окремі особи - на 26т..

Організація своєї кооперативної школи СОЮЗБАНКУ ледве вдалася, бо міністр освіти за гетьмана довго незгожувався затвердити статут цієї школи, понеже там було записано "автономна кооперативна школа". Після ж відкриття школи помешкання її було реквізоване для потреб "державної варти" і тому навчання почалося там лише за директорії. В програм школи було введено культурно-просвітню роботу і ролю кооперації в народньому житті".

1919 рік.

СОЮЗБАНК засновує свій культурно-просвітній відділ. За першу половину цього року союз зробив витрат на культурно-просвітню працю 4.790.048 карб., а загальні збори уповноважених ухвалили бюджет на друге півріччя, який на туж діяльність виносив су-

му 19.489.529 карб. при 904.379 передбачаємого прибутку. Точніше ці цифри показують слідуюче:

На:	Було зроблено видатків за 1-шу половину 1919 р.	Було ухвалено зробити видатки в др. половині 1919 р.
Видавництво	29.845 карб.	145.868 карб.
Кооп. школа	76.819 "	374.953 "
Книгарня	20.475 "	51.098 "
Друкарня	1.015 318 "	1.577.596 "
Ріж. культ. просв. управ.	-	115.000 "

На цих же зборах обговорювався і був прийнятий вже систематичний план до практичного переведення культурно-просвітньої діяльности союзу. В принятому докладі ясно підкреслювалось, що головна увага в цій діяльности має бути звернена на селянську масу, а сама освітня діяльність кооперації має бути поділена на загально-освітню і окремо кооперативну.

В практичному початку переведення прийнятого плану були вжиті заходи до адміністраційно-організаційних порозумінь і згод з тими ріжними інституціями і кооперативними організаціями, союзними і сторонніми, які вели аналогичну роботу.

Із діяльности ЦЕНТРАЛУ (Центральний союз укр. с-г. кооперативних союзів на Наддніпрянщині).

1919 рік.

Власне лише в цьому році згаданий союз розвинув в організований спосіб початки своєї освітньої діяльности і прийняв статут, по якому ця праця війшла в обовязок і права об'єднання. Цей рік пройшов у підготовчій праці яка головним чином полягала у складенню планової організації спеціяльних керуючих органів та виробленню програму для їх діяльности. Все ж ухвалені річними загальними зборами витрати на цю діяльність зразу показують на широкий маштаб розпочатої праці. А саме: при загальній сумі витрат в 16.791.455 карб. на окремі галузі із культурно-просвітньої діяльности приходилося на витрати: по справах інструкторського та культурно-просвітнього підвідділу - 496 480 карб.; на бібліотеку 200.000 крб.; по редакційно-видавничому підвідділу 307.627; на влаштування музеїв - 100.000; на кооперативний інститут імени проф. М.І. Туган-Барановсь-

кого - 300.000 карб.

Зі звіту про діяльність за цей рік довідуємося, що фактично на одну технічну частину видавничої діяльности було витрачено 656.556 карб., а на редакційно-видавничу працю 259.499 карб. при прибутковості всього лише в розмірі 56.153 крб. Отже не мета заробити кликала Сільсько-господарський союз розвивати цю діяльність.

Із окремих книжок було видано 8 назв пересічно по 10.000 прим. кожної. Всі видання цього року складали 105.000 друк. аркушів.

Лише треба зауважити, що в 1919 р. культурно-просвітня діяльність ЦЕНТРАЛУ, а зокрема видавнича, була направлена головним чином на кооперативну пропаганду.

В цьому ж році було закладено центральну бібліотеку та музей. Ці ж установи почато заснованням і по союзних районових об'єднаннях.

Плян діяльности що було ухвалено на 1920 р. показує нам вже значе поширення освітньої діяльности ЦЕНТРАЛУ і саме в напрямку загальної освіти населення. Так, було підготовлено до видання справочник по культурно-просвітній діяльности кооперації в сільському господарстві та намічено до видання окрім фахової кооперативно-економичної науково-популярна література, серія для народнього читання і т. п.

Із початкової фактичної діяльности КНИГОСПІЛКИ в 1919 р. (Всеукраїнський Кооперативний Видавничий Союз на Наддніпрянщині).

Цей освітній єдиний в своїому роді, кооперативний центр мав завдання дати укр. громадянству систематичні бібліотеки з ріжних галузів знання і в першу чергу задовольнити потребу селянина-кооператора та дати пудручники для всіх типів шкіл. Для здійснення цього було утворено 13 секцій на чолі з ученими секретарями і в складі колегії із фахівців.

До 1920 р. ці секції зробили наступне:

ПЕДАГОНИЧНО-ПСИХОЛОГИЧНА виробила план видання бібліотеки в 110 творів, із яких 5 було надруковано, 3 ще друковалося і 16 виготовлено до друку.

КООПЕРАТИВНА-намітила до видання 14 творів, із яких 8 було надруковано, а два закінчувалось друком.

ПРИРОДНИЧА-намітила до видання 186 творів, із яких 8 було надруковано, 4 закінчувалось друком, а 45 було виготовлено до друку

МЕДИЧНА-намітила до видання 80 творів, із яких 20 було виготовлено до друку

КРАСНОГО ПИСЬМЕНСТВА-намітила до видання повні зібрання укр. класиків, багато перекладних і багато публіцистики. 8 творів було надруковано, 4 друкувалося, 13 виготовлено до друку і 16 готувалося до друку

СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА-намітила до видання 26 творів, із яких 1 вже був надрукований

СОЦІЯЛЬНО-ЕКОНОМИЧНА-вже була видала 4 твори і 5 виготовила до друку.

ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ-вже була видала 3 твори, 2 закінчувалось друком і 8 було виготовлено до друку.

Крім того, приступила до праці секції: ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ, ІСТОРИЧНА, ТЕХНИЧНА і МУЗИЧНА.

Величезну роботу встигла зробити окрема секція української мови і термінології, яка працювала над збіжженням видаваємої КНИГОСПІЛКОЮ літератури по мові до народньої форми. Над літературно-науковим опрацьовуванням матеріялу працювало 70 чоловіка, із яких 40 чоловіка робили переклади.

КНИГОСПІЛКА мала в своїй розпорядимости (закупивши її від попередніх власників - Т-ва допомоги укр. літературі, науці і штуці) власну друкарню б. „Петро Барський" на Хрещатику. Крім того, до КНИГОСПІЛКИ ж перейшла і давня книгарня на Безаківській ул. ч. 8 "УКРАЇНСЬКА СТАРИНА". Таким чином, КНИГОСПІЛКА стала спадкоємцем культурно-просвітньої діяльности українського громадянства, що уперто провадило її за часів царського режиму. КНИГОСПІЛКА розпоряжала двома величезними складами книжок. При большовицькій реквізиції одного паперу забрали большовики більше 3.000 пудів.

При деникінській навалі було винято зі складів КНИГОСПІЛКИ і варварськи спалено 137 назв книжок переважно історичного характеру.

Правлінням КНИГОСПІЛКИ було організовано спеціяльний апарат інструкторів по налагодженню книжної торговлі в кооперативних т-вах та союзах, що входили в склад членів КНИГОСПІЛКИ.

КРАЄВИЙ СОЮЗ КРЕДИТОВИЙ в Галичині за перші роки свого існування 1900-1909 р. розвинув було свою діяльність культурно-просвітнього характеру, яка полягала головним чином в матеріяльній підтримці громадських організацій, що спеціяльно провадили цю працю. Так, за ці роки Союз дав Т-ву Педагогичному 1.900 к.ав., Т-ву "ПРОСВІТА" - 1.500 к. львівським укр. школам - 2.005, на академичний дім 200 к., на національний укр. театр - 3.500, Народній лічниці - 500, "СОКОЛУ" - 1.315 та рівним культурно-просвітнім установам - 5.000 к.

КРАЄВЕ Т-ВО ГОСПОДАРСЬКЕ "СІЛЬСЬКИЙ ГОСПОДАРЬ", що мало своїм завданням окрім инших спеціяльних і росповсюдження серед народу корисних відомостей по с. г-ву виданням часописів і книжок та закладанням читалень, книгозбірень та влаштуванням з'їздів, віч, курсів і виставок, організував спеціяльні лекційні комітети. За рр. 1910-12 союз "С.Г." перевів 91 курсів. На 80 курсах останніх двох років перебувало 3.959 слухачів. Окремих лекцій прочитано було за ці три роки 3.527. В 1911 р. в 733 місцевостях з 53.865 слухачами, було прочитано 1.154 лекції, в слід. році 1.095 лекцій в 785 місцевостях при 64.008 слухачах. В 1913 р. було прочитано 1.550 лекцій при участи 86.601 слухачеві і 23 ветиринарних курси з 1.660 курсантами.

З 1910 року Т-во повело видавничу діяльність та друкувало брошури, т.зв. бібліотеки Сільського Господаря. За три роки вийшло 27 назв, розісланих даром. При головній раді і філіях існували книгозбірні. При гуртках було в 1912 р. 449 книгозбірень.

Т-во видавало стипендії учням та заклало жіночу школу в Коршові. В 1913 р. влаштувало мандрівні господарчі курси по зразку швайцарських. На культурно-просвітню працю Т-во поклало видатки:

На:	1911 р.	1912 р.
Видавництво	10.085 к.а.	18.991 к.
Курси, лекції стипендії.	26.656 "	37.161 "
При заг. сумі видатків...	211.398 "	171.519 "

КРАЄВИЙ СОЮЗ РЕВИЗІЙНИЙ (кооперативний інструкторсько-організаційний центр в Галичині).

Цей союз, що в своїх безпосередніх завданнях має пропагандну культурно-просвітню діяльність, йдучи за вимогами укр. життя, в перші, можливо кращі роки своєї діяльности, розвинув також значну акцію по допомозі в громадських культурно-благодійних та просвітних цілях. Так:

Роки:	Пожертви на благодійні цілі виносять:	При товарових оборотах (а.к.):	При Загальному балансі (ав.к.):
1904	24.839	-	12.606.000
1905	27.619	-	14.666.000
1906	33.808	4.716.000	19.437.000
1907	37.080	4.923.000	23.830.000
1908	46.455	6.091.000	29.384.000
1909	54.051	6.766.000	35.341.000
1910	42.234	8.523.000	41.089.000
1911	58.486	24.060.000	47.635.000

Таким чином, на благодійні і інші національно-культурні цілі союзні т-ва асігнували пересічно на рік 40.500 ав.к., чистого ж приходу на рік союз пересічно мав 230.000 ав.к. отже на зазначені цілі відпускалося 20 % прибутку.

Рахунок прибутків і видатків союзу за 1912 р. показує, що за цей рік, при 39.279 прибутку і 58.999 к.ав. загального видатку, було роздано видань на 9.862 к.ав., а на бібліотеку і журнали витрачено 312 к.ав. Всі ці цифри, очевидно говорять, що тут працювали не ради грошей.

„ДНІСТЕР" - це обєднання галицької страхової (асекураційної) кооперації в 1912 р. при загальному балансі в 3.353.304 к.ав. видало для шкільних інтернатів 59.920 к.ав., Т-ву Педагогічному 34.801, Рідній Школі, Лічниці, Січам і Соколам - 37.909 к.ав. З цих даних також бачимо, що і страхова галицька кооперація в свій час не лишалася глухою до пекучих потреб укр. дійсности.

„КУБАНСЬКИЙ КООПЕРАТИВНИЙ БАНК" (Союз кредитової кооперації на Кубану). Цей створений оста-

нніми часами заходами укр. кооператорів і точно определюючий своєю назвою і свої конкретні завдання, все ж не утримався від характерної укр. кооперації тенденції до культурно-просвітньої діяльности. Вже по статуту цей банк, між иншим, взяв собі в завдання влаштовувати курси, читання, відчиняти просвітні установи, видавати ріжнорідну літературу та організовувати, розвивати та об'єднувати культурно-просвітню діяльність союзних об'єднань.

Коли прийняти на увагу ті особливі умови, в яких відокремлено від иншого укр. населення жили кубанці, і подивитись яку культурно-просвітню працю почали вони переводити і встигли зробити до большовиків, то безумовно можна переконатися, що і ця праця є для нас дуже цінним прикладом, а в де-чому і досить своєрідним.

Для культурно-просвітньої діяльности при Правлінні Союзу було організовано два спеціяльних відділи: народньо-освітній і агрономичний. Перший відділ видавав періодичні часописи, ріжні книжки, підбірав серії книжок для перекладу на укр. мову і організовував продаж книжок. Для розповсюдження книжки на периферії при відділі була організована центральна книгарня, яка переводила збут книжок по всій Кубані. Для цього використовувались союзні т-ва та філії книгарні, яких була намічена ціла мережа, що почасти вже було й здійснено. До слави цього відділу (приймаючи на увагу політичні обставини того часу на Кубані) належить м.ин. видання першого на Кубані укр. букваря. Союз К.К.В. тако ж закладав на Кубані "ПРОСВІТИ", яким давав матеріяльну підтримку і яким малось на увазі потім передати видавничу діяльність.

Агрономичний відділ влаштовував спеціяльні курси і лекції і давав населенню агрономично-освітню допомогу. З цією метою весь район союзу було поділено на кільки участків і призначено участкових кооперативних агрономів, які на чолі з головним агрномом складали для рішення принципових і взагалі важливих питань агрономичну раду.

Народньо-освітня діяльність кооперації знаходить собі сприятливий грунт і на Волині. Кре-

мянецький повітовий союх кооперативів зібрав відомости за 1921 р., із яких видно, що з 19 союзних т-в, що подали звіти, 18 т-в витратили 254.333 мар. пол. на газети, книжки та бібліотеки, а 12 т-в - 35.100 м.п. на кооперативні курси.

СПОЖ. Т-ВО в с. БЕРЕЖЦІ на ВОЛИНІ за 8 місяців того ж року при балансі 225.000 м.п. і чистому зисковi 68.000 м.п. призначило на культурно-просвітню діяльність 15.000. Окрім того на протязі року із своїх прибутків це т-во асігнувало на бібліотеку 20.000, на даремну аптеку 20 тис., на часописі - 10.000 і на курси - 5.000.

---Яке самоосвідомлюче і практичне в цьому розумінню значіння може мати для нашого населення своя кооперація показує, нарешті, такий яскравий приклад, взятий із статистики держ.стат. бюро ЧСР про кооперацію Підкарпатської України. Там, доки кооперативний центр, що керував розвитком кооперативного руху в краю, був у руках мадярів стан с-госп. не кредитових кооперативів був такий:

Засновано до 1918 р. з урядовою мовою укр. споживчих т-в 3; инших - 2; разом 5 т-в, а з урядовою мовою мадярською: сроживчих - 24; робочих - 14; хову-худоби - 13; промислових - 2; складочних - 1 і инших - 5; разом 59 т-в.

За роки ж 1919-20, коли на чолі краєвого кооперативного руху став Краєвий Кооперативний Союз в УЖГОРОДІ з радою із представників місцевих кооператорів, то нових т-в з укр. мовою було засновано: споживчих - 26; промислових - 4; складочних - 3; инших - 5; разом - 38. з чеською мовою: спож: 2; а з мадярською: спож: 2, промислових - 4 і инших - 8, а разом 14 т-в.

Відношення ж і рух загальної кількости тогож роду некредитових т-в в цьому краю по урядових мовах в послідуючі роки показує наступна таблиця:

(див. слідуючу сторінку)

Було зу рядовою мовою

Товариств:	на 1.I.22 р.		1.I.23.		1.I.24 р.	
	Укр.	Мадяр.	Укр.	Мад.	Укр.	Мад.
С-госп.	42.	53	56	47	61	47
Промисл.	3	13	9	14	12	14
Споживч.	9	7	10	7	10	6
Инших	1	-	1	-	1	-
Разом	55	73	76	68	84	67

Завдання цієї статті дати кілька фактів із культурно-просітньої діяльности коопер. союзів не дає нам, правда, надужити місцем і привести ще кільки яскравих фактів із практичної діяльности загально-освітньої праці укр. кооперативів першого ступня, що бралися за цю справу, очевидно, під безпосередніми вимогами народньої маси поставили це собі в план діяльности, хоч би по старій теорії кооперації це і не полагалося. Тому ж не подаємо ми тут нарису і аналізу причин поступового занепаду культурно-просвітньої діяльности нашої кооперації в Галичині, яка досі не спроможеться навіть на утворення своєї фахової кооперативної школи. А між тим польський закон 29.X.1920 р., определюючи завдання кооперативу, сам зазначає, що кооператив "може мати на меті і піднесення культурного рівеня своїх членів." Дуже складні і тяжкі сучасні умови в житті галицької кооперації, що б коротко пояснити причини сучасної кризи, але сподіваємося, що свідомі укр. кооператори, викличуть свіжу самодіяльність у своїх слабших товаришів і громадсько-культурне значіння та завдання кооперативного руху знову піднесеться на відповідний часу рівень.

Аналогичні, а може ще й гірші дні наступили в останні роки і для кооперації Наддніпрянської та Кубанської. І там культурно-просвітня діяльність кооперації, що так красно зійшла і буйно почала розвиватись, не встигла окріпнути і стати планомірною, бо нова російська комуністична влада припинила її розвиток. Народ-

ня освіта знову стала привілеєм і засобом в руках державної влади та правлячої партії і її урядовців. Значіння освітньої справи, коли вона знаходиться в руках народніх - у кооппративів, добре зрозуміли ці новітні урядовці російської політики і знову повели акцію до того, щоб урізати культурно-просвітні завдання кооперації. Хапактерним до цього малюнком буде видержка із звіту по відповідному питанню 4-го всеукраїнського з'їзду робітничої кооперації в Харкові (сучасна урядова столиця на Наддніпрянщині) від 25-30.IУ.20 р.

..."доклад від фракції комуністів виходив із тих міркувань, що культурно-просвітня робота кооперації була явищем тимчасовим до наступлення соціяльного ладу і тепер, коли влада в руках робітників, коли справою освіти керує держава, кооперація повинна зосередити свою роботу, головним чином на господарській діяльности, провадячи просвітню роботу лише постільки, поскільки необхідне поглиблення ідеї кооперації і розвитку кооперативної свідомости...

...палкі застереження з міст, що передача всієї культурно-просвітньої справи до рук держави, при сучасному складі радянських робітників, є загибель для справи, - успіху не мали і приймались провідниками комуністичної фракції з усмішкою"...!)

Може ще характернішими ніж слова будуть цифри із звіту Київського "СОРАБКОПУ" за 1923 р. (Новий кооперативний центр радянської робітничої і сільської кооперації).

Цей союз має 5 паїв у „КНИГОСПІЛЦІ" разом на 25 червонців, в той час, як у воздухофлоті 12 паїв на 106 черв., а у київському комуністичному банкові мав 235 паїв на 2.350 черв. На рахунку загально-організаційних видатків союзу між иншим бачимо такі статті (в черв.): на утримання штату - 802, шефство - 224, а культурно-просвітня діяльність лише - 25 черв., або 0,17 % обороту по відпуску краму.

Для широкого постачання книжки союз заключив договори з російськими видавництвами "Красная Новь", "Московскій Рабочій" і т.п. і лише під натиском вимог життя в кінці року - з „КНИГОСПІЛКОЮ."

!) "Кооперативна Зоря" Київ. 1920. ч.1-8.

За рік цей союз видав 91 т. примірників річних книжок, в тому числі 40 % соціяльно-екномичного змісту, 10 % агітаційного, 30 % - белетристичного і 20 % наукового. При чому книжки росповсюджувались по сільських т-вах не лише перепродажею, а і продажею спеціяльно організованим на цей предмет кадром книгоношів. Але із всієї виданої союзом літератури було надруковано: 75 % на російській мові, 15 % - на українській і 10%- на жидівській.

З останнім результатом перелякалася стати перед загальними зборами і сама управа і в своїому звіті повідомляє, що в 1924 р. мається на увазі цей відсоток змінити і видати 60 % на укр. мові, 30% - на російській і 10% - на жидівській.

І управа добре зробила, що злякалася, бо разом з вищенаведеними характерними випадками освітньої діяльности сучасної кооперації на Наддніпрянщині, ми маємо силу фактичного матеріялу, який яскраво доказує, що наддніпрянські кооперативи вже знову стають осередками національного економично-культурного життя краю і починають настирливо виявляти бажання і потреби укр. населення не лише матеріяльні, а і моральні. Те, чого потрібує життя, ніхто не в силі зупинити і кооперативи там вже знову починають робити те, чого треба нашому народові, те, що він їм диктує...

В кінці цієї статті, скажемо, що після тієї праці, яка вже була закладена укр. кооперацією в практиці за минулих років, нам, сучасним кооператорам, треба вже прийняти безумовним слідуючі теоретичні висновки і засади для культурно-просвітньої діяльности кооперації:

Матеріяльний добробут не дає повного задоволення і досягає найвищого ступня лише тоді, коли його розвиток є перейнятий освітою, а він сам будується на свідомості.

Одже великим солідним організаціям, обслуговуючим маси населення, якими є кооперативні установи, треба дбати не тільки про один бік життя людини - матеріяльний.

Питання про культурно-просвітню діяльність кооперативів в останні часи, вже знаходить і наукове обгрунтування в світовій кооперативній літерату-

рі. Окремі ж представники укр. кооперації, надаючи взагалі велике значіння цій діяльности кооперативів, звертають увагу і на значіння її в розвиткові свідомости всього населення і вважають, що розвинення цієї діяльности мусить бути навіть одним із організаційних кооперативних принципів, !) а в єдиній нині Укр. Високій Госп. Академії в м. Подебрадах в ЧСР на її кооперативному підвідділі - це питання є предметом спеціяльних студій.

Одже нам українцям треба знати, як писав наш артільний батько М. Левитський, - "всю велику силу і взначіння кооперації взагалі, а особливо у великій історичній дорогоцінній для справі національного відродження нашого народу".

Так будьмо ж свідомі цього:

"Добути, або дома не бути!"

§ - § - § - §

§ - § - §

§ - §

§

!) Див., напр., Мартос Б. Теорія кооперації ч.І. вид. Вид. Т-ва при Укр. Госп. Академії в ЧСР. Подебради. 1924 р.

Г. НЯНЧУР.

МОЛОЧАРСЬКА КООПЕРАЦІЯ В ДАНІЇ.

I.

Кожна більш-менш освічена людина знає, що Данія являється зразковою країною високого інтенсивного сільського господарства селянського типу. Одначе про структуру цього господарства, про складові його елементи, про внутрішню механіку господарювання данського селянина мало хто знає щось конкретного. Тому не зайвим буде тут подати де-які інформації проо одну і то головну галузь цього господарства - про молочарство. Одначе перед тим кілька уваг загального характеру.

I.

Літ 150 тому Данія уявляла собою країну мішаного селянсько-поміщицького (рицарського) сільського господарства екстенсивного характеру. Значна частина земель лежала під болотами і піскуватими пустелями, що були вкриті убогими рідкими чагарниками. Воххка і мало родюча земля давала здебільшого злиденні урожаї, що ледве вистарчало на прокормлення селянської родини. Лише рицарські маєтки продукували більші кількости зернових хлібів і литки вивозили за кордон . Нужда і злидні були вічними співмешканцями данського селянина та його родини. Перенаселення села вже давало себе чути досить гостро і примушувало шукати якогось виходу. Черезполосиця землекористування панувала скрізь і була одною із головних причин зубожіння данського села. Вона вбивала живу творчу ініціятиву господаря і затримувала загальний розвиток сільського господарства. Стало ясним, що далі так бути не може, що мусять наступити якісь зміни, необхідні реформи. І от в кінці 18 віку була переведена земельна реформа по об'єднанню селянських земель в одрубні участки і виходу селяна на одруба.

Здійснення реформи тягнулося недовго і вже в половині 19 віку села в Данії зникли і країна вкрилася безконечною кількістю хуторів. Велика кількість природніх пасовиськ вказували вже на те, якого характеру має бути хуторське господарство, а саме, що воно із зернового типу має перетворитися на тип скотарський. І дійсно кількість худоби почала збільшуватися і визначати собою цей тип господарства. Це збільшення пішло особливо швидким темпом під кінець 19 віку та в 20 віці, коли не тільки викристалізувався тип господарства, але і зконкретизувалися його форми, коли господарство стало скотарсько-молочарським. Ось як ішло це збільшення, починаючи з 1838 року:

РОКИ:	Рід худоби			
	Коні.	Рогата х.	Свині.	Вівці.
1838	325.901	857.644	237.399	1.645.296
1861	325.475	1.120.866	303.976	1.748.895
1871	316.570	1.238.898	442.421	1.842.481
1881	347.561	1.470.078	527.417	1.548.613
1893	410.639	1.696.190	829.131	1.246.552
1903	486.935	1.840.466	1.456.699	876.830
1914	567.240	2.462.862	2.496.706	514.908
1923	561.949	2.523.080	2.854.854	173.134

Поруч з перетворенням сільського господарства на скотарський тип ішла культивація пустелів, осушка болот, меліорація земельних культурних участків, одним словом земельна площа збільшувалась так би мовити в ширину і глибину.

І нині замість колишніх злиденних урожаїв ті самі земельні участки дають майже недосяжну ніде в Європі кількість зернових хлібів і кормових рослин

II.

Молочарство нині являється основою данського с. господарства, джерелом добробуту данського населення. Коли нині замість колишнього убогого існування серед злиднів, бруду і духовної темноти, данський селянин живе культурними життям до телефона в хаті і автомобіля включно, а його господарство оцінюється в десятки тисяч золотих марок !), то все це завдячує він виключно розвиткові молочарства. Більше того, добробут і розквіт цілої держави має своєю головною підвалиною це саме молочарство. Продукти молочарства складають нині головний предмет вивозу країни, а привозом служать тако ж в значній мірі кормові засоби для худоби, або інші товари, що так або инакше впливають на розвиток і підтримання молочарства. Таким чином, молочарство оживляє транспорт, грошові обороти і торговельну діяльність країни, а головна частина активного населення Данії працює прямо чи посередньо в цій галузі господарства. (На 3.267.000 населення 1922 року сільським господарством займалося 990.000). Ось як відбувався експорт продуктів молочарства за період з 1880 року, себ-то з того часу, коли молочарство визначило собою тип данського сільського господарства, і до 1922 р. включно.

(див. таблицю на др. стор)

Загальна вартість експорту Данії складала 1923 року 1.175.963.000 корон данських. Із цього на продукти молочарства припадало 397.441.000 к.д., або инакше кажучи, вартість експорту продуктів молочарства дорівнювалася 35,5 % загального експорту країни. На одну душу хліборобського населення це виносило по-над 400 к.д. Коли прийняти пересічну селянську родину в 5 душ, то така родина експортувала що-року за кордон одних лише продуктів молочарства на суму по-над 2.000 к.д. Коли до цього додати, що молочарство служить базою для другої, дуже важної галузі господарства - вигодовування свиней, та що значні прибутки одержуються тако ж від продажу рогатої худоби на убой, чи як племінний матеріял, то стане ясним, яке значіння має в сільському господарстві данського селянина і якими ресурсами цей останній розпоряжає. Крім того, вимагаючи багато корнеплодів для годівлі корів, молочарство має величезний вплив і

!) 1 марка = 52,1 копійки

РОКИ	МАСЛО		СИР		МОЛОКО І СМЕТАНА		РАЗОМ	
	ВАГА (ТОН)	СУМА в т.	ВАГА (тон)	СУМА в/т.	ВАГА (ТОН)	СУМА в т.	ВАГА (тон)	СУМА в т.
1880	14.569	28.593	104	49	-	-	14.673	28.542
1890	48.737	88.507	28	7	-	-	48.675	88.514
1900	89.040	168.491	77	49	-	-	89.117	168.540
1910	99.542	203.730	258	130	23.731	11.967	123.513	215.827
1914	103.613	230.022	495	334	16.977	12.113	121.085	242.469
1922	95.508	387.721	8.924	9487	23.758	21.112	128.190	418.320

(таблиця до сторінки 155)

на польове господарство. Воно підвищує його і інтенсификує, поширюючи можливість примінення робочої сили.

III.

Але такого значіння молочарство в Данії набрало дуже не давно. Ще в половині минулого віку молочарство не тільки відходило на задній план перед зерновим господарством та вівчарством, але саме питання про нього стояло під великим сумнівом. Головне, що вимагалось від худоби це - її розмноження. На кількість молока і на якість його не звертали жадної уваги, бо все одно прибутків од нього було мало. Воно почасти споживалось у сирому вигляді в самому господарстві, а почасти пере-

роблялось на масло. Однак, це останнє не знаходило собі широкого збуту не тільки за кордоном, але і на внутрішньому ринкові. Причина полягала в тому, що масло вироблялось домашнім примітивним способом в кожному господарстві і було надзвичайно різноманітним, а загалом не високої якости. Розцінка його на закордонному ринкові, коли воно іноді туди попадало, була така, що дійсно вигіднішим являлось займатися вівчарством та продукцією зернових хлібів.

Справжнє молочарство, як основна галузь сільського господарства, почало розвиватись лише з часу винайдення сепаратора, що дало можливість удосконалити і шаблонізувати продукцію масла, та з часу об'єднання продукції за допомогою молочарських кооперативів. Ця форма кооперативного руху вихром пронеслася по країні у 80-х рр. мин. століття і створила справжню революцію в сільському господарстві Данії. Замість зернового воно стало типовим молочарським господарством, яке згодом підпорядкувало собі всі інші галузі господарства. До перебудови господарства на новий тип у значній мірі спричинилась також конкуренція дешевого американського хліба на англійському ринкові. Але головним двигуном молочарства, фундаментом, на якому воно збудувалось, була кооперація. Поруч з молочарськими т-вами, що своїм завданням, так би мовити, ставили технічний бік справи - переробку молока на масло у великих розмірах і удосконаленим способом, почали виникати інші форми кооперативного об'єднання, в галузі молочарства. До них у першу чергу треба віднести т.зв. "контрольні" т-ва, завданням яких є контролювати продукційну здібність дійних коров шляхом дочільнення кількости і якости молока в залежности від різних кормових засобів і догляду за худобою, далі, окремі т-ва по плеканню расової худоби, по утриманню племенних биків і інші.

Про значіння для розвитку молочарства цих т-в і про результати їхньої діяльности за браком місця не маємо можливости сказати тут більше; треба лише зазначити, що вони відограли і нині відограють в молочарстві Данії величезну ролю.

IУ.

Перша кооперативна молочарня була збудована 1882 року. За період 1822-86 рр. їх було збудовано

85, за дальшихх 5 літ - 628, потім - 169, ще пізніше - 119, а року 1922 всіх молочарент нараховувалося по цілій країні 1.661 із них 1.383 кооперативних (83,4 %) і 275 приватних. Ці останні належали або окремим землевласникам, що переробляли на них молоко із власного господарства, або капіталістичним т-вам, та приватнім підприємцям, що власного молока зовсім не мають, чи мають його в невеликій кількости і купують в инших господарствах по вільних цінах. Між цими приватними молочарнями заслуговують на увагу молочарні напів-капіталістичного, напів-кооперативного характеру т-ва "ТРІФОЛІУМ". Членами цього т-ва являються виключно великі землевласники. Це є наслідком того, що колись молочарська справа в їхніх господарствах була поставлена краще ніж у селян, а раса худоби і якість молока були ліпшими, ніж у цих останніх. Тепер, розуміється, цієї ріжниці більш немає, бо кооперація вирівняла в цьому відношенні всі господарства, але т-во „ТРІФОЛІУМ" являється замкнутим, через те, що його молочарні являються ліпше влаштованими ніж инші і дають своїм членам високі прибутки. Цьому т-ву належить 5 великих молочарень, а одна із них являється найбільшою в Данії (Haslev). Т-во обєднує всього біля 300 господарів з кількістю корів до 10.000. Одже на кожну молочарню припадає біля 2.000 корів, а це, як буде видно далі, є далеко більшим, ніж в пересічній кооперативній молочарні. Тут і сама продукція уряджена трохи инакше, ніж у звичайних кооперативних молочарнях. Так, коли в останніх майже вся кількість солодкого молока переробляється на масло, що уявляє собою більш менш просту шаблонову операцію, то в молочарнях т-ва "ТРІФОЛІУМ" переробляється на масло лишн незначна частина солодкого молока, лише так би мовити, рештки його, а головна частина поступає на виготовлення сирів, а також у свіжому виглядї надсилається до Копенгаги, чи навіть заграницю (до Німеччини). Виготовлення вищих сортів сиру являється спеціяльністю молочарень т-ва „ТРІФОЛІУМ."

Кооперативні молочарні обєднують головним чином середньої заможности селянство. 1909 р. участь господарств ріжних розмірів являлась такою у %:

(див. таблицю на ст.159).

Розмір Господарств у гектарах	Господарств	Корів.
до 0,55	71,1	67,5
0,55 - 5	84,9	86,3
5 - 15	88,1	88,9
15 - 30	90,3	90,8
30 - 60	88,9	88,0
60 - 240	82,8	73,9
більше 240	49,0	38,8

Із цієї таблиці видно, що найменше звязані з кооперативними молочарнями великі господарства. Серед них є менше половини тих, що доставляють своє молоко на кооперативні молочарні, а друга половина або переробляє молоко на власних молочарнях, або продає його на сторону, чи то приватним молочарням, чи то в містах для споживання населення. Так само й дрібні господарства далеко не всі доставляють своє молоко кооперативним молочарням. Вони також часто продають його на сторону, бо визнають це вигіднішим і для себе зручнішим, ніж мати турботи з молочарнею. Взагалі треба сказати, що найдрібніші сільські господарі, найменше звязані з ріжного роду с.-госп. кооперативами. Серед цієї групи селян є найбільше таких, що продають продукти свого господарства і купують необхідні для нього річі не через кооперативи, а приватним шляхом. Це пояснюється мабуть не тільки меншою свідомістю бідніших селян, але і тим, що вони в більшій мірі, ніж инші, завше потрібують грошей готівкою, чого вони і досягають у ріжного роду приватних посередників. Кооперативи ж виплачують їм готівку за поставлені продукти лише на протязі певного часу, а остаточні розрахунки робляться по закінченні певного періоду операційного.

Молочарські кооперативи обєднують нині біля 195.000 господарств з загальною кількістю коров 1.200.000 шт., себ то на одну молочарню припадає пересічно 867 шт. Пересічна кількість молока виносить на 1 молочарню біля 2½ міл. кілограмів, себ-то 6.850 кг. або 410 пудів денно. Такі пересічні числа. В дійсности ж кооперативні молочарні бувають дуже не однакових розмірів, в залежности від місцевих географичних та економичних умов. При чім ці розміри, або вірніше продукційна здібність молочарень, респективно кількість перероблено молока на них, міняється тако ж і в часі в залежности від конюнктури сільського господарства і від зовнішніх факторів, що впливали на стан молочарства в країні. Ось на які групи росподілялись кооперативні молочарні по розмірах продукції:

Розміри молочарень.	Кількість молочарень у % %			
	1914	1921	1922	1923
Більше 3.міл. кілоґр.	34	20	22	28
2½ - 3	16	14	14	13
2 - 2½	17	18	18	19
1½ - 2	18	21	19	19
1 - 1½	10	18	18	16
Менше 1 м.кґ.	5	9	9	5
Разом	100	100	100	100

За цей час після воєнної кризи, коли і данське сільське господарство було почасти зачеплено загальною розрухою і молочарство взагалі значно підупало, виявилась яскрава тенденція до зменшення кількости великих молочарень і до зросту кількости

менших. Але вже 1923 р., коли господарські відносини почали наближатися до нормальних, виявилась поворотна тенденція до відновлення попереднього росподілу молочарень по розмірах.

Домінуюче становище займають великі молочарні. І це зрозуміло чому, бо чим більша є молочарня, тим кошти продукції є менші, тим підприємство являється вигіднішим. Продукційні видатки, не рахуючи доставки молока до молочарні і видатки по сироварству, виносили 1923 р. такі суми на 1.000 кг молока:

Розмір молочарні.	Сума корон. ерів.
Більше 3 міл. кг.	17 70
2½ - 3	18 64
2 - 2½	19 18
1½ - 2	19 59
1 - 1½	20 96
Менше 1	24 26

Отже, продукційні видатки великих молочарень були значно меншими ніж малих.

Навпаки, чистий зиск на 1кг. молока був тим більший, чим більша була молочарня. Ось які зиски одержали різні молочарні на 1 кг. молоко тогож 1923 року:

Розмір молочарні.	Сума.
Більше 3 міл. кг.	кор. - 20,5
2½ - 3	" - 20,2
2 - 2½	" - 20,3
1½ - 2	" - 20,1
1 - 1½	" - 19,9
Менше 1	" - 19,4

Різниця зиску на 1кг. молока найбільшої і найменшої молочарні складає 1,1 ера. Коли рахувати пересічний удой 1 корови 2.500 кг. в рік, то се-

дянин, що доставляє своє молоко на малу молочарню, втрачає на кожній корові 27,5 корон в порівнанні з тим випадком, коли б він це молоко постачав на велику молочарню. Приймаючи на увагу, що кожний селянин має пересічно 6 коров, ця втрата виносить 165 кор. данських або 80 зол. карб. на рік.

Головні статті продукційних витрат складають: доставка молока на молочарню і платня персоналові. Цікавим являється те, що в порівнанні з довоєнним часом витрати на доставку молока сильно зменшились, тоді як інші витрати зросли. Ось як розподілялися продукційні видатки 1914 й 1923 р., не рахуючи витрат по фіроварству (на 1.000 кг. молока):

СТАТТІ ВИДАТКІВ.	1914			1923		
	С у м а			С у м а		
	Кор.	ер.	%	Кор.	ер.	%
Доставка молока	339	-	52,1	545	-	42,4
Платня персоналові	154	-	23,7	379	-	29,5
Паливо	102	-	15,6	228	-	17,7
Інвентар	44	-	6,8	102	-	8,0
Утримання будинків	12	-	1,8	31	-	2,4
Р а з о м	651	-	100	1285	-	100

Світова війна і особливо перші роки після неї залишили глибокі сліди на данському молочарстві, торкнувшись його внутрішньої структури і взаємовідносин. Як відбувалися протягом війни ці зміни показує нищенаведена таблиця:

(див. на др. сторінці)

РОКИ	На 1 молочарню			Кілогр. молока на 1-у корову в рік.	Зужито кг. молока для 1 кг. масла.	Кошти продукції.	Чистий зиск.
	Чл.	Коров.	Обороти в коронах.				
1914	153	967	275.359	2.644	25,4	5,54	9,5
1915	151	931	315.063	2.570	25,2	6,73	11,8
1916	149	868	384.986	2.593	24,7	8,31	15,1
1917	146	836	387.673	2.412	25,o	10.77	17,2
1918	145	751	407.242	1.834	25,2	16.09	26,7
1919	144	767	457.330	1.658	24,9	19,02	31,4
1920	143	825	622.491	1.142	24,8	20.03	31,4
1921	144	869	627.122	2.503	25,o	17,91	24,9
1922	141	867	449.357	2.550	24,5	13,98	17,4

Найсильніше післявоєнна криза відбилась на пересічній продуктивности корови, понизивши цю продуктивність 1920 р. більше ніж в два рази в порівнані до 1914 р. а це потягнуло за собою збільшення коштів продукції. Так само зменшилось пересічне число коров на одну молочарню, що також ділало в тому самому напрямкові збільшення коштів продукції. Загалом кажучи, молочарні стали менші розміром, ніж вони були перед війною. Так, кількість чл. на 1 молочарню зменшилась на 8%, а кількість коров на 10 % в порівнанні до 1914 р. Це не значить, що були збудовані нові молочарні, які частину чл. відтягнули від старих молочарень, а також що частина членів кооперативних молочарень в наслідок війни збанкротувала і виступила із кооперативу. Із цього можна зробити ще той висновок, що війна ослабила силу самого господарства: кількість корів у нього зменшилась.

У.

Що до організації данських молочарських кооперативів, то вона полягає в слідуючому: Данське молочарське т-во закладається на певний означений в статуті термін, або "період", звичайно не менше 10 літ. Членом т-ва може бути всякий, хто у власному господарстві продукує молоко і зобовязується поставляти його на протязі цілого терміну до молочарні т-ва. Вийти зі складу т-ва до закінчення терміну ні під яким претекстом не дозволяється, хіба що хтось инший перебере на себе всі права і обовязки члена. Вийти добровільно із т-ва можна лише по закінченню періоди, про що треба за 1 рік подати до дирекції писану заяву. Хто такої заяви своєчасно не подасть - рахується членом т-ва на протязі цілого нового періоду. Коли б таких заяв поступило дуже багато, то ті члени, що залишилися в т-ві, мають вирішити про ліквідацію, чи продовження діяльности т-ва. При ліквідації всі прибутки чи втрати росподіляються поміж членами пропорційно кількости доставленого молока за останній період. Це також стосується і до тих членів, що виступили із т-ва добровільно. Відповідальність по справах т-ва є необмеженою, себ-то всі члени разом і кожний поодинці відповідають перед кредиторами т-ва.

Завдяки цій обставині кооперативні молочарні завше користуються необмеженим кредитом. Справами т-ва керують загальні збори, комітет і дирекція. Кількість членів комітету і дирекції залежить від величини самого т-ва. Надзірна рада, або "комітет" має загальний догляд за діяльністю дирекції і вирішує всі принципові питання, яких не може вирішувати дирекція. Дирекція являється виконавчим органом т-ва і обирається так як і комітет на 2 роки, при чім що-року половина виходить до демісії. Крім того, для ревізії справ і рахівництва заг.зб. обирають ревізійну комісію в складі 2 ревізорів. Із них один що-року виходить до демісії, а на його місце обирається другий терміном на два р. В невеликих т-вах рахівництво веде завідуючий молочарнею, а у великих - воно ведеться за допомогою найнятих фахівців. Розрахунки з членами т-ва за доставлене молоко і забрані звідти побічні продукти провадяться за певний означений термін назад, звичайно за один тиждень. Розплата ж грошова робиться один раз на місяць. При цьому гроші часто не видаються поставщикові до рук, а кладуться до банку чи якоїсь иншої установи на його біжучий рахунок. Ціна молока залежить від ціни за продане масло. Сама розцінка молока робиться по вазі молока і кількости в ньому жиру, а иноді приймається на увагу і кількість квасних бактерій в ньому (це ще не скрізь заведено). Для цього із кожної партії молока береться що-дня проба на жир і бактерії. В кінці тижня (чи якогось иншого встановленого терміну) виводяться пересічні числа, що характеризують якість молока за цей період. У відношенню до кількости бактерій молоко поділяється на 4 класи. Найліпшим молоком вважається те молоко, яке має в собі найменшу кількість бактерій. За це молоко виплачується повна ціна. За молоко инших кляс стягується певна сума з повної ціни у формі штрафа, при чім сума штрафу поступово збільшується від класи до класи. З огляду на те, що велика кількість в молоці квасних бактерій перешкоджає нормальним процесам переробки його на сир і масло, молочарні стремлять до того, щоби кількість цих бактерій звести до мінімума. Тому сума штрафів за гірше в цьому відношенні молоко дає добрі нас-

лідки в смислі підвищення якости молока. Вона привчає селян до чистоти і охайности, а це є головне в поводженні з молоком. Крім того, від поставщиків вимагається, щоб молоко було свіже, добре охолоджене, без жадного фальсифікату і не від хворих корів, а також щоб коровам не давались такі корми, які можуть вплинути на смак і запах молока. Для цього молочарня має право час від часу надсилати свого ветеринара для контролю до всіх господарств членів кооперативу. Нині цим правом молочарні рідко користуються, бо за цим всим стежать самі господарі, а також асистенти "контрольних т-в". Зіпсоване, зфальшоване і взагалі кепської якости молоко може бути повернуто назад членові з поясненням причини, а він сам оштрафований. Що до ріжних побочних продуктів, як від сепарованя , або тоще молоко, сироватка і мислянка, то вони в головній своїй масі повертаються за окрему плату членам т-ва, а решта надсилається до конденсованих фабрик , чи продається на сторону (здебільшого тим-же чл.т-ва) по вільних цінах. Про те, яку кількість цих побочних продуктів і по якій ціні мають забірати із молочарні чл. кооператива, вирішується на заг. зб. і зазначається в контракті на поставку молока. Найбільшу кількість цих продуктів забірають дрібніші селянські господарства (до 80-90 % від заг. кількости доставленого молока). Ці продукти використовуються в господарстві для вигодовування свиней і телят.

Доставка молока на молочарню із окремих господарств переводиться заходами і коштом самої молочарні. Для цього вона має певну кількість вантажних автомобілів, чи наймає для цього кінські підводи у малоземельних селян. В певні години ранку ці автомобілі об'їжджають всі хутори і забірають від чл. т-ва молоко, яке до того часу мусить бути приготовлене і поставлене в певному місці, в холодну текучу воду. Фермер далі нічим не турбується: молоко буде забрано, доставлено на молочарню і після ваги і проби буде записано на його рахунок, а йому до дому надіслана квитанція.

Молоко доставляється в цинкових, герметично замкнутих коновках на 50 літрів кожна. Зверху на коновці є адреса господаря. В цій самій посуді молочарня доставить фермерові означену кількість

відосередженого молока і сироватки чи маслянки і запише на його рахунок. Таким чином, фермер не відривається ні на одну хвилину від щоденної праці, а всі його стосунки зт-вом, геть аж до грошових розрахунків і покладення грошей на б/рах. до банку, переведе за нього кооперативна молочарня.

VI.

Молоко на кооперативних молочарнях переробляється головним чином на масло; лише незначна частина його (з поодиноких молочарень) продається в свіжому вигляді, чи переробляється на сир (як напр., на молочарнях т-ва "Тріфоліум"). Масло скрізь виробляється однаковим способом і являється більш менш одноманітним, що до якости і зовнішнього вигляду. В справу виробки масла лише певної доброї якости втручається сама держава. Так, для придання маслові гарного жовтого кольору до нього додається звичайно невелика кількість вареного соку із червоної моркви. Додавати до молока якісь инші річовини, крім солі та цього соку, з якою б то не було метою забороняється законом. Так само закон встановляє максимальну кількість води в маслі: вона не може перевищувати 16 %. За цим стежить державна інспекція і масло, яке має в собі більше 16 % до вивозу не допускається.

Сироварством в Данії займаються мало, особливо кооперативні молочарні. Одначе за останні роки ця галузь молочарства поширилась і ширится все більше і більше з огляду на її добру рентабельність. Серед кооперативних молочарень нараховувалось 1923 р. 49% таких, що провадили виготовлення сирів. На сир переробляється головним чином відосереджене молоко та маслянка. Ці сири призначаються для внутрішнього ринку, а за кордон вивозяться сири ліпшої якости, що виготовляються з цільного молока на небагатьох кооперативних та приватних молочарнях. Ці останні сири виготовляються або виключно з доброго цільного молока, або з молока відосередженого з домішком до нього певної кількости сметани (вершків, сливок). Сири ж звичайні, що призначаються для внутрішнього споживання, виготовляються або виключно з відосередженого молока, або з комбінації молока цільного з відосередженим. Як розподі-

лялись кооперативні молочарні 1923 р. по переробці молока на сир і які при цьому одержувались прибутки показує така таблиця:

Яке молоко перероблялось.	Ч-о молочар.	На 1 молочарню молока (кг) для сиру.		% до цільного молока.	Чистий зиск			
					На 1 молочарню		На 1 кг переробленого молока	
		ціл.	відосер.		Кор.	ер.	Кор.	ер.
Тільки відосереджене	17	- -	62520	-	294	19	-	0,94
Відосереджене і 1-20% цільн.	181	33535	219872	13,2	1985	92	-	1,51
Відосереджене і більше 20% цільного	241	120727	302242	28,5	7256	09	-	3,43
Пересічно	439	80.118	258998	23,6	4813	60	-	2,84

Як зужитковувалось молоко на коопрративних молочарнях за 1922 й 23 рр. показують такі таблиці: складені на підставі пересічних статистичних даних:

а) молоко цільне.

РОКИ:	в тисячах									
	доставлено всього на молочарню.		переробл. на масло.		перероблено на сир.		продано свіжим.		инше.	
	Кг.	%	Кг.	%	Кг.	%	Кг.	%	Кг.	%
1922	2255	100	2.174	96,4	36,7	1½	20,8	0,9	24	1,1
1923	2463	"	2.375	96,5	39,6	1½	20,7	0,8	27,6	1,1

б) молоко відосереджене.

РОКИ	в тисячах кґ. Одержано відосередженого		Повернуто чл. т-ва		Перероблялося на сир		Продано на сторону		Інше	
	Кґ.	%	Кґ.	%	Кґ.	%	Кґ.	%	Кґ.	%
1922	2079,3	100	1868,0	89,8	129,6	6,2	40,8	2	40,9	2,0
1923	2275,9	"	2054,1	90,3	128,3	5,6	44,9	2	48,5	2,1

Із цього видно, що на сир перероблялося дуже мало молока не тільки цільного, але й відосередженого. Головна маса цільного молока переробляласъ на масло, а відосереджене поверталось до господарств чл. т-ва для го-дівлі свиней.

УІІ.

Коли всі операції по обробці масла закінчені, воно складається до дерервляних бочок по 50,6 кґ. (англійський центнер) і надсилається до експортуючих центрів. Коли масло призначається до експорту в Німеччину, а не в Англію, то замість бочокоброно складається до деревляних скриньок в 25, і 12½ кґ. нетто. Масло для внутрішнього ринку запаковується до паперу в 1, ½ і 1/4 кґ. нетто. На упаковці зверху обовязково ставиться державне тавро: „Dansk Smör" (Данське масло) та № молочарні, під яким вона зареєстрована в державній інспекції. Без державного тавра, яким гарантується правдивість данського масла, воно експортуватись не може. Приготовлене в такий спосіб масло або передається спеціяльному кооперативному т-ву - „Smörexport" або продається приватним оптовим фірмам. Експорту масла на власну руку кооперативні молочарні не переводять. Більшість із них являється членами кооперативного експортового т-ва і експортують своє масло через нього. В експортних фірмах масло підпадає ще кільком пробам та

сортировці і тоді лишень вивозиться за кордон. Взагалі треба сказати, що над якістю масла існує строгий і організований контроль. Тому то данське масло міцно удержує за собою світовий і передовсім англійський ринок. А це значить, що воно мусить завше залишатися тої самої якости, але і поліпшуватися, щоб витримати конкуренцію инших країн, які також завдяки кооперативному способові продукції та поступові техники, виробляють продукт високої якости. Цей контроль над якістю масла ведеться так би мовити по цілому фронту, починаючи від годівлі корови і кінчаючи в експортовій фірмі. Через це досягнуто блискучих результатів і позиції данського продуцента є незбиті. Які ж фактори впливають на якість масла, на його поліпшення? Тут на першому місці без сумніву треба поставити молочарські кооперативи, спільність продукції. При допомозі кооперативного об'єднання, під доглядом освічених фахівців, масло виробляється по всій країні однакової якости і найбільш удосконаленим методами. При допомозі молочарських кооперативів найдрібніший продуцент має можливість приймати однакову участь в продукції нарівні з великим. Селянин з одною чи двома коровами є такий же продуцент, як і найбогатший фермер з кількома десятками коров.

На другому місці треба поставити виставки масла, що періодично влаштовуються по цілій країні. Найліпше масло на цих виставках відзначається преміями, а властивости цього масла подаються до загального відома за допомогою загальної і фахової преси. Ці виставки бувають 3-х категорій: 1) ДЕРЖАВНІ, що влаштовуються через кожних два тижні (26 раз на рік) при досвідній лабораторії в Копенгазі; 2) ПРОВІНЦІЯЛЬНІ, що відбуваються 1 раз на рік в кожній із 3-х провінцій (Зеландія, Фіни й Ютландія) і 3) ОКРУЖНІ, які відбуваються від 6 до 9 раз на рік в повітових (окружних) центрах чи в призначених для цього місцевостях даного повіту.

На удосконалення виробництва і поліпшення якости масла витрачається величезні суми грошей як з боку держави, так і з боку кооперативних об'єднань. З цією метою, для переведення ріжного роду дослідів і аналізів існують спеціяльні лабораторії, а р. 1923 на державні кошти збудовано велику зразкову молочарню при м. Гілеред, в одному із державних маєтків.

Ця молочарня розрахована на велику продукцію, по-над 3. міл. кг. молока в рік. Влаштування цієї молочарні являється останнім словом техніки. Молоко для переробки на масло і сир купується в приватних господарствах. При молочарні є велика лабораторія для наукових дослідів і аналізів, де працюють постійні асистенти під проводом видатних наукових сил. Наслідки переведених на цій молочарні аналізів та досвідів мають опублікуватися до загального відома. Ясна річ, що ці досвіди будуть мати свій вплив на дальше удосконалення техніки виробу і на поліпшення якости масла і сира.

Нарешті, треба ще згадати про статистичний збірник по молочарству „Danmarks Mejeri-Drifts-statistik", - що його видає кооперативний союз молочарень. В цьому збірникові подаються що-року докладні відомости про господарські та продукційні відносини на кооперативних молочарнях. Без сумніву це також в значній мірі впливає на загальний розвиток молочарської справи взагалі і на поліпшення якости масла зокрема.

VIII.

Всі кооперативні молочарні Данії побудовані більш-менш по одному зразку, та мають однакові чи подібні апарати і машини. Всі апарати розміщаються у великому світлому залі, який має дві частини: передню, де підлога піднята на 2 - 1½ арш., с-то на висоту вантажного автомобіля, що привозить молоко до молочарні, і задню, де підлога на рівні з землею. В передній частині, що має великі двері, до яких підїжджають вантажні автомобілі, провадиться приймка молока та його зважування. Звідси робляться також всякі одправки та навантажування. В задній частині залу розміщаються всі апарати і переводяться перші маніпуляції по переробці молока. Для маслобойки, для виготовлення сиру і для лабораторії одводяться окремі помешкання. При молочарні завжди є окреме помешкання для складу масла, а коли виробляється і сир, то і для сиру, а також льодовня. Молочарня обовязково має водопровод і каналізацію для одводу помиїв. Стіни і підлога вимощені кахлями. По закінчені всіх маніпуляцій на молочарні всі апарати, стіни і підлога старано вимиваються водою і пропарюються паром. Весь персонал мусить одягти чисті халати і ходити в деревляних черевиках. Взагалі на чистоту в молочар-

них звертають дуже велику і пильну увагу.

Вся праця на молочарні закінчується до полудня і продовжується 6-7 годин. Розуміється жадних перерв на будь - які свята в молочарнях не робиться.

Що до персоналу, то кількість його залежить від розміру молочарні, с-т. від її продукційної здібности. Справами керує фахівець зі спеціяльною освітою та практичним стажем. В допомогу йому дається один аб кільки помічників. На малих молочарнях сам керуючий олочарнею працює як звичайний робітник. Він же звичайно веде і канцелярію. На великих є фахові рахівники, а кількість службового персоналу досягає сотні й більше.

IX.

Торкаючись молочарства в Данії, не можна не згадати ще про одну досить цікаву галузь його, а саме про т.зв. конденсацію молока. Вона чим далі то все більше набирає значіння в данському народньому господарстві. тому що переробляє малоцінний побічний продукт - відосереджене молоко - на продукт більш цінний, що у великій кількости вивозиться за кордон. Так 1922 р. було вивезено із Данії 23.403,6 тон або 1.351.620 п. на суму 20.878.000 корон данських, що складало 1,8 % вартости всього експорту країни. Виникла ця галузь молочарства в Данії зовсім недавно, на початку нинішнього віку. А почала розвиватися лише за останні роки після війни. Тут так само як і в молочарстві взагалі, рішаючу ролю відограла кооперація. Починаючи з 1922 р. було збудовано 5 великих кооперативних фабрик, одна із яких (в м. Ньюкебінг) являється дійсно велитенських розмірів, переробляючи денно біля 40.000 кг. (2.400 пудів) молока. Членами цих фабрик являються молочарські кооперативи. Вони поставляють для фабрик головну сировину - відосереджене молоко. Щож до цільного молока, яке теж у невеликій кількости іде на конденсацію, то воно мусить бути для цієї цілі певної визначеної якости, як у відношенні % жиру, так і у відношенню кваснях бактерій. На молочарнях же воно мішане і дуже різноманітної якости. Тому для конденсації цільне молоко забірається на якійсь одній чи кількох великих фермах, де ведеться суворий контроль над годівлею корів, доїнням і посудою. Техніка доставки молока на фабрику

організована так само як і на молочарнях, себ-то його доставляють не члени кооперативу, а сама фабрика. Для цієї мети фабрика має кілька вантажних авт, які щодня відбірають відосереджене молоко із молочарень. Незначна частина цього молока доставляється із дальших районів по залізницях. Посуда для перевозки млока тут така сама як і на кооперативних молочарнях.

Крім спеціяльних фабрик конденсація молока переводиться иноді на самих молочарнях, для чого тут існують відповідні апарати і улаштовання. Але це трапляється досить рідко.

Конденсоване молоко буває двох категорій: молоко цільне, або як його иноді невірно називають конденсована сметана і молоко відосереджене, або як німці називають-"тоще молоко". Головну частину конденсованого молока складає іменно відосереджене молоко, а молоко цільне, повножирне складає незначну частину загальної продукції.

Процес конденсації є досить простий. Полягає він, просто кажучи, в тому, що молоко вариться доти, доки воно не стане настільки густим, що дальша його варка являється вже неможливою без того, щоб із рідкого воно перейшло в твердий стан. Насамперед доставлене молоко зважують на автоматичній вазі і записують на рахунок відповідного поставщика (відповідної молочарні). Потім воно поступає до підогрівача, де нагрівається до 32 стопнів Цельзія, а далі йде на спеціяльну цен-трофугу для очищення від всякого бруду і сміття. Очищене молоко змішується з цукром (иноді цукру зовсім не дається) в пропорції, яка на ріжних фабриках буває ріжною і почасти складає таємницю фірми. Потім це підсолоджене молоко поступає до т.зв. стілізатора, де підогрівається до 110 - 115 ст.С. Після цього перепомповується до „вакуум-апарату". Тут при розрідженому повітрі і невисокій температурі вариться до певної консистенції. Як довго і при якій саме температурі молоко вариться в "Вакуум-апараті" - складає тако-ж таємницю кожної фірми. Ця варка продовжується у всякому разі не довше 3-х годин. Готове, с,т. до певного ступня згущене молоко із "Вакуум-апарату" переходить до холодильника. Тут воно охолоджується до 18 ст.С. і поступає далі для розливки автоматичним способом до бляшаних доз. Ці дози тако ж автоматично замикаються і проходять че-

рез гаряче повітря (130 ст.С.) для знищення різних бактерій, що могли попасти до молока із повітря. В такий спосіб дезинфекуються і порожні дози до розливки молока. Взагалі чистота, а зокрема чистота повітря, помешкання і посуди, являються головними факторами, що впливають на якість конденсованого молока. Тому на фабриці те помешкання, де робиться розливка готового молока по дозах, завше добре ізолюється від инших помешкань, а повітря безперервно очищується при допомозі особливих пум.

Конденсоване молоко на кооперативних фабриках виготовляється кількох сортів по степені конденсації і кількости жиру й цукру в ньому. Найліпше молоко, яке виготовляють із цільного молока і при степені конденасції в 76 % має в собі 9,44 % жиру, поступає на шоколадні фабрики і вивозиться на о. Кубу та до південної Африки. Инше молоко при 75 % конденсації і 8,5% жиру вивозиться також на позаєвропейські ринки. Молоко нищої якости, що виготовляється із відосередженого молока, вивозиться на європейські ринки, головно до країн середньої Європи.

Оскільки вигідною являється нова галузь молочарства - конденсація молока - видно бодай із того, що конденсовальна фабрика оплачує відосереджене молоко по 5½ ерів за оден кг., в той час як саме молоко для виготовлення сира оплачується (рахується) лише по 4½ ерів, а коли повертається чоенам т-ва, то ще дешевше. Теж саме і з цільним молоком: на продукцію масла воно рахується звичайно по 19-20 ерів за кг., а конденсовальна фабрика оплачує його по 27-28 ерів. Це складає великі суми для окремого господарства на рік.

X.

Метою цього цього короткого нарису було дати хоч в загальних рисах образ того, як живе і розвивається данська молочарська кооперація і яке місце вона займає нині в народньому господарстві одної з найкультурніших країн світа. Данія по своїх природніх умовах була завжди сільско-господарською країною *par excellence* і тому є природньою річчю, що вона примушена була розвинути своє с.-господарство до найвищої степені інтенсивности. Засобом до цього може бути в умовах європейських лише скотарство, а

зокрема - і для Данії особливо - молочарське господарство. Досягнути ж його найвищої степені можна лише за допомогою кооперації, яка дає необмежені можливости як поліпшення техніки так і використання народньої потенції, народнього інтелекту.

Україна має багато спільних рис з Данією і тому зразком для розвитку укр.народнього господарства в майбутньому мусить служити до певної міри Данія іменно ця молочарська селянська країна. Розуміється, не все, що робиться в Данії є до перенесення на Україну, все-ж багато де-чого звідти запозичити можна. У всякому разі не зайвим є знати докладніше про господарство тих народів, які подібно народові українському залишаються і мусять залишитися хліборобськими ще на довгий час. Коли цей короткий нарис викличе зацікавлення данським молочарством і зокрема молочарською кооперацією, то мета моя буде осягнута.

Вважаю своїм приємним обовязком на цьому місці висловити мою сердечну подяку всім тим, що ласкаво допомогли моїм студіям данського молочарства літом 1924 р., а зокрема таким особам 1.Панові диспонентові кооперативного експортного т-ва в Копенгагені Йогансенові; 2.консулентові в м. Марібо п. Гальме Гансенові. 3. консулентові в м. Нюкобінг п. Фрюделюнгові, 4. Директорові молочарні в Горебі (о.Фалстер) п.Хр. Андерсенові.

Студ. Ан. К.

ВИЩА КООПЕРАТИВНА ШКОЛА В БОЛГАРІЇ.

Поширення кооперативного руху в Болгарії в останні часи йде невпинним і твердим кроком вперед. Кооперація там ширится не лише в розумінню зросту кількости т-в та числа в них членів, а і в розумінню перебрання на себе розрішення все нових і нових завдань. Кількість видів кооперації в Болгарії з кожним роком все збільшується.

Цей зріст кооперативного руху натурально викликає необхідність і поширення кооперативної освіти для підготовки відповідних теоретичних і практичних керовників, які могли б направляти і регулювати цей невпинно зростаючий рух, зпричинитися до його дальшого поглиблення та зберігати його від хиб і можливих помилок.

І ось заходами і ініціятивою болгарських кооперативних союзів та болгарського міністерства хліборобства і державного майна в грудні м. 1924 р. була відчинена вища кооперативна школа. Державний указ про її заснування було видано ще 24.XI.23 р., але підготовча організаційна праця забрала у її ініціяторів по-над цілий рік часу.

Школа ця міститься в Софії в помешкані Болгарського кооперативного Центрального банку. В перший прийом 1924 р. принято 40 слухачів по більшости таких особ, що вже мають по два роки кооперативної практики.

Той інтерес, з яким ставляться до праці своєї вищої школи болгарські кооператори, а також щире зацікавлення, яке проявили перші студенти школи до науки і до популяризації серед болгарського кооперативного суспільства значіння кооперативної школи, дають певні дані на те, що ця школа чудесно виконає свої завдання і оправдає

надію покладну на неї її творцями. !)

Перших трьох професорів вищої школи запросила спеціяльна комісія, що була утворена для цієї мети при мін. Хліборобства і держ. майна. Цими проф. були : П. Петко ДИЧЕВ, проф. МИШАЙКОВ і Д-р. ПАЛАЗОВ. !!)

П. Петко Дичев - це один з найперших піонерів болгарського кооперативного руху, відомий в Болгарії теоретик кооперації, а зокрема с.-госп.. П.Дичев користується симпатіями і має добрі звязки в усіх кооперативних та аграрних колах не лише Болгарії а і за кордоном. Він весь час був головою союза с.-госп. кооперації від самого його заснування. В 1923 р. в наслідок репресій тодішньої влади в Болгарії п.Дичев залишив цю посаду і віддався науковій діяльности як аграр-політик. Нове положення цього болгарського кооперативного діяча в ролі професора вищої школи, сподіваємось, дасть йому можливість принести ще багато користи рідній кооперативній йому ниві.

Проф. МИШАЙКОВ є тако ж один із піонерів болгарського кооперативного руху, він б.чл. управи союзу с.-госп. кооперації, а нині голова союзу болгарської кредитової кооперації. Пр. Мишайков, як знавець економики, займає посаду члена вищої господарської ради в Болгарії.

Д-р ПАЛАЗОВ - це довголітній секретарь правління союза народніх банків.

Нині лекторський склад кооперативної школи в Софії уконстатувався із таких осіб: п. Кирил Г. ПОПОВ - теорія кооперації, п. П. ДИЧЕВ - істо-

---

!) Див ст. студ. цієї школи П.НИКОЛОВА "За висшата кооперативна школа" в ч. 18 й 19 часопису "Кооператор" - органі центрального союзу Болгарської с.-госп. кооперації за р. 1925.

!!) Ст. "По висшата кооперативна школа" в болгарськім часописі " Кооператор" ч. 5 і 6 за 1925 р.

рія кооперації, проф. ДЕМОСТЕНОВ - політична економія, проф. МИШАЙКОВ - статистика, Д-р. ПАЛАЗОВ - народні банки, д-р ДОБРЕВ - технічні дисципліни, проф. СТРАНСКИ і проф. ГАНЧЕВ - сільськосподарські дисципліни і инше, для викладів чужоземних мов покликано найліпші педагогичні сили.!)

Як ми вже згадували, болгарські кооператори багато уваги присвячують своїй недавно утвореній вищій кооперативній школі. В кооперативних часописах !!) вони раз-у-раз подають про неї свої статті, всебічно висвітлюючи її завдання і майбутнє значіння !!!). Одні міркують про її головну мету, як про установу, що дасть болгарському народові робітників по пропаганді і агітації кооперативної ідеї та організаторів кооперативів і їхніх інструкторів. Другі перед кооперативною школою ставлять завдання підготовити добрих практичних робітників і управителів с.-госп. кооперації (п.Христо Груєв). Нарешті треті вимагають від школи випускати не лише освічених кооператорів фахівців, а і добрих високо-розвинених громадян своєї батьківщини. (проф. Мишайков).

Взагалі треба віддати справедливість болгарським кооператорам і сказати, що до питання про кооперативну освіту вони відносяться з такою серьозністю і цікавістю, що їх можна поставити в приклад і представникам инших західно-европейських народів. При цьому болгари не обмежуються лише своєю домашньою справою, а подають на шпальтах своєї періодичної літератури відомости про те, як стоїть справа кооперативної освіти і у чу-

---

!) "Списние на съюза на популярните банки" ч. 17 і 18. 1.XII.24 р.

!!) Редакції цих болгарських часописів акуратно надсилають свої видання кооп.каб. УГА.

!!!) Див. болгарські кооп. часописи "Кооператор", "Списание на съюза на популярите банки", "Кооперативно дело", "Бюлетин на кооперативна Банка на сдруженне тютюнопроизводители", "Лист на чиновническото кооперативно-застрахователно дружество", "Народен кооперативен лист", і "Вестник на болг. центр. кооперат. банка".

жинців. До слова сказати так ще недавно ми мали щастя прочитати дві прихильних сторінки і про наш кооперативний підвідділ УГА в Подєбрадах, про його завдання, програм і організацію навчання, як теоретичного так і практичного.!)

Відповідаючи на таке зацікавлення спільною для нас справою наших болгарських т-шів кооператорів, подаємо нижче переклад статуту болгарської вищої кооперативної школи в Софії. Такі відомости особливо цікаві для нас українців, бо ми також як і болгари є переважно хліборобською нацією, що стремить до свого визволення. До тогож ми дивимось на кооперацію як на дуже і дуже поважний чинник для певного і вірного підготовлення народніх мас до остаточного скинення з себе ярма багатьох економично-соціяльних злиднів і неволі та для культурного піднесення нашої нації. Таким же самим поглядом на кооперацію проняті і думки представників болгарської кооперації.

-.-.-.-.-.-

СТАТУТ БОЛГАРСЬКОЇ ВИЩОЇ КООПЕРАТИВНОЇ ШКОЛИ В СОФІЇ.

(Переклад із болг. часопису "КООПЕРАТОР") ч. 1 і 2 за 1924 р.

1. Заснована в Софії вища кооперативна школа знаходиться під доглядом міністра хліборобства та державного майна.

2. Вища школа має за ціль підготовити добрих теоретиків і практиків - діячів для керування кооперативним рухом в країні, а також необхідних для держави і округів в кооперативній справі інструкторів і ревізорів.

3. Курс в школі двохрічний.

4. Управління школою в організаційному, адміністраційному і контрольному відношеннях покладається на кураторіум, який складається з двох представників од міністерства Хліб. і держ. май-

---

!) Див. ст. "Украинската Висша Кооперативна Школа в Чехославия" "Спис. на съюза на популярните банки" за 1925 р., ч.10

на, двох від болгарського хліборобського банку, двох від агрономичного факультету, одного від болгарського центрального кооперативного банку і по одному представникові від загального союзу болгарської с.-г. кооперації, союзу народніх банків, болг. хліборобської спілки, союзу споживчої і продукційної кооперації, - уповноважених від цих державних установ та кооперативних централів.

Директор школи по призначенню міністра хліборобства та державного майна.

5. Уповноваження членів кураторіума є постійне. Зміни в складі кураторіума можуть переводитися в кінці учебного року по бажанню відповідної установи чи організації.

6. Кураторіум має наступні права:

а) піклується про успіхи в школі,
б) провадить контроль в школі,
в) виробляє бюджет для школи.

7. Директор репрезентує школу перед владою та всіма установами.

8. Лекторський склад школи набірається із числа професорів університету, персоналу болг. хліборобського банку, болг. центр. коопер. банку, болг. нар. банку, коопер. централів та кооперативних діячів.

Примітка: До лекторського складу можуть бути запрошені і чужинці.

9. Лекторський склад школи призначає міністр хліборобства і держ. майна.

10. Перших трьох лекторів школи вибірає комісія із чотирьох членів, призначена міністром хліборобства і держ. майна, в склад якої входять по 1 представникові від агрономичного і правничого факультетів університету, міністр. хліборобства і д. м. та болгарського хліборобського банку. Останні два повинні мати вищу освіту і відповідний службовий стаж.

Таким чином вибрані і призначені міністр. хл. і д.м. лектори разом з директором формують лекторську раду школи, після чого школа вважається відчиненою.

Решту лекторського персоналу вибірає шкільна рада. Всякий новообраний лектор зі своїм при-

значенням дістає право дійсного члена ради і приймає участь у виборі лекторського складу школи.

11. Компетенція в студенських справах і в питаннях наукового характеру (успіхи, поведінка, дисципліна і т.п.) належить шкільній раді лекторів, в якій головує директор школи.

12. Платню лекторам встановляє кураторіум, а ухвалює міністр хліборобства і д.м.

13. В дійсні студенти вищої кооперативної школи приймаються повнолітні, що закінчили не менш, як з відзначенням "добре" середню господарську чи торговельну школу, а також гимназію, семинарію, юнацьку школу, педагогичну школу, коли вони працювали найменше один рік в якій-будь кооперативній установі Болгарського хліборобського банку чи болг. центр. коопер. банку.

При рівних умовах перевага надається слідуючим кандидатам:

а) закінчившим господарську чи торговельну школу, які мають визначену кооперативну практику,

б) відрядженим від правлінь болг. хлібороб. банку чи болг. центр. коопер. банку.

в) відрядженим від кооперат. централів.

г) відрядженим від районових кооперативних союзів чи окремих кооперативів.

В перший рік приймаються лише мужчини. В майбутньому будуть допущені і жінки, число яких має определяти кураторіум на кожний рік окремо.

14. Число студентів на кожний рік встановлює кураторіум.

15. Заяви про вступ розглядає кураторіум, який і приймає кандидатів, відповідаючих умовам.

16. Видатки на студентів в школі переводяться на їх рахунок.

17. Успішно закінчивші школу користуються правами осіб закінчивших полувищу фахову освіту.

18. Всі видатки (утримання персоналу і матеріяльні) по урядуванню і витратах на школу переводяться: половина за рахунок міністр. хл. і д. м., а половина за рахунок болг. хліб. коопер. банку і болг. центр. коопер. банку.

19. Вищій кооперативній школі належить головне керовництво всіма кооперативними курса-

ми в країні.

20. Куратоpіум з лекторською радою виробляють подробні устави, які представляють міністрові хліборобства і держ. майна на затвердження.

21. Учебний план школи охоплює наступні дисципліни:

1. Політична економія.
2. Статистика.
3. Рахівництво.
4. Енціклопедія права.
5. Торговельне і кооперативне право.
6. Фінансова наука.
7. Економична і с.-госп. географія.
8. Торговельна кореспонденція.
9. Торговельне рахунокзнавство.
10. Загальне і приватне хліборобство (вступ до хліборобства, грунтознавство і т.д.)
11. Товарознавство.
12. Садівництво.
13. Скотарство (анатомія і фізіологія, загальне і приватне скотарство).
14. Хліборобські машини.
15. Хліборобська економія і організація хліборобського господарства.
16. Історія кооперат. руху в чужині і в Болгарії.
17. Теорія кооперації.
18. Кредитові кооперативи в чужині і в Болгарії.
19. Промислова, торговельна і ремісничa економика.
20. Споживчі кооперативи.
21. Хліборобські коопер. т-ва (продукційні, для заг. збуту і набування).
22. Болгарські хліборобські і центральні кооперативні банки.
23. Господарський устрій Болгарії.
24. Російська і німецька мова як обовязкові та французська і англійська - як необовязкові.

25. Агрономична поміч населенню.

Навчання провадиться у формі лекцій, практичних і семинарних вправ, екскурсій і практичних праць в господарстві кооперації.

Переклав Ант. Кудинський.

§ § § § § § § §

§ § § § § § §

§ § § §

§ §

§

ЗЕРКАЛЬ С.
ст. агрон.

ПАСІШНИЦТВО НА УКРАЇНІ.

Роки імперіялістичної та визвольної боротьби, що так тяжко відбилися на економічнім та господарськім стані України не лишили в покою і пасішництва як показує оця таблиця:

Місцевість	Рік	Кількість пнів	Кількість меду	більше(+) чи менше(-).
Полтавщина	1910	411.610	139.082	
	1922	171.876	" "	- 61%
Київщина	1912	300.000	" "	
	1917	148.408	" "	- 55%
Харківщина	1913	245.573	10.000	
	1920	125.616	" "	- 50%
	1923	201.450	" "	

Пасішництво, що по своїх розмірах було досить розвинуто до війни, за ці роки сильно підупало, а в де-яких місцевостях, як Волинь, Холмщина, Підляшша так й зовсім зійшло на нівець (під час інвазій зовсім знищено).

Ще тепер тяжко правдиво підвести підрахунки, котрий рік був тяжчим для пасічників, бо брак постійної пасічницької літератури та центральних чи хоч би місцевих установ, котрі могли б подати статистичні дані - відсутні. А як війна так і неорганізованість оце ті чинники, що своїми підсумками так руйнувче відбилися на пасічництві. Коли можна знайти якісь числові дані до 1924 р. в пресі, хоч чужій, переважно московській, то за останні аж до 1922 р. нічого подібного не знайдете.

Рік 1922 на Україні вже рахується роком праці та спокою, як про це заявляє влада УССР; життя зачинає нормуватися і тут пасічники починають просипатися після кількилітнього сну.

Ще до війни (1914) було спосережено, існування пасішницьких організацій, хоч правда дуже мало, то переважно так звані "Общества пчеловодов"- що своїм безідейним і безпрактичним підходом не могли мати розвитку та поширення ані об'єднуючих імперативів між широкими верствами українських пасічників. Але вже й тоді були пасішні кооперативні т-ва, що нагадували собою маленькі острівці на широкому морі степів України.

Роки війни та революції, що так тяжко відбилися на пасішництві з матеріяльного боку, не могли не вплинути позитивно з другого - а саме: на свідомість та організованість укр. пасічників. Гасла „в єднанні сила", після довголітньої теоретичної підготовки найліпших наших діячів кооперації, знайшло практичне застосування в формі кооперативів, спілок, союзів і т.и. І пасічники це зрозуміли, переконувати вже тепер нікого не приходиться в тім, як ліпше бути та як поліпшити свій матеріяльний господарський добробут, чи то в одиночку, чи то об'єднанням. Саме життя показує шлях до останнього.

Вже тепер можна хоч в частині зробити висновки, про об'єднання пасічників в кооперативні т-ва, посилаючися на правдиві відомости пасічницьких періодичних органів як "Українське Пасічництво", "Пасічник", "Пасіка" (Канада), "Пчеловодное дело" (московський) та инші, про стан українського пасічництва та його рух.

Вся сила пасічників направлена тепер на організацію кооперативних т-в, починаючи від того села, де є кільна пасічників, і кінчаючи столичними містами Київом та Харковом. Для ілюстрації наведемо тут ті невеликі села й міста та самі найбільші, де є зорганізовані пасічники в кооперативні т-ва: Мглин, Батурин, Конотоп, Чернигів, Золотоноша, Прилуки, Полтава, Пирятин, Суджа, Льгов, Умань, Харків, Київ, Боярка, Краснодар (Куб.), Армавір, Запоріжжя, Токмань-В., Таганрог, Старобільськ, Бутурлинівка (Ворон.), Херсон, с. Лупола, Алешки, Бірзула, В-Олександровка, Тирасполь, Зальце, Зіновєв, Одеса, Ль-

В народніх масах

вів, Станиславів, Здолбунів, Чернівці. Тут подані поодинокі т-ва, що є розпорошені на укр. території від Сяну аж до Кавказу, що ще не обєднані поміж собою в один Всеукраїнський моноліт - Централю; потреба такої організації очевидна всім.

Всеукраїнська нарада діячів пасічництва при Зоотехнич. секції V наукового комітету НКЗС 20-23.У.25 р., що відбулася в Харкові, куди зїхалося 27 представників з усіх кутків України, щоб спільно обговорити і виробити план праці на найближчий час, та як наслідок тієї праці утворила Бюро пасічництва при С.-Г. науковому комітеті НКЗС України та винесла постанову на осінь р.25 скликати пасічницький Всеукраїнський зїзд. Оце та ластівка, що перша прилетіла до укр. пасічників весною р.25., і що ця праця буде тим цінним вкладом в організацію обєднуючої централі всіх пасічників з розмежованої у кордонами України від Сяну аж до Кавказу.

Теперішній же стан укр. пасічництва має приблизно такий образ:

При більших товариствах є майстерні пасічницького знаряддя та крамниці; помимо обєднань економичного й господарського характеру вже й тепер існують установи виключно з науковою, дослідною та культурно-освітньою метою. як в м. Боярці - 2-хлітня пасічницька школа (існує 23 р.); Харківська дослідна станція (зал. 1919-20 р.) з бюджетом в р. 1924 в 31.400 карб. золотих. Крім того, засновано кільки розсадників по плеканню расових маток на Кубані, Одещині та ин.

Це дуже короткі, неповні й відривчасті відомости лише по тих матеріялах, що знаходимо у вищеназваних часописях пасічництва, але з певністю можна говорити, що пасічницьких кооперативних т-в значно більше як також багато в стадії організації, про які ми ще не маємо відомостей. І недалеко той час, коли ми будемо свідками, що кооперація обійме як пасічництво так і всі инші галузі с.-господарства України.

Наколи українські пасічники мають до тепер вже три пасічницьких журнали як: "Пасіка" (Канада), Українське Пасічництво" (Львів) та "Пасічник" (Прилуки), що не координують пасічної справи в одне ціле по всій Україні, то вже згадана праця дасть ско-

V сіл.-господар.

ро позитивні наслідки, бо саме життя скеровує пасічників до утворення як централі так і видання офіційного пасічницького органу, що заповнить собою велику прогалину в пасічників.

Широка підтримка з боку урядової політики як матеріяльна так і моральна дає вже тому запоруку; останнє в р. 1925 асігнування на поліпшення пасішництва 72 т. карб.зол., як допомога, та 750.000 к.з., як кредит урядом УССР, дає підстави говорити, що справа пасічництва поставлена на порядок денний і займе своє місце в загальній справі відродження с.-господарства на Україні.

o o o o o o o

o o o o o

o o o

o

СВЯТОЧНА АКАДЕМІЯ БАТЬКА УКРАЇНСЬКОГО ПАСІЧНИЦТВА П.І.П Р О К О П О В И Ч А.

29.XII.25 р. відбулась святочна академія славного нашого пасічника і батька раціонального пасічникування Петра Івановича ПРОКОПОВИЧА з нагоди 150-ї річниці його народження і 75-ї річниці його смерти. П.Прокопович походив з козацького роду, родився і все своє життя провів на Чернигівщині біля Батурина в с. Пальчиках. Святкувало обєднання пасічницьких організацій в ЧСР.

На свято прислано телеграми-привітання: від "Українського Пасічництва" - Львів, Т-ва "Просвіта" - Львів, т-ва пасішників при УГА, Союза пасічницьк. Централь ЧСР, Староста - Ванчура, редактор "Včel. Rozhled" p. far. Kitzberger J..

Крім того присутні були секретарь союзу пас. Централь п. Шмідлік, пр. Антонович, пр. Швець, пр. Горбачевський, пр. Шелухін та пражське студенство. Реферати зачитали пр. Шелухін та М.Боровський.

привітав та инш.

Разом з тим була улаштована виставка літератури про Прокоповича та малюнки й картограми з пасічництва.

По скінченню свята зорганізовано комітет по збірці пожертв на фонд імени П. Прокоповича, до комітету віїшли як представники українських так і чеських пасічницьких організацій.

С.Зеркаль.

* * * * *
* * *
*

Ант. К.

ЧИТАЙМО ЧАСОПИСИ З КРАЮ.

Відомости про с.-г. кооперацію на радянській Україні.

На однім із засідань нашого кооперативного семинару молодий кооператор читав доклад про с.-г. кооперацію на Україні. Кінчаючи свій реферат, про сучасний стан укр. с-г. кооперації, він висловився так, що,мовляв, жадної с.-г. кооперації тепер під большовиками на Україні нема...

І розпач мене взяв від тих слів...

Шкода мені стало і нашого народу, що зараз не має жадної с.-г. кооперації, шкода й саму Україну, що будується в живій уяві нашого колеги лише в межах Наддніпрянщини (бо про Кубань, Галичину, і ин. зах. землі не було згадки в докладі); зрештою шкода мені стало і самого докладчика, що так далеко стоїть від життя. Хай це життя на рідній землі протікає ще неприступним для нас, але мусимо ми хоч трохи цікавитись тим, що там діється сьогодня, бодай хоч в тій галузі, де ми збіраємось працювати. Бо не з заплющеними ж очима ми пристанемо колись до спільної роботи, а в тому числі і до с.-г. кооперації, і не родитиметься ж та кооперація по нашій волі

та програмовій підготовці десь тут за кордоном...

Нам треба бути в курсі життьових справ і читати кооперативну і иншу літературу з краю. Їй не можна цілком вірити, бо під большевицькою владою як преса так і література не вільні.. Її відомости слід критикувати і аналізувати, але пропускати їх мимо очей - це є непростима помилка для тих, хто живе і хоче жити для України...

Візьмемо хоч би такі видання: "Коротка історія кооперативного руху на Україні" П.Височанського. Видано"Ч.Ш." в Харкові 1925 р. та ч. 119 "Радянского Життя" від 8.XII.25 р. - орган виконкому м.Ромен на Полтавщині.

Ось що є тут цікавого про сучасний стан с.-г. кооперації на радянській Україні:

Постановою радвлади від 20.I.20 р. були скасовані на Наддніпрянщині союзи та инші обєднання с.-г. кооперації і були влиті в єдиний урядово утворений апарат споживчої кооперації на правах т.зв. "автономної секції".

Декрет в січні 1921 р. перевів кооперацію на державний бюджет. Але життьова потреба в організації продукційних та збутових процесів трудового селянського господарства заставили радвладу видати декрет про с-г. кооперативи від 16.VIII.21 р., яким цей вид кооперації було розкріпощено від примусового членства учасників і злиття зі спож. кооперацією. Почався новий процес добровільної організації кооперативних т-в, союзів і нарешті Всеукраїнського (Наддніпрянського) центру с.-г. кооперації "Сільського Господаря" організованого р. 1922.

Із спеціяльних нових видів с.-г. кооперації є бурякові союзи, Херсонський винний союз, Одеський виробничий союз трудових городських артілів та коммун. Останній час "Сільський Господарь" став на шлях спеціялізації союзного будівництва с.-г. кооперації.

За його ініціятивою утворено в липні 1924 р. спеціяльний новий молочарський центральний союз "ДОБРОБУТ", яєчний союз "КООПТАХ", нарешті цукровобуряковий "УКРСЕЛЬЦУКР".

Недавно (в грудні б/р.) в Харкові відбулася нарада голов окружних с.-г. союзів кооперативних. Ця нарада ухвалила такий план дальшого розвинення мереж с.-г. кооперації на радянській Україні.

Наступного року передбачається мати 30 окруж-

них союзів замість 16 існуючих, та 3.495 низових т-в замість 1.850 нині існуючих. Універсальні т-ва перетворюються в спеціяльні і лише 600-700 т-в залишаться на цілком універсальній роботі.

Передбачається розвиток бурякових та молочарських кооперативів. Молочарських мабуть збільшиться до 300 замість 150, що є зараз. Союзів молочарських нових має утворитися 3, а зараз є 4. Між иншим по плану НКХ до 1931 р. на Наддніпрянщині має бути 1.100 кооперативних молочарських організацій.

Бурякових союзів буде всього 19. Число низових т-в цієї спеціялізації "Сільгосподарь" сподівається довести до 600.

Помічається надзвичайно бурхливий зріст машинових т-в. "Р.Ж." згадує тут про небезпеку псевдокооперативів в цій галузі, т.зв. родинних т-в). "Сільський Господарь" гадає довести число цих т-в в наступному році до 1.000.

Меліоративні т-ва, яких зараз існує 1.180, потрібують якісного поліпшення. Активно працює з них лише половина.

Очікується велике збільшення т-в по обробці технічних культур і насіннєвих т-в.

Представники наради констатували потребу організувати в певних районах 10 торфяних т-в і 20 лісових кооперативів.

Ось що пишуть в радянських газетах про с.-г. кооперацію в краю під большовиками та про напрями її діяльности та дальнішого розвитку по думці тамошніх кооператорів.

" " " " "

" " "

"

"МОЖНА Б І НЕ ЧЕКАТИ"

Під таким заголовком в комуністичній газеті з Наддніпрянщини "Р.Ж." ч. 119 від 8.XII.25 р. уміщена слідуюча картинка, що уявляє із себе фотографію пануючого там централізму в кооперативному будівництві. Подаємо цю статтю без змін.

"2.XII зібрались в інтернаті Роменської Райспілки споживчих т-в до 30 закупщиків сільських кооперативів. Поїздились з багатьох районів округи за крамом. Недавно одержала Райспілка партію мануфактури й за короткий час її, що зветься, розхватали. Друга партія мануфактури одержується 8.XII. Де-які з далеких сел вирішують чекати. Цілий тиждень мають сидіти, щоб захопити мануфактури на село. Умови в інтернаті - на 30 душ біля 20 ліжок. Частині доведеться валятися на цементовій підлозі. Кооператори обурюються, чому Райспілка не надсилає хоча до своєї райбази - Гадяч, Лохвиця-мануфактуру і шкіру. Це ж багато дешевше коштувало б низовій кооперації".

Ой і терплячий же наш дядько!

ж ж ж ж ж

ж ж ж

ж

Ст. КОСТЕНКО.

КООПЕРАТИВНА ВИСТАВКА.

Між 17 і 27 грудня в Празі у великій залі Виноградського народнього дому відбулася кооперативна виставка-торг предметів виробу робітничих кооперативних продукційних т-в та трудових артілів ЧСР. !) і перша виставка кооперативної реклами і преси.

Ідея кооперативних виставок взагалі, а виставок торгу зокрема, ще зовсім молода і мало відома. Але як свідчать факти вона надзвичайно швидко поширюється в кооперативному житті всіх країн, особливо після доброго прикладу першої міжнародньої кооперативної виставки в Генті р. 1924.

Чеські кооператори підходили до здійснення цієї ідеї у себе дуже обережно та поважно. Перша виставка-торг була улаштована в Празі в грудні р. 1924, в народнім домі на Гіберньскій вулиці. Участь брали лише робітничі продукційні т-ва та трудові артілі м. Праги. Виставлені були зразки предметів виробництва 32 кооперативних підприємств, які заняли площу в 110 кв. м. Відвідувачів було до 20.000 душ, а виручка від проданих експонатів дорівнювалася 50.000 кч. Праця дала великі реальні наслідки і в р. 1925 чеські кооператори з подвійною енергією взялися за цю справу. Виставка-торг була з надзвичайним хистом і старанням рекламована в самий найріжноманітніший і оригинальний спосіб. Сповіщалися про її відкриття майже всі кооперативні установи ЧСР. Празькі вулиці пестрилися плакатами виставки. Розносились і роздавались летючки. Рекламні вози по вулицях звертали на себе увагу прохожих, а Празька робітнича пекарня зі своїми 30 возами та автомобілями, уквітчаними плакатами збірала натовпи народу. Екрани багатьох кіно рекламували виставку-торг.

На цей раз на виставці було представлено 44 кооперативних підприємства, експонати яких заняли

!) Про цю галузь кооперації в Ч.С.Р. див. статтю п.В. Єрмака в цьому числі альманаха.

площу в 502 кв.м. Відвідувань було 50.000 душ, а виручка від продажу предметів вистави виносила 100.000 кч. Як бачимо економична вигода цієї праці кооперативів досить велика, а її зріст в порівнанні з минулим роком, дає можливість малювати рожеві перспективи в будучині. Але треба підкреслити, що ідейні вигоди виставки-торгу, принаймні тепер, непорівняюче більші ек-ономичних. Передугадуючи загальну опінію про те, що на виставці будуть представлені зразкові предмети виробництва т-в і по можливо низьких цінах, з метою реклами та поширення довірря покупців до них, тут використовується господарчий принцип (бажання з найменшими витратами набути найліпший товар, з гарантією не бути обманутим) - для пропаганди кооперативної ідеї, можливости поширення кооперативного підприємництва та його життьоздатности в представлених експонатами галузях виробництва. Можна з певністю говорити про величезний успіх як раз з цього боку цієї нової і оригинальної та життьової праці в кооперативному житті. Покупці егоїстичними мотивами затягнуті на виставку-торг мимоволі знайомляться з наслідками праці робітництва, мимоволі виростає у них повага та шана до цих організацій, завойовується прихильність, симпатія, довірря і добра опінія про робітничі виробничі підприємства. 50.000 відвідувачів зі всіх кутків ЧСР широко рознесуть добре враження од виставки, про добру якість продуктів та предметів на ній виставлених. А таку кількість живої, постійної реклами безумовно можна дорівнювати до мілійонів екземплярів реклами мертвої, паперової, що часто знищиться раніш, ніж хтось на неї зверне увагу. В цьому відношенні виставка-торг робить велике діло пропаганди кооперативної ідеї і широкої реклами предметам кооперативного виробництва. Але ще більша вага її у виховуючому значінні всього суспільства, а особливо широких мас робітництва. Всі ті забиті щоденними тяжкими турботами про, часто, злиденне існування, виснажені в тяжкій нерівній соціяльно-економичній боротьбі за можливість ліпшого існування, робітники, простудіювавши уважно наслідки розумної й енергійної праці своїх товаришів, набираються нової віри в самих себе, в свої сили, в свою організацій-

ну здібність, запалюються бажанням праці-самодопомоги. Перед їхніми очима багата ріжноманітна збірка часто мистецьки виконаних предметів виробництва, власниками яких являються такі ж як і вони робітники, вчорашні наймити, що заробіток їхній залежав від волі-ласки підприємця. Для виробки цих предметів потрібні величезні , коштовні засоби виробництва, потрібні капітали, що не під силу окремим членам їхньої класи. І тут вони бачуть, тут вони вчаться тому єдиному способу вирівнання, знищення принаймні для себе, несправідливого росподілу економичних дібр в суспільстві. На перший погляд цей спосіб здається фантастично-утопійним, але в дійсности, при додержанні певних умов, надзвичайно простий і реальний. Цей спосіб об'єднання, об'єднання не капіталів, а осіб, окремих людей. І зі зневірених, розпорошених одиниць витворюється могутня сила, яка вже в силі перебороти перешкоди до набуття виробничих засобів немастними одиницями. Маленькі грошові внески одиниць перетворюються в поважний капітал, а двері кредиту перед т-вом відчиняються так широко, як навіть мріяти не міг окремий чоловік-робітник. Розуміння того, що кожний сам собі господарь, що праця кожного і її наслідки належать тільки йому підвищує працездатність, ініціятивність й енергію кожного члена колективу. Пізнання всього цього помалу, але напевне й на завжди, вкладає в голови робітничих мас виставка-торг. З цими думками та почуваннями виходить кожний, хто уважно продивився предмети виробу продукційних т-в ЧСР на виставці в Празі.

II.

У великім коридорі народнього дому була розміщена виставка плакатів кооперативної реклами та зразки кооперативної преси, майже всіх країн Европи. Знову ж таки це одна із перших спроб кооперативних робітників зібрати і виставити зразки і способи реклами, що вживаються кооперативними організаціями для пропаганди й поширення кооперативного руху, та кооперативними підприємствами для реклами предметів свого виробництва.

Ці два напрямки в кооперативній рекламі являються яскравим відбиттям характеру самого кооперативного життя, його розмірів і економичної сили тої чи иншої країни. Багаті, величезні, художньо виконані, очевидно уважно пристосовані до смаку публіки плакати Англії, звертають увагу суспільства на добру якість предметів ними рекламованих. Пропаганді самої кооперативної організації надається меншого значіння. Відчувається, що сама потреба цього значно зменшилась. Кооперативний рух так широко і глибоко пустив своє коріння, так окріп, розрісся, цілком освоївся в капіталістичному устроєві, до нього всі так звикли, що гарячий заклик до громадян про ідейний бік кооперативних об'єднань англійці міняють на добру голосну рекламу про добру випечку хліба, та ретельну доставку молока кооперативними підприємствами. Відчувається усвідомлення організаційної та економичної сили, коли не більшої так принаймні рівної з подібними капіталістичними підприємствами, тому і в рекламі менше закликів до свідомости ніж до твердого міщанського практицизму.

Французські плакати вже на перший погляд різняться від англійських. Розраховані переважно на враження, на почуття пропагують в більшости вигоди та доцільність кооперативних об'єднань. Реклама майже кожного продукту звертає на це увагу і підкреслює не тільки добру якість його, а й указує, що й походження він кооперативного.

Чеська кооперативна реклама стоїть між цими двома. Нею використаний і англійський практицизм і французський запал і віра в ідейну силу кооперації.

Але найбільше нас українців зацікавила реклама СССР. Не дивлячись на те, що союз з 1917 р. практикується по цій части, враження його реклами не зовсім добре. Розуміється, реклами союзних республік-України, Білоруси, Грузії і инш. не було й єсліда. А виставлені реклами як по змісту так і по виконанню в порівнанні з рекламами культурних країн занадто примітивні. Безумовно, що рекламування тут предметів кооперативного виробництва відсутне, бо відсутня і сама кооперативна продукція в країні. Вся енергія звернута на пропаганду кооперативної ідеї у відповідному освіт-

ленні. Можна спостерігати дві крайности: на одному плакатові високі гасла і принципи комуністичного будівництва, а на другому сумлінне навчання народа, товмачення і приклади про елементарне розуміння потреби найпростішого об'єднання. Технічне виконання цих плакатів носить характер "лубочного".

Виставлені зразки кооперативної преси дають можливість судити про її розміри, про її кількість в окремих країнах. Зріст її йде рівнобіжно зростові самого кооперативного життя.

Виставка зразків кооперативної реклами та преси не тільки знайомить суспільство з ріжними способами кооперативної пропаганди та реклами, а дає цілий образ всього кооперативного життя країн, представлених плакатами. В цьому її надзвичайно велике значіння. Реклама характеризує і представляє не тільки тот предмет, що є її змістом, але також і того, хто її породив.

" _ " _ " _ "

" _ " _ "

" _ "

"

З ЖИТТЯ КООПЕРАТИВНИХ УСТАНОВ І ОРГАНІЗАЦІЙ

ПРИ У. Г. А.

КООПЕРАТИВНИЙ СЕМИНАР. Кооперативний семинар розпочав свою діяльність з 11.XI.24 р. Працями семинару керують проф. С.БОРОДАЄВСЬКИЙ та проф. Б. МАРТОС.

Участь в Семинарі є необовязкова для всіх студентів- кооператорів. В Семинарі працюють лише ті студенти, які бажають ширше ознайомитись з тою чи иншою галуззю кооперації, з тим чи иншим питанням з царини кооперації. Учасники Семинару вільно вибірають теми для розроблення по питаннях, які їх цікавлять, користуючись при виборі теми порадами керовників Семинару.

Розроблені учасниками Семинару теми зачитуються учасниками Семинару у формі докладів, рефератів і т.и. Над зачитаними докладами чи рефератами переводяться дискусії.

Для докладів на Семинарі запрошуються також сторонні особи-теоретики й практики кооперації.

Для участи в Семинарі записалося 19 студентів-кооператорів УІІ семестру і 1 ст.-економіст також УІІ семестру. Пізнішими постановами Деканату Економично-Кооперативного відділу участь в семинарі змінена в той спосіб, що вона являється обовязкова для всіх студентів- кооператорів на протязі двох семестрів.

За час від 11.XI.24. по 20.XII.25 р. відбулось 29 засідань Кооперативного Семинару, присвячені як зачитанню докладів так і дискусіям по них

Були прочитані доклади і реферати на такі теми:

1. Доклад ст. БИКОВСЬКОГО - "Дражицькі кооперативні підприємства".
2. " " МАЛАШКА й КІСТЯ - "С-Г. кооперативне т-во в Пардубицях"
3. " проф.ХРАНЕВИЧА - "Умови сучасного життя й діяльности кооперативів на Україні".
4. " п. СЛЕЗАКА (Секретар Унії Чехословацьких кооперативів у Празі) „Організація й завдання Унії".
5. " ст. ПИРОГОВА - "Союз електричних т-в Градці Кралове".
6. " інж. СТРНАДА (секретаря союза продуційних т-в) - "Виробничі й робітничі т-ва".
7. " ст. РЯДНИНИ - "С-Г. кооперативне т-во в Праскачці".

8. Доклад Проф. ХРАНЄВИЧА. - "Сучасний стан кооперації на Україні".
9. " Студ. МАЛАШКА. - "Рецензія на книжку п.Мохора: -Від Баліна до Леніна".
10. " Проф. БОРОДАЄВСЬКОГО. - "Міжнародній кооперативний конгрес в Генті в 1924 р."
11. " Студ. МИКУЛЯКА. - "Організація виробництва споживчими й продукційними кооперативами."
12. " (продовження).
13. Реферат Ст. КОРНІЛОВИЧА. - "Хліборобська кооперація по Смельянову".
14. Доклад п. ШТЕПАНА (Прага) - "Зауваження з ревизорської практики".
15. Реферат Ст. МАЛАШКА. - "Кооперативні союзи в Чехословаччині".
16. Доклад Студ. ВОЛКОВСЬКОГО. - "С.-Господарська кооперація в минулому України".
17. " П. ФУКАРА. - "Бельгійська Кооперація".
18. " Студ. ЛИТВИЦЬКОГО. - "Експорт хліба з України кооперативами
19. " (продовження).
20. " Студ. СОВЕНКА. - "Мніхово-градіщське с.-г. продукційне т-во.
21. " " МИКУЛЯКА. - "Господарське т-во в Страконицях".
22. " (продовження).

Решта, 8 засідань були присвячені: 5 - діскусіям по рефератах і докладах, 2 - розглядові постанов 1-го Всерос. Кооперативного зїзду.

Більшість засідань Семинару відбувалася в кооперативному кабінеті - готель "ЦЕНТРАЛЬ" ч. 17.

- " - " - " -

" - " - "

" - "

"

Т-ВО УКРАЇНСЬКИХ КООПЕРАТОРІВ при УГА. Стоючи на порозі 4 року існування т-ва, треба підсумувати діяльність т-ва за минулий рік й поставити певні дороговкази на майбутнє. Минулий рік був дуже сприятливий для видавничої діяльности. На початку року появився 4 числа "Кооперативного Огляду", кінець року завершився 3-м числом "Кооперативного Альманаху". Серед року прогалина. Члени т-ва, переважно студенти, що мусять присвячувати головну частину праці викладам, вправам, семінарам, здачі іспитів і практиці в кооперативних установах в часі ферій. Але літній час не пропав для т-ва даремне. Т-во було реорганізовано й згуртувало коло себе й решту студентів-кооператорів. Зі скріпленими силами вступаємо в новий рік.

З новим роком відкриваються нові горизонти, а з ними й нові труднощі для т-ва. Частина членів покінчить студії в Академії й мусить знайти практичне примінення для потенціяльної духової сили, яку придбали на протязі 4 літ як теоретично в залі викладів й праці на семінарах, так й практично в часі вправ праці в своїх студенських кооперативах та чеських кооперативних установах. Доля т-ва буде залежати від того, наскільки вдасться допомогти влаштувати своїх членів на працю й звязати тісними звязками розкиданих по всіх усюдах членів в одну сімю, приєднавши черех них ще нових членів для співпраці теоретичної й практичної на полі кооперації.

Сподіваємося, що в цьому допоможуть нам центральні кооперативні установи в Галичині й Волині, також в инших славянських землях. Слабі кількістю але сильні духом будемо вірити, що результати майбутнього року будуть ще кращі. Студент

СПОЖИВЧЕ Т-ВО "УКРАЇНА". Це кооперативне т-во розвиває свою діяльність від липня 1922 р. та розвивається чимраз краще. Т-во має власну крамницю та їдальню, а від травня 25 р. отворило буфет. Їдальню т-ва приміщено весною 1925 р. в обширній кімнаті подебрадського замку, яку відповідно прикрашено. Тут находяться крамниця, їдальня, канцелярія і склади т-ва. Пра

т-ва характеризується такими цифрами: на 1.I.25р. було 320 членів, за рік вступило 83, вибуло - 41, на 1.I.26 р. остало - 362. Найбільше вступило членів у грудні (24), коли заборонено не-членам користуватися підприємствами т-ва. У цьомуж місяці найбільш і виступило членів (9). Виходять звичайно ті, що обідають в "Нашій Хаті" та в їдальні "Союза Українок Християнок".

За останній рік видавано пересічно обідів денно 202. Найменше припадає на літні місяці (150), в зимові ж м-ці пересічна доходить до 250 денно. Обідів продано на 264.016 кч. за рік, т.є. 22.001 кч. місячно. Вечер продано на 57.972, т.є. 4.464 кч. місячно. Найменше продано в лютому (2.878) найбільше у червні (6.848). В буфеті продано за три м-ці на 18.987 кч. т.є. 6.330 кч місячно. Коли виручку буфету додати до вечер, то за жовтень продано разом на 11.777 кч. Після заснування буфету виручка за вечері упала приблизно на 1.000 кч., але вечері разом з буфетом дають тепер по-над 10.000 кч. місячно. Це свідчить про те, що буфет для членів потрібний і шкода, що не отворено його раніше. Ціни на продукти применені до студенських умов і на загал не високі. Обіди по 3½ і 5 кч. За 1½ - 2½ кч. можна купити вечерю. Коли порівняти якість обідів у 3-х укр. їдальнях, то на загал кооперативні обіди найкращі.

В 1925 р. продано крамu на 134.550 кч., т.є. на 11.212 кч. місячно. Найменше продано у липні (7.900), найбільше - у вересні (14.126). Зменшення обороту в липні м-ці пояснюється тим, що студенти виїздять з Подєбрад. Разом продано в крамниці й їдальні за рік на 475.535 кч. Один член закуповував пересічно на 120 кч. місячно, ц.є. 1/4 стипендії залишалася у свому т-ві.

Паєвий капітал зріс за р. з 23.133 на 30.357, резервовий з 7.335 на 15.023 кч. В осени позичено 16.000 кч. у місцевій "заложні", які ужито на заготовку картоплі, огірків, капусти, яблук, сливок і т. и. продуктів на зиму.

Так працює й розвивається найсильніше укр. кооперативне т-во на еміграції. Управа змінюється що 4 місяці, щоб студенти кооператори могли відбувати кооперативну практику. На останніх заг. зб. 19-20 I.26 р. вибрано нову управу, яка уконстатувалася

таким чином: Нянчур Г. - голова і контролер крамниці, Денисенко Г. - секретар і контролер їдальні, Прокопів І. - господарь, Макошко І. - закупщик, Ігнатенко - скарбник. І.Пр.

ОЩАДНО-ПОЗИЧКОВЕ Т-ВО "ЄДНІСТЬ" при УГА.

Ощадно-позичкове т-во "Єдність" засновано в 1923 р. Перші загальні збори відбулися 26.У.23 р.

Стан т-ва за 1925 р. представляється так:

Членів т-ва на 1.І.26 р. було 198.

Капітали т-ва:

1) Сенат Академії позичив в основний капітал т-ва 1.000 кч., які мають бути повернуті при ліквідації т-ва.

2). Рух пайового капіталу за 1925 рік:

(в кор. чех.)

на 1.І.25 р.	10.776	на 1.УІІ. 25 р.	11.650
" 1.ІІ. "	10.116	" 15.УІІІ. "	12.676
" 1.ІІІ."	9.781	" 15.ІХ. "	13.441
" 1.ІУ. "	10.781	" 15.Х. "	14.285
" 1.У. "	10.336	" 15.ХІ. "	14.740
" 1.УІ. "	11.070	" 15.ХІІ. "	15.090

на 1.І.26 р. 15.085.

ПОЗИЧКИ ЧЛЕНАМ ТОВАРИСТВА.

Місяці:	Видано:	Повернуто:
Січень	4.610	4.715
Лютий	5.240	5.190
Березень	6.380	5.915
Квітень	4.660	4.785
Травень	5.590	4.760
Червень	8.490	5.145
Липень - Серпень (1/7-15/8)	13.020	11.250
Серпень - Вересень (15/8-15/9)	7.480	7.045
Вересень - Жовтень (15/9-15/10)	8.640	7.455
Жовтень - Листопад (15/10-1/11)	2.760	6.200
Листопад - Грудень (15/11-15/12)	9.380	5.495
Грудень (15 - 31)	990	1.025
Разом	74.240 кч.	78.980 кч.

Вкладів на 1.I.26 р. було 998 кч.
Оборот вкладів за 1925 рік виглядає так:

Місяці:	Вложено:	Повернуто:
Січень	-	-
Лютий	-	121.10
Березень	-	26.60
Квітень	-	-
Травень	100	-
Червень	-	800
Липень 1 - 15	10	-
15.VII - 15.VIII.	505	-
15.VIII - 15.IX.	-	100
15.IX - 15.X.	902	777
15.X - 15.XI.	5	-
15.XI - 15.XII.	30	120
15.XII. - 31.XII.	55	-

Резервовий капітал на 1.I.26 р. був 700 кч.
" 1.I.25 р. " 541.40 кч

В І Л Я Н С
на 1.I.26 року

АКТИВА:		ПАСИВА:		
Каса	90.62	Основний капітал:		
Позички чл.	21.615.oo	а) позич.	1.000	
Різні особи	31.50	б) паї	15.085	16.085
		Резерв. кап.		700
		Вклади		998
		Перехідні суми		829.87
		Кредитори		2.727.
		Зиски й втрати		397.25
Білянс	21.737.12	Білянс		21.737.12

В склад Управи т-ва входять тепер: М. Литвицький - Голова, І.Куницький - заступник, І.Левицький - секретар, С.Дольницький - бухгалтер, П.Ващенко - скарбник.

В доглядну раду входять кк: О.Кіцера - Голова, і членами - А.Кущинський, І.Прокопів, С.Химочка, В. Костенко.

" - " - " - "

" - " - "

" - "

"

УКРАЇНСЬКІ КООПЕРАТИВНІ Т-ВА в ЧСР. Ощ.-поз. т. "ТРУДОВА СПІЛКА" повстало з початком 1925 р. з ощ.-позичкової каси Укр. Селоспілки і зареєстроване по статуту Шульце-Деліча. Перебравши всі активи й пасиви б. каси УСС. т-во активно розвиває свою діяльність. Район діяльности т-ва ЧСР. Членами являються не лише пражські емігранти, а й з инших теренів ЧСР. На 1.I.26 р. т-во мало 20.139 кч. паїв, 20.200 - основного, 2.597,89 - резервового, 13.139,72 - вкладів. Загальна сума білянсу враховуючи 18.168,44 грубого зиску по операціях, виносить 85.736,67 кч. Відношення власного капіталу до чужих як 2:1.

Виданих позичок на 1.I.26 р. було 53.421,24 кч. Чистий зиск виносив - 2.344,56 кч.

По свойому складу - це головним чином студенське т-во, яке задовольняє їхні потреби в споживчому кредиті. Наше студенство звикло користуватися та використовувати кредит де тільки може. Через такий великий попит т-во не може вповні задовольнити всіх заяв, але все ж таки робить багато. Воно являється найсильнішим кредитовим т-вом укр. еміграції в Європі. Т-во є членом Центрального союза Чеськословенських кооперативів, який ревізує його діяльність.

СПОЖИВЧО-ВИРОБНИЧЕ КООПЕРАТИВНЕ Т-ВО "УКРАЇНСЬКА САМОПОМІЧ" повстало з кінцем 1924 р. і має тепер студенську їдальню, палятурну майстерню, крамницю в студенському інтернаті та жіночу артіль - секцію для виробу праць в укр. стилю. Т-во брало участь в чеській кооперативній виставці на Кр.Виноградах. На 1.I. 26 р. т-во мало 339 членів. Паї виносили 10.046 кч., резервовий капітал - 2.431,78 кч., инш. фонди -

39.501,51 кч. Загальна сума білянсу з грубим зиском 78.543,63 кч. Відношення влпсних капіталів до чужих як 2:4. Капітали вложені в кр. установи - 3.669,64 товари - 6.560,10, готові вироби - 4.863,25 кч., інвентар - 4.278,40, довжники - винні т-ву 11.087к. і 44 г., підприємства - 11.639,05. Чистий зиск з кінцем року виносив - 1.960,93 кч.

На загал т-во розвивається, але не може ще дорівняти подєбрадському т-ву "УКРАЇНА". Воно ще замолоде і не зібрало відповідної кількости фондів. Хоч у Празі студентів більше як у Подєбрадах, але скількість видаваних обідів у "САМОПОМОЧІ" менша чим в "УКРАЇНІ". Це пояснюється існуванням їдальні "Студенського Дому", де можна одержати дешевий обід. Шкода, що пражська еміграція не додумалась ще 1921 р. зорганізувати кооперативно своє споживання. Коли б "САМОПОМІЧ" існувала від того часу, то була б тепер далеко сильнішою.

До Управи обох т-в входять: Хв. Сумнєвич, Я.Грабів; Д.Олександрович.

В Управу "САМОПОМОЧІ" ще І.Семянчук та В. Меринда. І.Пр.

ВИДАВНИЦТВО "КООПЕРАТИВНИЙ ФОНД імени ВАСИЛЯ ДОМАНИЦЬКОГО.

З ініціятиви прихильників кооперативно-громадської діяльности небіжчика ВАСИЛЯ ДОМАНИЦЬКОГО після урочистої академії з нагоди 15-ї річниці його смерти в Подєбрадах заснувалося вищезазначене т-во.

Т-во ставить своїм завданням:

1. Видання збірників і книжок, в яких розроблятимуться ідеологичні підстави укр. національного відродження в звязку з економичними, політичними і соціяльними інтересами укр. селянства, як основної маси укр. НАЦІЇ.

2. Видання науково-популярних і популярних книжок, присвячених інтересам укр. селянського життя і господарства. В цій останній галузі в-во розбиває свою роботу на 4 секції:

1. Економичну
2. Кооперативну (ставлячи в основу коопер. орга нізації на Ук раїні кооп. с.-г-ку
3. Сільського-Господарства
4. Індустріяльно-Технічну.

Ініціятивна група звертається до всіх, хто однаково з нею розуміє неписані заповіти В.Доманицького з гарячим закликом:

1. Записуйтесь в склад членів В-ва!
2. Складайте внески на спеціяльні фонди в-ва для поширення його діяльности!
3. Купуйте і поширюйте книжки в-ва, як рівнож поширюйте відомости про нього!
4. Надсилайте до в-ва всілякі літературні матеріяли!

Членський внесок виносить 300 кч. й 10 кч. вступного внеску.

В-во організується по кооперативному законові, як виробничий кооператив.

Ініціятивна група:

Проф. В.К о в а л ь. Проф. К.М а ц і є в и ч.

Лект. Віктор Доманицький
Студ. Мик. Литвицький
" Т. Краснокутський
" Д. Усенко.

В-во випустило такі книжки:

1. ВАСИЛЬ ДОМАНИЦЬКИЙ. Збірник з нагоди 15-ї річниці його смерти.
2. Українська С-Г. Кооперація, з нагоди 10-ї річниці заснування "ЦЕНТРАЛУ".

- - - - - - -
" " " " " " "
- - - - - -
" " " " "
- - -
" "
-

ВИПРАВЛЕННЯ ПОМИЛОК.

Стор.	Рядок:	Надруковано:	Має бути:
2.	7 з дол.	мапки	папки
3.	1 з гори	Люксенбрг	Люксембург
3.	6 з дол.	той,що давно	той ,давно
5.	9 "	певности,окремих	певности в окремих
10.	10 ""	ставила	виставила
23	2 "	як тільки розвя- зали	як тільки трохи розвя- зали
34.	11 "	року	роду
43.	8 з гори	з окрема	з берега
44.	6 з дол.	синьою	сивою
47	20 "	виголовив	висловив
48	4 з гори	усієї	цієї
53	15 "	одначе пропонує	одначе Комітет пропо- нує
53	24 "	Алліанс у тісні	Алліанс увійти у тісні
58	5 "	форму	розмір
65	20 "	вже	всеж
65	23 "	випереджають	попереджують
66	21 з дол.	на полі	на цім полі
66	17 "	бодай тим,	бодай тих,
66	17 "	бере	беруть
67	4 "	вже	всеж
68	8 з дол.	тим часом	таким чином
69	10 "	виходить	виросла
70	1 з гори	останній	приватний
82	6 "	не маловажні	маловажні
82	7 з дол.	накопичуванню	понижуванню
89	16 "	2	0,2
98	18 з гори	вигоди до вигри	вигоди та вигри
98	19 "	/ неясно /	наперед
101	9 з дол.	"	фахівців-спеціялістів
101	8 "	"	успіху капіталістичних
101	1 "	зводити	звязати
102	21 "	пропущено	як
107	2 з дол.	капітал	підприємець
108	2 "	обєктивному	великому
109	1 з гори	визнання	визнає
109	2 "	необхідну	необхідною
110	7 "	пропущено	дає

Стор.	Рядок:		надруковано:	Має бути:
131	17	з гори	денаціонаціоналі-зація	націоналізація
138	22	з дол.	"але"	не читати
138	22	"	115 т.	115 тисяч
155	6	"	має в сільському	має молочарство в сільському
155	6	"	худоби на убой	худоби як на убой
164	11	з гори	значить,що	значить лише,що
166	16	"	від сепарування	відсепароване
169	16	з дол.	бочокок	бочок
170	5	з гори	мусить завше	мусить не тільки завше
174	17	з дол.	як саме	як це саме
179	1	з гори	"так ще"	не читати
58	20		пропущено після слова підприємств. "В цьому відношенню п.Аллен не є прихильником системи використовування в інтересах кооперації приватних капіталістичних підприємств," на що...	

З М І С Т.

		Сторінка:
Від Редакції.		
1. Проф.Б.Мартос:	Всесвітня кооперативна виставка в Генті /1924/.	1.
2. Проф.С.Бородаєвський:	XI Міжнародній Кооперативний Конгрес.	46.
3. Е. Стрнад:	Продукційні т-ва та трудові артілі в Чехословаччині.	63
4. Ф.Микуляк:	Організація виробництва споживчими і продукційними товариствами.	68
5.М.Литвицький:	Роль кооперації у відношенню цукрової промисловости на Україні	115
6.Антін Кущинський:	Культурно-просвітня діяльність українських коопер. центрів	131
7. Г.Нянчур:	Молочарська кооперація в Данії.	153
8.Ан.К.:	Вища кооперативна школа в Болгарії	176
9.Переклад Ант. Кущинського:	Статут болгарської вищої кооп. школи в Софії.	179
10.С.Зеркаль:	Пасішництво на Україні.	184
11.С.Зеркаль:	Святочна Академія батька укр. пасішництва П.І.Прокоповича.	187
12.Ант.К.:	Читаймо часописи з краю.	188
13.	"Можна б і не чекати".	191
14.В. Костенко:	Кооперативна виставка.	192.
15.	Кооперативна хроніка.	

o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-oe
o-oe-o-oee

Редагує Редакційна Колегія.

6313
РЛ У

Книжка III. [334 (08)]

Кооперативний Альманах.

Орган неперіодичний.

м. Грудень 1925 р.
Подєбради.

Видання „Т-ва Українських Кооператорів“ при У.Г.А.

315